

BARN, MIGRATION OCH INTEGRATION I EN UTMANANDE TID

KARIN HELANDER & PERNILLA LEVINER (RED.)

**Barn, migration och integration
i en utmanande tid**

Barn, migration och integration i en utmanande tid

Karin Helander & Pernilla Leviner (red.)

Beställningar
order@bokorder.se
www.bokorder.se

Barn, migration och integration i en utmanande tid

© Författarna och förlaget

ISBN 978-91-85333-97-4

Produktion: eddy.se ab, Visby 2019

Tryck: Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinn 2019

Att mångfaldiga innehållet i detta verk, helt eller delvis, utan medgivande av författarna och Ragulka förlag, är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom exempelvis tryckning, kopiering, ljudinspelning liksom elektronisk återgivning eller överföring.

Innehåll

Detaljerad innehållsförteckning	7
Kapitel 1	
Inledning och övergripande reflektioner om bokens tema	11
<i>Karin Helander och Pernilla Leviner</i>	
Kapitel 2	
Posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar och konsekvenser för barnen	19
<i>Lisa Berg</i>	
Kapitel 3	
Underåriga unionsmedborgares rätt till hälsa	45
<i>Kavot Zillén</i>	
Kapitel 4	
Skolan – en möjlig arena för integration	67
<i>Sari Vuorenpää</i>	
Kapitel 5	
Idrott och integration – lättare sagt än gjort?	87
<i>Erik Lundkvist</i>	

6 *Innehåll*

Kapitel 6

**Godmanskap för ensamkommande barn
– dilemman i det offentligas ansvar** 107

Daniel Hedlund

Kapitel 7

**Ett dömande eller ett fördömande rättsväsende?
– En fråga om integration** 127

Katrin Lainpelto

Kapitel 8

Om barn som migranter och som barn 159

Rebecca Thorburn Stern

Författarpresentationer 173

Detaljerad innehållsförteckning

Innehåll	5
Kapitel 1	
Inledning och övergripande reflektioner om bokens tema	11
<i>Karin Helander och Pernilla Leviner</i>	
Kapitel 2	
Posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar och konsekvenser för barnen	19
<i>Lisa Berg</i>	
Inledning	20
Posttraumatiskt stressyndrom	21
Psykisk ohälsa hos unga flyktingar och konsekvenser av posttraumatisk stress i familjen	24
Hur posttraumatisk stress kan överföras mellan generationer	26
<i>Genetiska faktorer och ärftlighet</i>	28
<i>Resiliens</i>	28
Ett pågående forskningsprojekt om konsekvenser av posttraumatisk stress i flyktingfamiljer	29
<i>Ett registerbaserat forskningsprojekt</i>	30
<i>Studiepopulationen</i>	30
<i>PTSD hos föräldrarna</i>	31
<i>Barnets egen exponering för trauma och betydelsen av ålder vid ankomst till Sverige</i>	32

8 Detaljerad innehållsförteckning

<i>Levnadsvillkor i mottagarlandet och den socioekonomiska kontexten</i>	33
<i>Psykisk ohälsa hos barn till flyktingföräldrar med PTSD</i>	34
<i>Hur går det i skolan?</i>	34
Avslutande kommentarer	38

Kapitel 3

Underåriga unionsmedborgares rätt till hälsa 45

Kavot Zillén

Inledning	46
Syfte och metod	47
Vad innebär barns rätt till hälsa?	48
Vilken rätt till vård har underåriga unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige?	50
<i>Begränsad rätt till sjukvård</i>	50
<i>Rätt till akut vård, men mot en osubventionerad kostnad</i>	51
<i>Möjlighet till fullständig, subventionerad vård för dessa barn i ”enstaka fall”</i>	53
Uppfyller Sverige folkrättsligt bindande skyldigheter att förverkliga barns rätt till hälsa?	55
Sveriges skyldighet att motverka diskriminering utifrån rätten till hälsa	58
Slutord	60

Kapitel 4

Skolan – en möjlig arena för integration 67

Sari Vuorenpää

Inledning	68
Dialogism och litteracitet	69
Samtalsforskning	70
Mottagandet av nyanlända elever	71
<i>Kartläggning och skolplacering</i>	74
<i>Samtal med kartläggare och modersmåls lärare</i>	77
Fältarbetet i 13 skolklasser	78
<i>Litteracitetsarbete i sagoprojektet</i>	79

En hållbar mångkulturell lärmiljö i årskurs 5 i Finland	80
Avslutande kommentar	82
Kapitel 5	
Idrott och integration – lättare sagt än gjort?	87
<i>Erik Lundkvist</i>	
Inledning	88
<i>Syfte och disposition</i>	89
Skillnader i idrottsutövande mellan olika demografiska grupper av ungdomar	90
Idrottsutövande som indikator för ett mångkulturellt samhälle – möjligheter, utmaningar och svårtydbara resultat	92
Idrottsutövande och problembeteenden	95
Slutsatser	96
Vad vi behöver veta	99
Rekommendationer till idrottsrörelsen	99
Kapitel 6	
Godmanskap för ensamkommande barn – dilemman i det offentligas ansvar	107
<i>Daniel Hedlund</i>	
Inledning	108
<i>Välfärdsstaten och det villkorade ansvaret för utländska barn</i>	108
<i>Ett vårdnadsuppdrag med (o)tydliga gränser?</i>	110
Ett vetenskapligt område med luckor	111
<i>Tidigare forskning om godmanskap för ensamkommande i Sverige</i>	111
<i>Problemformuleringar med administrativt fokus</i>	113
Regelverkets utformning	114
<i>En kort historik</i>	114
<i>Kommunernas ansvar</i>	115
<i>Barnets möjlighet att delta vid förordnandet av en god man</i>	115
<i>Skillnader mellan klassiskt godmanskap och godmanskap för ensamkommande barn</i>	116
<i>Överförmyndarens rekrytering</i>	117

10 Detaljerad innehållsförteckning

<i>Godmanskapets avslutande</i>	117
<i>Överförmyndarens rutiner och tillsyn</i>	118
<i>Speciallagstiftning kan medföra problem avseende likabehandling</i>	119
Slutsatser och reflektioner	120
<i>Identifierade dilemman</i>	120
<i>Avslutande reflektioner</i>	122
Kapitel 7	
Ett dömande eller ett fördömande rättsväsende? – En fråga om integration	127
<i>Katrin Lainpelto</i>	
Inledning	128
Nyårsnatten i Köln – en vändpunkt?	129
Den kulturaliserade debatten om sexualbrotten	130
Kulturaliseringens sociala konsekvenser	133
Rättsväsendets bemötande av unga med utländsk bakgrund – en experimentell studie	135
Rättsväsendets bemötande av unga med utländsk bakgrund – en studie av underrättsavgöranden	138
<i>En kvalitativ undersökning</i>	140
En diskussion om rättsväsendets bemötande av nyanlända ungdomar	145
Slutord	148
Kapitel 8	
Om barn som migranter och som barn	159
<i>Rebecca Thorburn Stern</i>	
Migration som fenomen och faktum	159
Migranter i första hand, barn i andra hand	162
Avslutande reflektioner	167
Författarpresentationer	173

Kapitel 1

Inledning och övergripande reflektioner om bokens tema

Karin Helander och Pernilla Leviner

Denna bok är ett resultat av en forsknings-satsning på temat Barn, migration och integration som sedan början av 2017 bedrivs vid Stockholms universitet. Bakgrunden till satsningen är den situation som Sverige ställdes inför under 2015 då det som ibland har kallats för flyktingkrisen inträffade. Huruvida det verkligen var en kris för Sverige kan diskuteras. Att det var en kris och innebar svåra umbäranden för många av de människor som flytt från sina hem råder det dock ingen tvekan om och helt klart är att denna tid har påverkat vårt samhälle på olika sätt. Enligt Migrationsverket ansökte drygt 70 000 barn om asyl i Sverige under 2015, varav cirka 30 000 var under 12 år. Drygt hälften var så kallat ensamkommande barn, de kom alltså till Sverige utan sina föräldrar eller någon annan vårdnadshavare och det stora flertalet av dessa var pojkar, många (nästan 24 500) från Afghanistan.¹ Detta var en kraftig ökning jämfört med tidigare år och årtionden, men efter att ny lagstiftning trädde i kraft 2016 – lag (2016:752) om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstånd i Sverige – minskade därefter antalet personer som sökte asyl i Sverige till mer normala nivåer sett ur ett historiskt perspektiv.

Strömmen av människor som flyr sina hem av olika skäl ska ses ur ett globalt perspektiv. Enligt FN:s flyktingorgan UNHCR befann sig i slutet av 2017 68,5 miljoner människor på flykt undan förföljelse, väpnade konflikter, och andra människorättskränkningar. Av dessa befann sig 25,4 miljoner utanför sitt hemland vilket är en förutsättning för att klassas som flykting i juridisk mening.² Även om relativt sett få av dessa flyktingar söker sig

¹ Migrationsverket (2016), Inkomna ansökningar om asyl 2015 <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Asyl.html> (hämtad november 2018).

² UNHCR (2018). Global trends. Forced displacement in 2017.

till Europa, Norden och Sverige är den stora ökningen av människor som är på flykt historisk. Detta är ett faktum som ställer helt nya krav på bland annat Sveriges förmåga att ta emot och stödja de människor, inte minst barn och unga, som söker skydd. I en tid där migration och integration står högt på den politiska agendan och då det finns en uppenbar risk att fakta blandas med åsikter – utan att detta klagörs – är det viktigare än någonsin med forskning vars resultat och slutsatser kan stå stadigt i en polariserad debatt. Forskning kan, utöver att undersöka vilka utmaningarna i kölvattnet av ökade flyktingströmmar faktiskt är, även peka på möjligheter som kommer med att fler människor med olika ursprung lever i Sverige.

Det är alltså i denna kontext och mot bakgrund av universitetets och forskningens roll i samhällsutvecklingen som Stockholms universitets satsning på temat Barn, migration och integration ska ses. Under hösten 2015 anordnade det humanvetenskapliga området vid Stockholms universitet öppna seminarier kring olika ämnen för forskare från humanistisk, juridisk och samhällsvetenskaplig fakultet. De seminarier som ägnades åt ämnen som ”Barns villkor och rättigheter”, ”Transnationalitet och migration” samt ”Språk och språkinläring”, var mycket välbesökta. Deltagarna var mycket engagerade och frågor om barn, migration och integration diskuterades, inte minst mot bakgrund av den samhällsutveckling som vi stod mitt i vid denna tid och det uttalades starka önskemål om att samarbeta över disciplin- och fakultetsgränser. Vid ett uppföljningsseminarium kring Barn och migration i februari 2016 inventerades pågående forskning, utbildning och samverkan med ambitionen att kraftsamla områdets kompetens och initiera projekt och samarbete kring de samhällsutmaningar som flyktingströmmarna med det historiskt höga antalet ensamkommande barn och barn i flyktingfamiljer utgör. Det humanvetenskapliga området sökte och beviljades medel av rektor för en tvåårig, mångvetenskaplig satsning på just temat Barn, migration och integration.

Syftet med denna satsning var att fördjupa förståelsen för den snabbt förändrade samhällsutvecklingen och de konsekvenser den får för bland annat skola, socialtjänst, rättssystem, vård och omsorg. Efter en utlysning anställdes i början av 2017 sex postdoktorer, som placerades på olika fakulteter och institutioner samtidigt som satsningen samordnas och förvaltas av Barnrättscentrum vid Juridiska fakulteten. En öppen seminarier serie initierades där intresserade institutioner och forskare ordnade seminarier utifrån sina vetenskapliga perspektiv och brännande frågor, men alltid med mångvetenskaplig relevans. Därutöver har internationellt framstående

forskare bjudits in till öppna föreläsningar och samtal. Satsningen präglas av det mångvetenskapliga utbytet av kunskap mellan olika vetenskapliga discipliner samt dialog med samhällets aktörer. Forskningen bedrivs utifrån de fundamentala principer som formuleras i bland annat Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna och FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen).

Att arbeta mångvetenskapligt i nära samverkan med det omgivande samhället är inspirerande, men också utmanande. I forskargruppen och inom ramen för de öppna seminarier och föreläsningar som anordnats har inte sällan begrepp, metod och perspektiv diskuterats, inte minst eftersom dessa varierar mellan de olika vetenskapliga fält som finns representerade inom satsningen. Det kan konstateras att till och med satsningens grundbegrepp – *barn*, *migration* och *integration* – i sig är komplexa och svåra att definiera. Vi har följt definitionen i barnkonventionen av barn som människor upp till 18 år, men har samtidigt konstaterat att åldersgränser kan innebära utmaningar och dilemman. Även unga myndiga personer kan behöva särskilt stöd från samhället, och också omyndiga personer kan vara beslutskompetenta. Det kan också konstateras att åldersbedömningar i sig är en mycket komplicerad fråga som diskuterats och debatterats flitigt under den tid som satsningen pågått. När det gäller *migration* är det inte heller självklart vad som avses, eller vad som menas med invandrare, nysvensk, migrant eller nyanländ. Samma komplicerade förhållande gäller *integration*. Är det något annat än assimilering och vem ska integreras, i vad och varför? Vi menar att det mångvetenskapliga samarbetet inom ramen för satsningen bidragit till en fördjupad analys och diskussion av dessa begrepp samt ett förstärkande både av de respektive projekten och av förutsättningarna för fortsatt mångvetenskapande på det humanvetenskapliga området på Stockholms universitet.

Som beskrivits ovan har en tydlig ambition inom satsningen varit att samverka och kommunicera med det omgivande samhället och dess aktörer. När det gäller samverkan har forskningen och verksamheten bedrivits i en tid där just migration och integration är mycket politiserat. Efter att initiativet till satsningen tagits, men redan innan forskningen hunnit påbörjas, röstade riksdagen som sagt igenom lag (2016:752) om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstånd i Sverige. Precis som lagens namn antyder innebär den betydande inskränkningar i rätten att få uppehållstillstånd i Sverige jämfört med den ordinarie utlänningslagen.

Om lagen verkligen är tillfällig återstår att se. Det är inte en underdrift att påstå att den politiska retoriken avseende migration och integration förändrats mycket bara under de år som satsningen pågått. I valrörelsen 2018 kunde det uppfattas som att fortsatta begränsningar i möjligheterna för asylsökande att få stanna i Sverige kombinerat med olika typer av krav på nyanlända sågs som mer attraktiva politiska argument än förslag om inkludering och solidaritet. Självklart har förändringar i samhällsdiskussionen avseende migration och integration påverkat satsningen, men också tydliggjort behovet av kunskapsförmedling, informationsspridning, kommunikation och dialog med det omgivande samhället, som myndigheter, organisationer och civilsamhälle. En viktig del och en bärande tanke med satsningen har varit att kunskapen som produceras ska komma samhället till nytta. Denna antologi är ett resultat av den ambitionen och kommer i en tid och i en kontext där forskning nog aldrig har varit viktigare och mer behövlig. Det är vår förhoppning att kapitlet i denna bok som har skrivits av de postdoktorer som rekryterades och påbörjade sina anställningar i början av 2017 ska vara av intresse för en bred krets av läsare med intresse för frågor som rör just barn, migration och integration i en utmanande tid. Som indikerats ovan behandlar forskningsprojekten och därmed även kapitlet i denna bok vitt skilda ämnen och samhällsfenomen – från idrottsrörelsen till rättsväsendet samt med perspektiv och metod från folkhälsovetenskap till språkdidaktik.

Bokens första kapitel är skrivet av Lisa Berg vid Institutionen för folkhälsovetenskap och inleds med en genomgång av begreppet posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) och förekomsten i befolkningen, med särskilt fokus på flyktingar. PTSD är hög bland människor som flytt från krig och utsatts för våld. Lisa Bergs text belyser hur posttraumatisk stress kan överföras mellan generationer och vilka konsekvenser PTSD kan föranleda vad gäller föräldraskap, samspelet mellan barn och föräldrar samt för barnens psykiska hälsa och skolprestationer. I kapitlet redovisas både det aktuella forskningsläget kring psykisk ohälsa för unga flyktingar och ett pågående forskningsprojekt om konsekvenser för barn med flyktingföräldrar i exil som drabbats av PTSD. Resultatet pekar på att posttraumatisk stress kan utgöra hinder för familjens integration i samhället.

I bokens andra kapitel diskuterar Kavot Zillén, Juridiska institutionen, rätten till sjukvård för underåriga EU-medborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige. Genom rättsvetenskaplig analys av regelverk på olika nivåer – internationella konventioner, EU-rättsakter samt nationell rätt –

visas att rätten till hälsa för dessa barn är begränsad i Sverige vilket riskerar att strida mot barnkonventionen och andra internationella konventioner som reglerar rätt till hälsa och icke-diskriminering. Att utsätta barn förnekas tillgång till den sjukvård de har behov av kan få allvarliga konsekvenser såväl för den enskilda individen som för samhället på sikt. Kavot Zillén konstaterar i sitt kapitel att frågan om hur den sociala exkludering som drabbar dessa barn ska hanteras är principiellt viktig, särskilt för ett välfärdssamhälle som Sverige, och att det finns ett behov av att vidare undersöka och kartlägga social exkludering och konsekvenserna av sådan samt att finna strategier och hållbara metoder för att motverka ojämlikhet och diskriminering.

Sari Vuorenpää, vid Institutionen för språkdidaktik, utgår i det tredje kapitlet från att mångfald är en resurs i skolan och fokuserar på den flerspråkiga skolans vardag i sin analys av hur skolan kan fungera som arena för integration. Kapitlet behandlar dels kartläggningsprocesser av nyanlända, dels litteracitetsundervisning med exempel från ett sagoprojekt i årskurs 1. Den metodologiska utgångspunkten är samtalsforskning och omfattar observationer av såväl samtal mellan lärare och elever som samtal mellan lärare från olika kategorier. Empirin är hämtad från ett fältarbete i 13 skolklasser från årskurserna 1–5. Studien visar att skolpersonalen genom ett reflekterande arbetssätt kan skapa en god grund för språk- och identitetsutveckling, vilket kan vara en nyckel för lyckad integration. I kapitlet redogörs också för ett samarbetsprojekt med Helsingfors universitet, där syftet är att skapa kunskap om flerspråkiga barns lärande med fokus på lärmiljöer där elevers engagemang tas till vara.

I det fjärde kapitlet ”Idrott och integration – lättare sagt än gjort?” diskuterar Erik Lundkvist, vid Barn och ungdomsvetenskapliga institutionen, forskningsläget med avseende på hur idrotten kan fungera som integrationsarena för ungdomar. Dels presenteras både svensk och internationell statistik vad gäller idrottsutövande bland invandrarungdomar, dels diskuteras vilka integrationsfrämjande effekter som idrotten kan bidra med. Resultaten av forskningen är inte entydiga men det finns vissa tecken på att idrott kan ge positiva effekter, särskilt då idrottsrörelsen gjort målinriktade och tydliga satsningar. Forskningen visar också att det finns tydliga skillnader beroende på kön och en slutsats är att det behövs stora insatser för att utveckla verksamhet som kan nå flickor med invandrarbakgrund. Kapitlet avslutas med ett par goda exempel och några rekommendationer till idrottsrörelsen på hur idrotten kan arbeta med integrationsfrågor.

I kapitel fem belyser Daniel Hedlund, Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, frågor länkade till godmanskap för ensamkommande barn. Utgångspunkten är det rättsliga regelverket som analyseras och sätts i ett större sammanhang. Kapitlet kan ses som en översikt dels av den gode mannens roll i relation till andra samhällsaktörer som är involverade i nyanlända ensamkommande barns liv, dels av hur regelverket kring gode män är utformat och oklarheter i detta. I kapitlet beskrivs också den forskning som gjorts på området, nationellt och internationellt. Ambitionen med kapitlet är att synliggöra dilemman som kan uppstå i förhållande till överförmyndarens rekrytering och tillsyn av gode män samt relationen mellan gode män och deras huvudmän, det vill säga ensamkommande barn.

I det sjätte kapitlet behandlar Katrin Lainpelto, vid Juridiska institutionen, den rättsliga hanteringen av unga lagöverträdare med utländsk bakgrund. Rättsväsendets praktik har studerats genom två empiriska studier vars syfte var att undersöka hur det svenska rättsväsendet bemöter ungdomar som är mellan 15 och 17 år och som misstänks för brottet sexuellt ofredande. Som redan indikeras av den talande titeln – *Ett dömande eller ett fördömande rättsväsende?* – visar dessa studier att nyanlända ungdomar riskerar att missgynnas av rättsväsendet. Den dömande verksamheten analyseras i detta kapitel i ljuset av de senaste årens debatt där såväl ett visst brottsligt handlande som benägenheten att handla på det sättet har konstruerats som en fråga om kulturell tillhörighet. Att den kulturaliserade debatten tycks påverka rättsväsendets dömande i mål med unga lagöverträdare är förstås problematiskt ur ett rättssäkerhetsperspektiv, men slutsatsen i kapitlet är också att det påvisade missgynnandet av ungdomar med utländsk bakgrund även kan motarbeta integrationen av gruppen nyanlända ungdomar, vilket kan ses som ytterst problematiskt för vårt samhälle.

Boken avslutas med ett kapitel av Rebecca Thorburn Stern, docent i folkrätt, Uppsala universitet, som under sex månader varit verksam som gästforskare inom satsningen. I sitt kapitel belyser Thorburn Stern hur barn som migrerar ofta tenderar att betraktas som migranter i första hand och barn först i andra hand, vilket gör att dessa barns rättigheter som just barn kan åsidosättas till förmån för exempelvis statens intresse av en reglerad invandring. I kapitlet diskuteras vidare om detta synsätt skulle kunna förändras genom att barnkonventionen får en starkare ställning i nationell rätt genom inkorporering. Thorburn Stern menar att inkorporering förvisso kan bidra men att det allra viktigaste är att betrakta barns rättigheter som *mänskliga* rättigheter, inte något särskilt rättighetsbegrepp, och att använda

sig av den existerande människorättsliga diskursen för att understryka vikten av att barn får åtnjuta och utöva sina rättigheter på samma villkor som alla människor.

Denna antologi är som sagt ett resultat av den tvååriga satsning som Stockholms universitet gjort. Vi vill dock betona att forskningen inte stannar här. I varje kapitel i boken återfinns nya forskningsfrågor och inom ramen för satsningen har också ett arbete påbörjats med att bygga förutsättningar för fortsatt forskning och samverkan inom temat. Särskilt fokus ligger då på att fördjupa förståelsen för hur det svenska välfärdssamhället har påverkats av den ökade invandringen och hur samhällets agerande i sin tur påverkar barn och unga med migrationserfarenhet som befinner sig här. Utifrån sådan fördjupad förståelse finns det enligt vår mening förutsättningar att presentera förslag på hur det svenska välfärdssystemet och dess integrationsåtgärder i större utsträckning kan tillgodose dessa barn och ungas intressen.

Det svenska samhällets reaktioner på det stora antalet migrerande barn och unga som kommit till Sverige kan beskrivas som kluvna. Å ena sidan har det vidtagits åtgärder, både sociala och arbetsmarknadsinriktade, för att skapa förutsättningar för integration, å andra sidan har migrationspolitiken blivit hårdare med skärpta gränskontroller, fler tillfälliga uppehållstillstånd istället för permanenta, begränsade möjligheter till familjeåterförening osv. Dessa migrationspolitiska åtgärder måste sägas ha försvärat integrationen och har definitivt lett till att migrations- och integrationsprocessen har blivit mer komplex och oförutsägbar. Man kan också se en förskjutning i synen på ansvaret för integration – från att det är ett samhälleligt ansvar till att det är upp till individen att själva ”integrera sig” på olika sätt. Detta gäller även barn och unga vars rättigheter trängs undan till förmån för en retorik som framhäver skyldigheter. Sammantaget påverkar detta självklart livet för de berörda individerna, men det påverkar också hur aktörer på olika samhälleliga nivåer utformar välfärds- och integrationsåtgärder.

Den motsägelsefulla migrationspolitiken och osäkerheten kring hur migrerade barn och unga kan integreras har lett till nya politiska utmaningar. Att forska om hur det svenska välfärdssamhället påverkas av den ökade invandringen och hur samhällets agerande påverkar barn och unga med migrationserfarenhet är en komplex uppgift som inte i tillräcklig utsträckning kan genomföras inom ramen för endast ett forskningsfält, utan för att ta sig an denna uppgift krävs samarbete mellan olika vetenskaper och ett mångfacetterat angreppssätt. Vid det humanvetenskapliga

området är därför ambitionen att samla forskare från olika forskningsfält för att ytterligare förstärka den forskarmiljö som redan byggts upp inom temat barn, migration och integration. Tanken är att fortsatta studier inom olika vetenskapliga fält kommer att komplettera och inspirera varandra, vilket i sin tur leder till såväl breddad som fördjupad kunskap och även nya forskningsidéer.

Här vill vi passa på att tacka övriga medlemmar i satsningens styrgrupp professorerna Ann-Christin Cederborg, Tommy Lundström, Boel Westin och Wiweka Warnling-Conradsson – för stöd och goda råd under arbetet med projektet som helhet. Vi vill också tacka professor Elisabeth Wåghäll Nivre som, sedan hon tillträdde som vicerektor i januari 2018, med stort engagemang deltagit i diskussioner och projektledning. När det gäller arbetet med denna antologi vill vi också rikta ett mycket stort tack till jur. kand. Vera Yllner, som i sin roll som koordinator på Barnrättscentrum bland annat har varit behjälplig med excellent språklig bearbetning av bokens texter. Det har varit ett sant nöje att arbeta med detta projekt och vi hoppas att många – såväl forskare som personer som arbetar inom de fält som behandlas och andra professioner – ska finna bokens kapitel intressanta. Ytterst är förstås förhoppningen att den forskning som bedrivs inom satsningen ska bidra till goda livsförhållanden och möjligheter för alla de barn och unga som kommit och kommer till Sverige.

Kapitel 2

Posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar och konsekvenser för barnen

Lisa Berg

Abstract

Förekomsten av psykisk ohälsa och särskilt posttraumatisk stress är hög bland människor som flytt från krig och förföljelse och som varit utsatta för tortyr och annat våld. Detta kapitel inleds med en genomgång av begreppet posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) – ett tillstånd som kan utvecklas hos vissa individer efter en traumatisk upplevelse. Kapitlet fokuserar sedan på vad vi utifrån tidigare studier vet avseende konsekvenser för barn till föräldrar med psykisk ohälsa relaterad till traumatiska händelser, hur posttraumatisk stress kan överföras mellan generationer och vilka kunskapsluckorna inom forskningsfältet är. Tidigare forskning tyder på att de svårigheter föräldrar kan uppleva i samband med posttraumatisk stress påtagligt kan påverka föräldraskapet och samspelet mellan barn och föräldrar. Psykisk ohälsa utlöst av trauma kan ge så kallade andragenerationseffekter och leda till svårigheter även hos barnen, med en ökad förekomst av psykisk ohälsa såsom ångest, depression och PTSD hos barnen själva. Kapitlet avslutas med en beskrivning av ett pågående forskningsprojekt om konsekvenser av posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar i exil för barnens psykiska hälsa och skolprestationer, ett forskningsområde där det saknas befolkningsbaserade studier. PTSD hos flyktingföräldrar kan tänkas ha stora konsekvenser för den drabbade individen och den drabbades barn och utgöra ett hinder för familjens etablering och integration i samhället.

Inledning

Väpnade konflikter, organiserat våld och förföljelse tvingar ett ökande antal människor på flykt runt om i världen och som beskrivs i det inledande kapitlet i denna bok har fler människor än någonsin sökt sig till Sverige och övriga nordiska länder under de senaste åren. Människor som flytt sina hemländer till följd av konflikter och förföljelse har ofta genomgått traumatiska upplevelser. Många har upplevt hotfulla och våldsamma situationer eller varit utsatta för tortyr. Rapporter om erfarenheter av tortyr och annat våld visar att detta också gäller många av de flyktingar och asylsökande som kommit till Sverige. Bland latinamerikanska flyktingar som kom till Sverige under 1970- och 80-talen rapporterade en av fyra att de blivit utsatta för tortyr innan ankomsten till Sverige och bland kurdiska flyktingar på 1990-talet uppgav 40 procent att de varit utsatta för organiserat våld (Folkhälsoinstitutet 2004). I en UNHCR-rapport från 2011 rapporterades att omkring hälften av de asylsökande i de granskade asylutredningarna varit utsatta för tortyr och/eller fysiskt eller sexuellt våld och många visade tydliga tecken på traumatisering (Feijen m.fl. 2011). I en nyligen publicerad studie om förekomsten av psykisk ohälsa och trauma bland flyktingar från det krigsdrabbade Syrien rapporterade mer än 63 procent att de bevittnat våld och övergrepp och 30 procent rapporterade att de varit utsatta för tortyr i hemlandet (Tinghög m.fl. 2017).

Risken för långvarig psykisk ohälsa ökar hos personer som under lång tid levit under stark psykisk press. De erfarenheter många flyktingar och asylsökande bär med sig ökar mottagligheten för psykisk ohälsa och studier har visat att flyktingar efter ankomst till exil i västvärlden har en betydligt högre förekomst av psykisk ohälsa, i jämförelse med övriga befolkningen. Psykisk ohälsa som kan uppkomma efter traumatiska händelser som till exempel svåra upplevelser av krig eller tortyr, så kallad posttraumatisk stress (PTSD), är särskilt vanlig (Fazel m.fl. 2005; Steel m.fl. 2009). Denna ökade sårbarhet för psykisk ohälsa kan påverkas ytterligare av osäkerhet och påfrestningar under asylprocessen och av livsvillkor i mottagarlandet (Borsch m.fl. 2018; Hjern 2012).

Att psykisk ohälsa utlöst av trauma kan ge så kallade andragenerationseffekter, det vill säga att konsekvenser av en traumatisk händelse i en generation kan påverka även nästa generation, har kliniker och forskare intresserat sig för i åtskilliga decennier. Redan på 1970-talet rapporterades det om hur långvariga psykiska problem hos överlevande från Förintelsen

under andra världskriget även kunde ha konsekvenser för deras barns psykiska hälsa. De svårigheter föräldrar upplever i samband med traumatiska upplevelser och posttraumatisk stress tycks påtagligt kunna påverka föräldraskapet och föräldrarnas relation till sina barn, vilket i sin tur kan leda till svårigheter hos barnen. Litteraturen kring konsekvenser av posttraumatisk stress hos föräldrar domineras av studier rörande barn till överlevande från koncentrationsläger och barn till soldater i krig (se exempelvis Kellerman 2001 och Kritikos m.fl. 2018). Kunskapen om betydelsen av posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar i exil i höginkomstländer för barnens välbefinnande och sociala anpassning är mycket mer begränsad. Det saknas befolkningsbaserade studier och befintliga studier begränsas ofta av tvärsnittsdesign, det vill säga att uppgifter endast samlats in vid ett tillfälle och att undersökningen inte omfattar ett tidsförlopp samt av metodologiska brister, till exempel små studiepopulationer och högt bortfall, som begränsar generaliserbarheten.

Kapitlet inleds med en genomgång av begreppet posttraumatiskt stressyndrom med en kort bakgrund, beskrivning av symptombilden och förekomsten i den allmänna befolkningen generellt och bland flyktingar specifikt. Nästföljande avsnitt handlar om posttraumatisk stress i familjen och vad vi utifrån tidigare studier vet om konsekvenser för barnen i de drabbade familjerna. Sedan följer ett avsnitt som ger teoretiska perspektiv på de olika sätt som posttraumatisk stress hos föräldrar kan överföras mellan generationer och även påverka barnen. Kapitlet avslutas med en beskrivning av ett pågående forskningsprojekt där syftet är att studera hur posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar påverkar psykisk ohälsa och skolprestationer hos barnen i de drabbade familjerna.

Posttraumatiskt stressyndrom

Posttraumatiskt stressyndrom – förkortat PTSD efter engelskans *post-traumatic stress disorder* – är ett tillstånd som utvecklas hos vissa individer efter en traumatisk upplevelse. Konsekvenser av psykiskt trauma för individens hälsa och välbefinnande uppmärksammades först som psykologiska reaktioner, såsom depressivitet, irritabilitet, koncentrationssvårigheter och mardrömmar, hos soldater i krig under amerikanska inbördeskriget på 1860-talet och under första världskriget. Senare beskrevs likheter med symptom hos överlevande från koncentrationsläger under andra världskriget och hos personer som upplevt kärnvapenbomber, naturkatastrofer,

våldtäkter och tortyr. PTSD började så småningom användas som en diagnos som omfattar både krigsrelaterade och andra extrema händelser.

Hur individer reagerar på extrema upplevelser varierar kraftigt. Många reagerar på en skrämmande eller chockartad händelse med olika akuta psykiska symptom som så småningom försvinner av sig själva. De allra flesta utvecklar alltså inte psykisk ohälsa efter traumaexponering men för en del blir symptomen långvariga och kan till och med förvärras med tiden. Det är detta tillstånd som kallas för PTSD och syndromet kännetecknas av reaktioner utlösta av minnen eller påminnelser om den traumatiska händelsen.

För att diagnosen PTSD ska kunna ställas ska individen ha varit med om ett psykiskt trauma. Begreppet psykiskt trauma definieras i psykiatriska diagnosmanualer som när en individ direkt har upplevt eller bevittnat en extrem händelse, fått kännedom om att en närstående upplevt händelsen eller upplevt upprepad eller extrem exponering för fränstötande detaljer om den traumatiska händelsen. Denna definition har förändrats något genom åren och tidigare inkluderades i begreppet även att den drabbade ska ha reagerat på händelsen med intensiv rädsla, hjälplöshet eller skräck. Traumatiska upplevelser, såsom allvarliga, livshotande trafikolyckor, fysiska och sexuella övergrepp, rån, och oväntad, plötslig förlust av en nära anhörig, är vanligt förekommande i den allmänna befolkningen. En tidigare svensk studie uppskattade att drygt 80 procent av den svenska populationen upplever åtminstone en traumatisk händelse någon gång under livet (Frans m.fl. 2004). Endast ett fåtal av de som varit med om en traumatisk händelse utvecklar dock PTSD.

Diagnosen PTSD kan ställas om symptombilden uppfyller vissa kriterier och om tillståndet har varat mer än en månad. Symptomen delas enligt etablerade diagnosmanualer (se exempelvis American Psychiatric Association, 2013) in i fyra grupper.

- Återupplevande av den traumatiska händelsen med ofrivilliga, påträngande minnesbilder (flashbacks) och mardrömmar samt starka, obehagliga reaktioner på situationer som påminner om händelsen.
- Undvikande av sådant som kan påminna om händelsen, undvikande att tala om och tänka på det som skett och undvikande av personer, platser och situationer som kan påminna om händelsen med följden att personen isolerar sig från familj och andra närstående.
- Negativa förändringar i kognition och sinnesstämning, såsom negativa tankar om sig själv och omvärlden, känslomässig avstängdhet/likgiltighet och känslor av skuld eller skam.

- Överspändhet med koncentrationssvårigheter, sömnstörningar, aggressionsutbrott, vårdslöst och självdestruktivt beteende.

PTSD kan utvecklas efter långvarig exponering för trauma eller efter en enskild händelse. Det är också vanligt att PTSD utvecklas efter lång tid, ibland flera år efter det att den traumatiska händelsen ägt rum. Utöver de symptom som beskrivs ovan kännetecknas PTSD också av en hög grad av psykiatrisk samsjuklighet, som framför allt omfattar depression, ångest-syndrom och missbruk/beroende. En rad olika kliniska och demografiska faktorer, såsom traumats svårighetsgrad och varaktighet, tidigare psykisk ohälsa, svåra upplevelser i barndomen samt brist på stöd från familj och närstående, ökar risken att drabbas av PTSD efter ett psykiskt trauma (Almli m.fl. 2014). Symptomen minskar inte utan behandling men flera behandlingsformer, till exempel olika former av traumafokuserad kognitiv beteendeterapi, har visat sig ha god effekt, se exempelvis Bisson m.fl. (2013) och Thompson m.fl. (2018).

I den svenska befolkningen har livstidsprevalensen av PTSD, det vill säga den andel av befolkningen som någon gång under sin livstid drabbas, uppskattats till nästan sex procent (Frans m.fl. 2005). Samma studie visade att personer födda utanför Sverige hade en tre gånger så hög förekomst, vilket förklarades av en högre förekomst av exponering för trauma och av att vissa typer av traumatiska händelser, såsom fysiska övergrepp och upplevelser av krig, är vanligare bland utlandsfödda. Förekomsten av PTSD och annan psykisk ohälsa bland flyktingar i exil varierar kraftigt mellan olika populationer och tidigare studier visar på olika resultat. Sammanställningar av internationella vetenskapliga arbeten har visat att förekomsten av PTSD är upp till tio gånger högre hos flyktingar än hos den allmänna befolkningen (Fazel m.fl. 2005). En nyligen publicerad svensk studie visade att förekomsten av självrapporterat lågt välbefinnande, ångest, depression och PTSD hos flyktingar från Syrien var mellan 30 och 40 procent. En majoritet rapporterade symptom som uppfyllde kriterierna för minst en av dessa olika former av psykisk ohälsa och många uppfyllde flera av dem (Tinghög m.fl. 2017).

Psykisk ohälsa hos unga flyktingar och konsekvenser av posttraumatisk stress i familjen

Sammanställningar av internationella studier visar på högre nivåer av psykisk ohälsa hos unga flyktingar i exil i höginkomstländer i jämförelse med infödda barn och ungdomar (Borsch m.fl. 2018; Fazel 2012 m.fl.; Kien m.fl. 2018). Förekomsten av psykisk ohälsa, såsom depression, ångest och PTSD, hos asylsökande barn och ungdomar är genomgående hög även om siffrorna varierar mellan olika studier och olika populationer, vilket delvis kan bero på skillnader i metodik och i vissa fall även på studiernas kvalitet. En nyligen publicerad sammanställning av 27 studier med data för 5 852 unga flyktingar och asylsökande i europeiska länder visade att upp till en tredjedel av unga flyktingar och asylsökande kan vara drabbade av depression, ångest eller andra känslomässiga svårigheter och beteendeproblem och upp till hälften kan vara drabbade av PTSD (Kien m.fl. 2018).

Tidigare intervjustudier har visat att erfarenheter av krig och annat våld i ursprungslandet och under tiden på flykt är en riskfaktor som kan påverka nyanlända barns och ungdomars psykiska hälsa negativt. Upplevelser av traumatiska händelser i familjen, som att en förälder varit utsatt för tortyr, har visat sig vara av särskild betydelse för utvecklandet av psykisk ohälsa hos barn i flyktingfamiljer i exil (Montgomery 2011). Då en förälder drabbas av psykisk ohälsa till följd av trauma tycks detta i vissa fall kunna ha konsekvenser också för deras barn, även då barnet själv inte upplevt den traumatiska händelsen. Tidigare forskning om hur barn påverkas då föräldrar varit med om traumatiska händelser utgår framför allt från barn till överlevande från Förintelsen under andra världskriget och barn till soldater i krig. Dessa tidigare studier visar att de svårigheter som föräldrar kan uppleva efter psykiska påfrestningar tycks kunna påverka föräldraskapet och föräldra-barn relationen. Begreppet andragenerationseffekter (på engelska *intergenerational transmission of trauma* eller *secondary traumatization*) används för att beskriva hur konsekvenser av psykisk ohälsa utlöst av trauma hos föräldrar även kan påverka barnen.

I en nyligen genomförd litteraturoversikt granskades den empiriska litteraturen om betydelsen av posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar i exil för barnens hälsa och för samspelet mellan barn och föräldrar (Hjern m.fl. 2017). Denna litteraturoversikt visade att även om det finns många studier som beskrivit konsekvenser för barn till föräldrar med psykisk ohälsa efter att ha genomlevt olika former av trauma, till exempel barn till

överlevande från Förintelsen, barn till amerikanska soldater i Vietnamkriget och barn i Israel-Palestina konflikten, så finns mycket få studier som fokuserar på betydelsen av posttraumatisk stress för barn i flyktingfamiljer i exil. Genomgången av de artiklar som uppfyllde granskningens kriterier, totalt sju studier presenterade i åtta artiklar, visade att barn till flyktingföräldrar med PTSD genomgående hade högre nivåer av egen- eller föräldrarapporterad psykisk ohälsa, jämfört med barn till flyktingföräldrar utan PTSD. Ökningen av psykiska problem gällde framförallt ångest och depression och även en ökad förekomst av PTSD hos barnen själva och sågs hos barn i alla åldrar. Litteraturöversikten visade också att det inte tycks finnas uppenbara negativa konsekvenser av föräldrarnas exponering för trauma för barnens genomsnittliga psykiska hälsa då föräldrarna har svåra upplevelser bakom sig, men då kriterierna för PTSD inte är uppfyllda. Det är alltså inte föräldrarnas upplevelse av trauma som i sig påverkar den psykiska hälsan i nästkommande generation utan den psykiatriska problematiken relaterad till traumat. Detta mönster liknar det som setts i tidigare studier av andragenerationseffekter av trauma i andra populationer. Sammanställningar av studier av psykisk ohälsa hos barn till överlevare från Förintelsen har visat på en relativt god psykisk hälsa hos barnen om deras föräldrar inte hade egna psykiatriska symptom men en klart sämre psykisk hälsa för barnen till överlevande från Förintelsen som behandlats för psykiatriska symptom (Kellerman 2001; van IJzendoorn m.fl. 2003). Även i studier av krigsveteraner har det visat sig att PTSD hos föräldrar är förknippat med ökade problem i familjemiljön, såsom problem med föräldraskap och anpassning till familjelivet, och med en betydligt svagare koppling till sådan problematik om föräldern inte drabbats av psykisk ohälsa såsom PTSD (Kritikos m.fl. 2018).

Flertalet av de studier som granskades i litteraturöversikten var tvärsnittsstudier som utgick från små studiepopulationer av patienter på behandlingscentra för flyktingar med posttraumatisk stress vilket i många fall innebär att relevanta jämförelsegrupper saknas. Andra nackdelar är att flertalet studier har ett högt eller odokumenterat bortfall och att analyser av vad ett högt bortfall kan betyda för resultaten inte genomförts. Sammantaget visar tidigare forskning att psykisk ohälsa till följd av trauma kan påverka föräldraskapet och föräldra-barn relationer. Kunskapen kring dessa samband i flyktingfamiljer där en förälder drabbats av posttraumatisk stress är betydligt mer ofullständig och det finns ett tydligt behov av

longitudinella och befolkningsbaserade studier för att föra kunskapsläget framåt.

Hur posttraumatisk stress kan överföras mellan generationer

I detta avsnitt diskuteras hur posttraumatisk stress kan överföras mellan generationer, vilket omfattar de olika sätt på vilka symptom på posttraumatisk stress kan påverka föräldraskapet, samspelet mellan barn och förälder samt relationer och kommunikationsmönster inom familjen. Även betydelsen av andra faktorer, såsom ärftlighet och resiliens, som kan bidra till förklaringen kring varför vissa människor löper en ökad risk att drabbas av psykisk ohälsa efter traumatiska händelser medan andra är mer motståndskraftiga diskuteras.

PTSD har visat sig kunna leda till svårigheter i föräldraskapet och ett avvikande föräldraskap är en tänkbar förklaring till hur posttraumatisk stress hos föräldrar även kan påverka barnen. Flera av de granskade studierna i den ovan nämnda litteraturöversikten visade på olika aspekter av avvikande samspel mellan barn och föräldrar i familjer drabbade av PTSD som en möjlig förklaring till sambanden mellan föräldrarnas psykiska hälsa och negativa utfall hos barnen (Hjern m.fl. 2017). Symptom som är förknippade med PTSD, såsom depressivitet, trötthet och irritabilitet, kan bidra till att föräldrarnas känslomässiga närvaro och lyhördhet påverkas negativt. I två av de granskade studierna fann man att flyktingmödrar med PTSD-symptom genomsnittligt var mindre känsliga för barnets signaler och mer avvisande när barnet sökte kontakt, jämfört med flyktingmödrar utan PTSD-diagnos. Undvikande av sociala kontakter och likgiltighet eller känslomässig avstängdhet är en del av symptombilden och kan även tänkas vara ett uttryck för känslor av skuld eller skam eller att föräldrarnas tro på sin förmåga att skydda barnet mot omvärldens ondska skadats av de upplevelser föräldern har med sig. PTSD har också visat sig påverka relationer inom familjen och hur föräldrar och barn interagerar på andra sätt och ett sådant avvikande samspel mellan barn och föräldrar kan omfatta både bristande gränssättning och överbeskyddande beteende. PTSD-problematik kan också leda till att föräldern reagerar negativt och aggressivt på barnets kontaktsökande, med risk för att denna aggressivitetsproblematik leder till en ökad risk för våld inom familjen (Dekel m.fl., 2008; King m.fl. 2016).

När det gäller yngre barn har tidigare studier visat att anknytningsmönster mellan barn och föräldrar kan påverkas negativt av föräldrarnas PTSD (Daalgard m.fl. 2016; Van Ee m.fl. 2016). Anknytningssteori handlar om nära känslomässiga relationer, om hur psykologiska band uppstår mellan barn och viktiga närstående och om deras betydelse för individens utveckling (Broberg 2006). Anknytningssteorin betonar vikten av förutsägbarhet, kontinuitet och kvalitet i samspelet mellan små barn och deras vårdgivare för utveckling av trygga anknytningsrelationer. Lyhörighet och känslomässig tillgänglighet är viktiga faktorer för positiva anknytningsrelationer. Kvaliteten på anknytningsrelationer har betydelse för barnets känslomässiga och sociala utveckling. Traumatiserande upplevelser under krig och flykt kan göra det svårt för föräldrar att skapa och upprätthålla positiva anknytningsrelationer till sina barn. I tidigare studier har man sett att förskolebarn till flyktingföräldrar med PTSD hade otrygga eller desorganiserade anknytningsmönster (van Ee m.fl. 2016). I litteraturöversikten som refereras till ovan konstateras att eftersom PTSD hos flyktingföräldrar ofta är förknippat med anknytningsproblem så är det angeläget att landets barnavårdscentraler utvecklar en beredskap för att hantera denna problematik (Hjern m.fl. 2017). Denna beredskap kan till exempel bestå i att former för anknytningsstöd till dessa familjer utvecklas och att behandlingskontakter inom psykiatri förmedlas till den drabbade föräldern.

Definitionen av psykiskt trauma omfattar, som diskuteras ovan, även situationen då en individ får kännedom om att en familjemedlem upplevt en traumatisk händelse och får höra berättelser om händelsen. På så sätt kan trauma-relaterade symptom och annan psykisk ohälsa överföras genom att barnet exponeras för både föräldrarnas berättelser om och reaktioner på de svåra händelser denne varit med om. Även kommunikationsmönster inom familjen har i tidigare studier visats påverka barnen. Detta gäller både vad föräldrarna berättar och hur det sägs, men kan också handla om vad som inte sägs. Huruvida det bästa för barnet är att inte prata om eller att öppet diskutera det trauma föräldrarna upplevt (*silencing or disclosure*) debatteras i litteraturen. Ett så kallat ofiltrerat kommunikationsmönster, där föräldrar växlar mellan att undvika att tala om det traumatiska de varit med om och att tala öppet och ofiltrerat om händelsen även i barnets närvaro, tycks vara negativt för barnens välbefinnande. Även brist på överensstämmelse mellan det barnet indirekt uppfattar och upplever i familjemiljön och det som berättas för barnet och som barnet själv kan verbalisera (*stories lived and stories told*) tycks ha en negativ inverkan (Montgomery 2011). Då lämnas

barnet med endast sin egen fantasi för att försöka skapa mening av sina upplevelser och förståelse av det som drabbat föräldern. Tidigare forskning pekar alltså på vikten av att man i familjen pratar öppet, men anpassat, om sina upplevelser. Information om det som drabbat föräldrarna hjälper i sig inte barnet, men om familjens historia och föräldrarnas upplevelser berättas på ett meningsfullt sätt och om föräldern tar hänsyn till barnets behov och känslor så kan detta påverka barnets möjlighet till anpassning och resultera i mer positiva utfall (Daalgard m.fl. 2016).

Genetiska faktorer och ärftlighet

Genom de olika mekanismer som beskrivits ovan ökar barnens sårbarhet för att utveckla psykiska problem. Forskning visar även att det finns en viss ärftlighet i risken att drabbas av PTSD efter ett psykiskt trauma (Almli m.fl. 2014). Betydelsen av genetiska faktorer för risken att utveckla PTSD kan bidra till att förklara varför vissa individer drabbas efter att ha upplevt ett trauma medan andra är mer motståndskraftiga. PTSD har också en stor samsjuklighet med andra tillstånd. Personer med PTSD har en högre risk att drabbas av till exempel depression och ångest och vice versa, det vill säga att personer med sådan psykisk ohälsa också har högre risk att drabbas av PTSD. Samma genetiska predisposition kan till viss del ligga bakom dessa samband. Sammantaget betyder denna genetiska predisposition att personer med PTSD och psykiska sjukdomar i slakten har högre risk att själva drabbas av PTSD och annan psykisk ohälsa, vilket också kan vara en bidragande faktor till den ökade risk för psykisk ohälsa som setts hos barn till föräldrar med PTSD.

Resiliens

Ovan diskuteras olika faktorer som kan tänkas bidra till att barn till föräldrar drabbade av posttraumatisk stress har en ökad risk att också drabbas av negativa följder. Men hur är det med faktorer som gör att individer kan hantera svåra händelser som drabbat dem själva eller någon närstående utan att de själva utvecklar psykisk ohälsa? Resiliens, eller motståndskraft, är ett begrepp som beskriver en dynamisk process där olika skyddande faktorer hjälper individen att, trots svårigheter, behålla en god psykisk hälsa. Begreppet resiliens kan bidra till förståelse kring barns reaktioner på traumatiska händelser i familjen och varför vissa utvecklar psykisk ohälsa och andra inte. En del sådana skyddande faktorer som bidrar till ökad mot-

ståndskraft är individuella, som ett gott självförtroende och känsla av egenvärde, samt god kognition med förmåga att kommunicera och hantera känslor. Andra formas i större utsträckning av kontexten och omgivningsfaktorer utifrån relationella, kulturella och samhälleliga faktorer. Studier av faktorer som främjar resiliens bland unga flyktingar har visat att barnets motståndskraft påverkas positivt av god kvalitet i föräldra-barn relationen, god sammanhållning, kommunikation och stöd inom familjen och att ha föräldrar med god psykisk hälsa och känslomässig närvaro (Montgomery 2010). Resiliens kan även påverkas av sociala nätverk utanför familjen, så som vänner och skolkamrater och ett starkt socialt stöd och engagemang.

Ett annat begrepp i litteraturen om konsekvenser av trauma är *posttraumatic growth*. *Posttraumatic growth* brukar beskrivas som en psykologisk process efter ett trauma som leder till en positiv utveckling hos individen som ett resultat av att individen har kämpat med en utmanande livssituation (Meyerson m.fl. 2011). Även om risken att utveckla psykisk ohälsa ökar efter att ha upplevt en traumatisk upplevelse finns även empiriska studier som visar på att potentiellt traumatiska händelser även kan resultera i en positiv förändring hos individen. Det är inte händelsen i sig som leder till denna positiva utveckling utan den psykologiska process och förändring som kan följa på händelsen och som för individen kan resultera i positiva utfall såsom förbättrade relationer, ökad självkänsla och ändrade och mer positiva prioriteringar i livet. Studier kring *posttraumatic growth* har genomförts i olika populationer efter traumatiska händelser, som till exempel bland individer drabbade av cancer, naturkatastrofer och plötslig och oväntad förlust av en nära anhörig. De flesta tidigare studier fokuserar på vuxna och få har studerat *posttraumatic growth* hos barn och ungdomar, särskilt vad gäller unga flyktingar.

Ett pågående forskningsprojekt om konsekvenser av posttraumatisk stress i flyktingfamiljer

I det följande avsnittet beskrivs ett forskningsprojekt där jag i pågående analyser studerar hur posttraumatisk stress hos flyktingföräldrar påverkar barnen i de drabbade familjerna. Projektets huvudsakliga frågeställningar handlar om huruvida barn i flyktingfamiljer i exil, där en förälder behandlats för PTSD, har en ökad risk för skolmisslyckanden och hög vårdkonsumtion relaterad till psykisk ohälsa.

Ett registerbaserat forskningsprojekt

Projektet utgår från data inhämtad från nationella och lokala register. Registerbaserad forskning innebär att man använder sig av uppgifter från ett eller vanligtvis flera register som tillhandahålls av olika myndigheter eller andra organisationer. Utifrån våra personnummer kan uppgifter från olika register kopplas samman på individnivå. Detta ger också unika möjligheter att följa individer över tid i olika befolkningsbaserade register. Personnumren byts ut mot slumpmässiga löpnummer och all data som hantteras i projektet är alltså avidentifierad och anonym. I Sverige och i de övriga nordiska länderna har vi tillgång till omfattande data med god kvalitet från dessa nationella register vilket skapar förutsättningar för forskning med stor samhällsnytta.

I den internationella litteraturen saknas till stor del befolkningsbaserade studier kring psykisk ohälsa hos barn till flyktingföräldrar drabbade av posttraumatisk stress. Inga tidigare studier har undersökt hur posttraumatisk stress hos föräldrar påverkar barnens skolprestationer och utbildningskarriär. Dessutom är kunskapen om betydelsen av familjernas socioekonomiska situation för dessa samband mycket begränsad. Projektet bidrar således med viktig kunskap till den existerande litteraturen och ökar den vetenskapliga kunskapen kring hur konsekvenser av traumatisk stress kan överföras mellan generationer. Resultat från projektet kommer kunna utgöra ett underlag för att prioritera resurser till ett mer systematiskt förebyggande och behandlande arbete.

Studiepopulationen

Studiepopulationen består av drygt 364 000 barn bosatta i Stockholms län det år de fyllde 16 år under 2001–2016. Information om barnen, barnens föräldrar och familjens socioekonomiska situation har inhämtats från Statistiska Centralbyråns (SCB) olika individregister. Barnen identifierades i Registret över Totalbefolkningen och har länkats till sina föräldrar via Flergenerationsregistret. Information om socioekonomiska indikatorer, såsom föräldrarnas utbildning, arbete och inkomst, har hämtats från SCB:s LISA-databas (Longitudinell Integrationsdatabas för Sjukförsäkrings- och Arbetsmarknadsstudier). I projektet finns också tillgång till uppgifter om bland annat födelse-land, flyktingstatus och invandringsår utifrån en annan av SCB:s databaser – STATIV (Longitudinell individdatabas för integra-

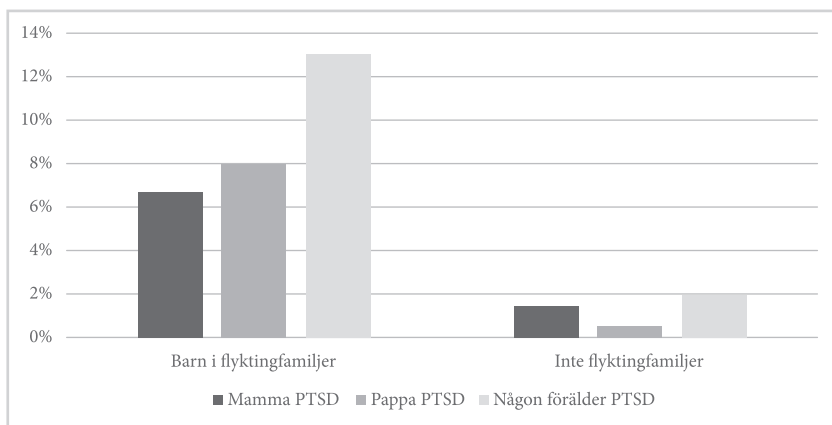
tionsstudier) som innehåller uppgifter från olika register hos SCB, Migrationsverket och Arbetsförmedlingen.

I projektet jämförs barn till flyktingföräldrar med eller utan erfarenheter av posttraumatisk stress med barn till andra föräldrar i populationen också med och utan erfarenheter av posttraumatisk stress. Barnets och föräldrarnas födelseland och om familjen kommit till Sverige som flyktingar är viktiga variabler i analyserna. Totalt i studiepopulationen var 61 procent av barnen födda i Sverige med två svenskfödda föräldrar, 28 procent var födda i Sverige med minst en förälder född utanför Sverige och 11 procent var utrikesfödda. De barn som framför allt är i fokus i det här projektet är de drygt 52 000 barn (14 procent av studiepopulationen) med minst en förälder som kommit till Sverige som flykting.

PTSD hos föräldrarna

Posttraumatisk stress hos föräldrarna identifieras genom att föräldern behandlats vid Röda Korsets behandlingscenter för torterade flyktingar eller vid Kris och traumacentrum, Stockholms läns landstings (SLL) enhet för behandling av traumatisk stress samt genom PTSD-diagnos i SLL:s vårddatabas. Att ha tillgång till olika informationskällor kring vård för PTSD är en stor fördel i projektet. Detta ger bland annat möjlighet till detaljerade analyser av konsekvenser för barn till flyktingföräldrar behandlade för traumatisk stress relaterad till krig och tortyr i jämförelser med konsekvenser för barn till svenskfödda föräldrar som behandlats för PTSD till följd av andra typer av extrema upplevelser.

Preliminära siffror från projektet visar att totalt i studiepopulationen hade mer än 13 000 barn – 3,6 procent – en mamma eller en pappa som behandlats för PTSD. Som figur 1 visar var andel barn med föräldrar behandlade för PTSD mycket högre bland flyktingfamiljer – 13 procent i jämförelse med 2 procent i andra familjer.

Figur 1. Andel barn med föräldrar behandlade för PTSD

Betydelsen av kön, både vad gäller barnen själva och vad gäller den drabbade föräldern, är otillräckligt belyst i tidigare studier. De få studier som studerat skillnader i konsekvenser för barnet utifrån om det är en mamma eller en pappa som drabbats av PTSD tycks visa att det inte finns några stora skillnader. Dock är tidigare studier ofta begränsade i storlek vilket gör det svårt att dra slutsatser utifrån dessa resultat. I det aktuella projektet, med ett stort antal föräldrar med PTSD, kan dessa frågeställningar utredas vidare.

Barnets egen exponering för trauma och betydelsen av ålder vid ankomst till Sverige

Få tidigare studier har i analyserna tagit hänsyn till huruvida barnet har egna erfarenheter av extrema, potentiellt traumatiserande händelser i hemlandet eller under flykten till Sverige. De få studier som finns tenderar att visa att det inte finns någon ytterligare ökad risk om så är fallet. Liksom tidigare studier om skillnader vad gäller föräldrarnas och barnets kön så är dessa studier dock ofta begränsade i storlek vilket gör det svårt att dra slutsatser utifrån resultaten. I det aktuella projektet om traumatisk stress hos flyktingföräldrar analyseras information från drygt 52 000 barn i flyktingfamiljer och av dessa hade knappt hälften själva kommit till Sverige som flyktingar. En viktig fördel är att i analyserna i det aktuella projektet kunna ta hänsyn till betydelsen av att dessa barn eventuellt på samma sätt som

föräldrarna upplevt traumatiska händelser i hemlandet eller under tiden på flykt.

En annan viktig fördel är att kunna analysera betydelsen av vid vilken ålder barnet kom till Sverige. Barn som kommer under de första levnadsåren tycks till exempel klara sig bättre i skolan än barn som kommer under skolåren. Sannolikt har språkkunskaper och därmed möjligheten att tillgodogöra sig undervisningen stor betydelse för hur det går i skolan. Eftersom det finns indikationer på att barn som anländer i yngre åldrar kan ha en mer positiv utveckling är det relevant att analysera hur detta mönster ser ut i förhållande till andra utfall. Bland de utlandsfödda barnen i studiepopulationen i det aktuella projektet kom en av tre innan skolåldern och två av tre i senare åldrar.

Levnadsvillkor i mottagarlandet och den socioekonomiska kontexten

Även om psykologiska problem är vanligt förekommande hos nyanlända barn och ungdomar så har det visat sig att dessa problem vanligen minskar över tid. För psykisk hälsa på kort sikt tycks traumatiska händelser som barnet självt varit med om i ursprungslandet och under tiden på flykt vara viktiga faktorer. Olika ekonomiska, sociala och kulturella faktorer relaterade till livssituationen i mottagarlandet har däremot visat sig vara viktigare för barnets förmåga att återhämta sig och tycks ha större betydelse för den psykiska ohälsan på lång sikt, än faktorer relaterade till tiden i ursprungslandet (Montgomery 2011). Om detta mönster med en successiv förbättring av den psykiska hälsan ser likadant ut för barn i familjer där en förälder har drabbats av psykisk ohälsa till följd av traumatiska händelser, eller om konsekvenser av denna typ av psykisk ohälsa hos föräldrar påverkar barnens välmående och sociala anpassning även i ett längre tidsperspektiv, är en viktig fråga att analysera vidare.

Faktorer relaterade till livsvillkor i mottagarlandet är alltså av betydelse för att förklara psykisk ohälsa hos flyktingar och asylsökande. Detta kan till exempel handla om situationen under asylprocessen som ofta är en lång tid av ovisshet och otrygghet med hot om utvisning och andra faktorer såsom brist på sociala nätverk, stigmatisering eller diskriminering och sämre socioekonomiska levnadsförhållanden till exempel vad gäller ekonomiska resurser, arbetslöshet och boendesituation (Borsch m.fl. 2018; Hjern 2012). I det aktuella projektet av konsekvenser av PTSD-problematik hos

flyktingföräldrar tas i analyserna hänsyn just till att flyktingfamiljers socioekonomiska situation ofta kännetecknas av en större sårbarhet i jämförelse med infödda psykiatriska patienter. Kunskapen om betydelsen av familjens socioekonomiska kontext för sambanden mellan föräldrars PTSD och negativa utfall hos barnen är mycket begränsad och att detta projekt belyser interaktionen mellan trauma och socioekonomiska levnadsförhållanden gör det till ett nytt och viktigt bidrag till diskussionen om andragenerationseffekter av trauma.

Psykisk ohälsa hos barn till flyktingföräldrar med PTSD

En av målsättningarna med forskningsprojektet om traumatisk stress hos flyktingföräldrar är att studera vårdkonsumtion relaterad till psykisk ohälsa hos barn i flyktingfamiljer där en förälder behandlats för PTSD. Tidigare studier har som sagt visat hur posttraumatiska symptom hos föräldrar kan ha negativa konsekvenser för barnen. Det finns alltså indikationer på att föräldrars posttraumatiska stress kan vara en bidragande faktor till den ökade risk för psykisk ohälsa som ses hos barn i flyktingfamiljer. Även i de fall då barnen inte själva varit exponerade för traumatiska händelser kan konsekvenser av sådana upplevelser i form av PTSD hos deras föräldrar, genom de olika mekanismer som diskuterats i tidigare avsnitt i kapitlet, leda till PTSD-symptom och annan typ av psykisk ohälsa hos barnen. Tidigare studier om barn i flyktingfamiljer där en förälder drabbats av PTSD är få och resultaten från dessa studier är inte samstämmiga. I det aktuella projektet finns information om vård relaterad till psykisk ohälsa utifrån uppgifter kring vårdkonsumtion inom primär och specialistvård i Stockholms läns landsting. I pågående analyser används denna information för att undersöka vårdnyttjande, såsom kontakt med barn- och ungdomspsykiatri och husläkarvård, samt vård med specifika diagnoser såsom depression och ångest, sömnproblematik och egen PTSD-problematik. Resultat från dessa analyser kommer att redovisas fortlöpande i vetenskapliga referegranskade artiklar.

Hur går det i skolan?

Rapporter från Skolverket visar att barn med utländsk bakgrund presterar genomsnittligt sämre än andra elever i den svenska skolan och riskerar i större utsträckning att gå ut grundskolan utan fullständiga betyg och utan behörighet för fortsatta studier på gymnasiet. I Skolverkets rapport

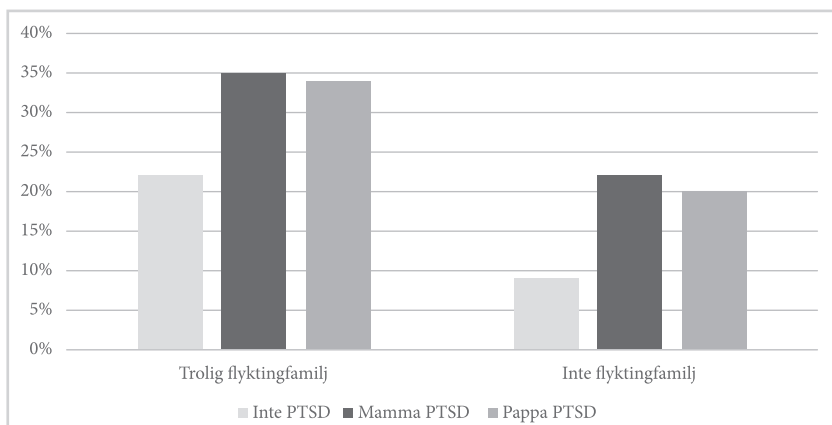
omfattar gruppen elever med utländsk bakgrund barn födda i Sverige med två utrikes födda föräldrar och barn som själva invandrat före eller under sin skoltid. Detta är således en heterogen grupp och det finns stora variationer inom gruppen. Det är framför allt elever som kommit till Sverige efter skolstart som har sämre betyg (Skolverket 2011). Utöver tid i Sverige och vid vilken ålder barnet kom till Sverige har även andra faktorer, som ursprungsland, orsak till invandringen och föräldrarnas utbildningsnivå, betydelse för elevernas skolresultat. När det gäller skolresultat bland unga flyktingar visar en nyligen publicerad sammanställning av vetenskapliga artiklar som analyserat hälsa, utbildning och arbete bland unga flyktingar i de nordiska länderna att i jämförelse med infödda ungdomar går det sämre för unga flyktingar i skolan och få fortsätter till högre studier (Borsch m.fl. 2018). Kunskaper i de nordiska språken sågs vara kopplat till bättre skolprestationer och högre utbildningsnivåer hos de unga flyktingarna och faktorer såsom lägre nivåer av upplevd diskriminering och högre nivåer av socialt stöd viktiga för hälsa och välmående och framgångsrik integration.

Högre nivåer av skolmisslyckanden hos barn till föräldrar med sjukhusvårdad psykisk sjukdom har beskrivits utifrån ett tidigare projekt baserat på data från nationella register (Hjern m.fl. 2013). Resultaten från detta projekt visade att runt 20 procent av barnen födda i Sverige 1987–1992 som hade en förälder med psykisk sjukdom gick ut årskurs 9 utan att ha uppnått gymnasiebehörighet, jämfört med knappt 12 procent i hela populationen. Barn i flyktingfamiljer kunde inte urskiljas i dessa studier men resultaten visade att föräldrar födda utanför Europa vårdades oftare än andra föräldrar på sjukhus på grund av psykisk sjukdom. Flyktingar har en högre risk att drabbas av psykiatrisk sjuklighet, i synnerhet posttraumatisk stress, i jämförelse med övriga befolkningen och i jämförelse med andra invandrare (Fazel m.fl. 2005; Hollander 2013). Kunskapen om föräldrars posttraumatiska stress i relation till skolresultat och utbildningskarriär är dock mycket begränsad. Bland få tidigare studier återfinns en svensk avhandling där lägre nivåer på IQ-tester sågs hos barn i flyktingfamiljer där en förälder behandlats vid Röda Korsets behandlingscentrum för konsekvenser av trauma efter tortyr, jämfört med ålders-matchade barn med samma bakgrund, men utan PTSD i familjen (Daud 2008). Ett av syftena med det pågående projektet om konsekvenser av PTSD hos flyktingföräldrar är att undersöka skolprestationer och utbildningskarriär hos barn i flyktingfamiljer där en förälder drabbats av posttraumatisk stress och om just

konsekvenser av PTSD i familjen kan vara en faktor som bidrar till sämre skolprestationer hos barn i flyktingfamiljer.

I ett arbete som är under granskning för publicering i en vetenskaplig tidskrift beskriver jag tillsammans med mina medförfattare resultaten från en studie där vi utifrån nationella registerdata analyserat skolresultat från årskurs 9 hos mer än 700 000 svenska 15–16 åringar i relation till föräldrars PTSD (Berg m.fl., under granskning). Resultaten från detta arbete visar på sämre skolprestationer, med lägre genomsnittliga betyg, sämre resultat på nationella prov och högre andel som inte uppnår behörighet till fortsatta studier på gymnasienivå för barn till föräldrar med PTSD-problematik. Resultaten visade på sämre skolresultat hos barn till föräldrar med PTSD än hos barn till föräldrar med andra psykiska sjukdomar såsom psykos och bipolär sjukdom.

Eftersom det i det nationella datamaterial som användes till projektet om skolresultat hos barn till föräldrar med PTSD inte fanns tillgång till detaljerad information om huruvida familjerna kommit till Sverige som flyktingar utgick analyserna istället från föräldrarnas födelseland. Dessa analyser visade att PTSD var betydligt vanligare hos föräldrar till barn i de familjer som i analyserna kategoriserades som ”trolig flyktingfamilj”, det vill säga familjer där båda föräldrarna var födda i utomeuropeiska länder (utgjorde nio procent av studiepopulationen). Resultaten visade att PTSD var förknippat med sämre skolprestationer både i flyktingfamiljer och i familjer där föräldrarna var födda i Sverige (Figur 2). Konsekvenserna för barn i flyktingfamiljer var dock större då barnen i dessa familjer har sämre utgångspunkt redan från början. Nio procent av barn till svenskfödda föräldrar och 22 procent av barn till flyktingföräldrar i familjer utan PTSD-problematik gick ut årskurs 9 utan att ha uppnått gymnasiebehörighet. Av barnen i flyktingfamiljer där en förälder lider av PTSD var andelen som slutade årskurs nio utan gymnasiebehörighet så hög som 35 procent och för barn till föräldrar med PTSD men utan flyktingbakgrund var motsvarande siffra 22 procent.

Figur 2. Andel utan gymnasiebehörighet

Resultaten visade också att barnets ålder vid ankomst till Sverige hade en stor betydelse för hur det gick i skolan. Hälften av de barn som kommit till Sverige under skolåren, det vill säga efter sex års ålder, gick ut grundskolan utan behörighet till gymnasiet. Resultaten för svenskfödda barn med föräldrar födda utanför Sverige och barn som kom till Sverige innan skolåldern var likartade, med 24–25 procent utan gymnasiebehörighet. Att klara sig igenom grundskolan med godkända betyg och uppnådd gymnasiebehörighet har visat sig vara av mycket stor betydelse för levnadsvillkor över livsloppet. Skolmisslyckande är förknippat med bland annat ökade risker för psykisk ohälsa och missbruk, liksom med konsekvenser för den fortsatta utbildningskarriären och framtida möjligheter på arbetsmarknaden (Socialstyrelsen 2010). Att föräldrars PTSD-problematik på detta sätt visar sig påverka barnens skolprestationer redan i grundskolan kan alltså påverka barnen negativt över hela livsloppet.

I det aktuella forskningsprojektet om konsekvenser av posttraumatisk stress utvecklas frågeställningarna kring skolprestationer och utbildningskarriär vidare utifrån mer aktuell och mer omfattande data. I projektet pågår analyser av detaljerad information om skolprestationer i årskurs 9, det vill säga betyg och resultat på nationella prov samt val av program och betyg från gymnasiet, inhämtad från Skolverkets databaser. En viktig komponent som tillkommer i dessa studier är tillgången till information om huruvida föräldrar och/eller barn kommit till Sverige som flyktingar utifrån information från SBC:s databaser. Barnens egen erfarenhet av att

komma till Sverige som flykting och eventuella erfarenheter av traumatiska upplevelser samt familjens situation vad gäller ekonomiska resurser och sociala levnadsvillkor analyseras också i detalj. Till detta tillkommer också möjligheter att komplettera med information om barnens psykiska ohälsa, och likaså i studierna om psykisk ohälsa kan variabler relaterade till hur det går i skolan föras in i analyserna.

Avslutande kommentarer

Som diskuterats tidigare har ett stort antal människor på flykt från sina hemländer sökt sig till Sverige under senare år och många lider av psykisk ohälsa såsom PTSD, depression och ångest. Den höga förekomsten av PTSD hos flyktingar och de allvarliga konsekvenser detta kan ha för den drabbade, för den drabbades barn och för familjens etablering i samhället visar tydligt på vikten av att identifiera PTSD hos flyktingföräldrar och att erbjuda adekvat stöd och behandling. Den psykiska ohälsan kopplad till trauma kan behandlas vilket kan leda till en mer positiv utveckling för individen såväl som en förbättring av föräldraskapet och relationer inom familjen. Detta pekar på vikten av att hälso- och sjukvården utvecklas och tillgängliggörs för att möta dessa behov. Enligt gällande lagstiftning är landstingen skyldiga att erbjuda vård för vuxna asylsökande då vård inte kan anstå, det vill säga akut vård och vård som definieras som omedelbar. En rapport från Röda Korsets Högskola om psykisk ohälsa, trauma och levnadsvillkor bland nyanlända och asylsökande visar på en utbredd psykisk ohälsa i dessa grupper och pekar på ett tydligt behov av åtgärder (Tinghög m.fl. 2016). Asylsökande som är en särskilt utsatt grupp bör beredas tillgång till vård, och då även vård inom planerad och specialiserad psykiatri.

I det pågående forskningsprojekt som beskrivs i detta kapitel används information bland annat från patienter behandlade vid Röda Korsets behandlingscentrum för flyktingar med erfarenhet av tortyr och svåra krigstrauman i Stockholm. Behandlingscentra liknande det i Stockholm finns etablerade på olika platser i landet. Utöver att se till att den vuxne i de drabbade familjerna får vård bör sådana behandlingscentra och andra specialenheter för behandling av personer med traumatisk stress-problematik även ha strategier för att uppmärksamma barnen till patienterna som behandlas. Det finns flera exempel på former för behandling och stöd och hur arbetet med både föräldrar och barn kan se ut. Ett exempel på sådan verksamhet för flyktingfamiljer och barn finns till exempel på Röda Korsets

behandlingscenter för krigsskadade och torterade i Malmö där man arbetar med en särskild barnverksamhet och utifrån barn- och familjeteam. I arbetet med barn- och familjeteam i verksamheter som främst behandlar vuxna krävs att någon har barn som huvudsakligt fokus för att barnens behov ska hamna i centrum och att det finns former för samarbete inom barn- och vuxenpsykiatri (Pålsson m.fl. 1995). Ett annat exempel på former för stöd och behandling är hur man vid Röda Korsets behandlingscentrum i Stockholm har arbetat med att utveckla ett "föräldra-barn-program" (Brendler Lindqvist m.fl. 2012) som utgörs av en anknytningsbaserad behandlingsmodell för spädbarn och småbarn och flyktingföräldrar med PTSD.

Psykisk ohälsa utlöst av trauma kan ha allvarliga konsekvenser inte bara för den drabbade individen utan även för dennes familj och eventuella barn. När det gäller flyktingar och den ökade förekomsten av PTSD i denna grupp kan problematik kopplat till diagnosen lägga ytterligare börda på den osäkra och påfrestande situation som många flyktingar och asylsökande upplever. Obehandlad PTSD kan leda till svårigheter i det vardagliga livet och olika typer av problem, som till exempel försämrad språkinläring, isolering och sämre social anpassning. Barn i familjer där en förälder drabbats av PTSD kan påverkas på flera sätt. Utöver påverkan på föräldrarnas hälsa och välbefinnande kan symptomen påverka föräldraskapet och föräldrarnas möjlighet att ge den uppmuntran och stöd som barnet behöver. Det kan till exempel handla om hjälp och stöd med skolarbete men även emotionellt och socialt stöd vilket kan påverka barnets utveckling och sociala anpassning. PTSD kan även utgöra ett hinder för föräldrarnas och familjens integration i samhället genom försämrade möjligheter till arbete och försörjning för den drabbade föräldern. Det finns ett stort forskningsbehov kring frågan hur PTSD-problematik påverkar den drabbades möjligheter till arbete och hur detta påverkar flyktingfamiljers socioekonomiska levnadsvillkor, etablering och integration. Det saknas kunskap som kan utgöra underlag för insatser för dessa familjer. I den mån barn till flyktingföräldrar med PTSD presterar sämre i skolan och har högre nivåer av psykisk ohälsa kan detta också i ett längre perspektiv påverka barnens sociala anpassning och integration. Utbildning och en god psykisk hälsa är två sammanlänkade faktorer som skapar förutsättningar för en positiv utveckling över livsloppet. Högre nivåer av psykisk ohälsa och sämre skolprestationer kan i förlängningen leda till lägre utbildningsnivåer och sämre integration på arbetsmarknaden och i samhället.

Källförteckning

- Almli, Lynn M., Fani, Negar, Smith, Alicia K. & Ressler, Kerry J. (2014). Genetic approaches to understanding post-traumatic stress disorder. *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 17(2), 355–370. doi:10.1017/S1461145713001090
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed). Washington, DC: American Psychiatric Association
- Berg, Lisa, Charboti, Susanna, Montgomery, Edith & Hjern, Anders. (under granskning). *Parental PTSD and school performance in 16-year-olds: a Swedish national cohort study*
- Bisson, Jonathan, I., Roberts, Neil, P., Andrew, Martin, Cooper Rosalind & Lewis, Catrin (2013). Psychological therapies for chronic post-traumatic stress disorder (PTSD) in adults. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2013(12). Art. No.: CD003388. doi:10.1002/14651858.CD003388.pub4
- Borsch, Anne Sofie, Jamil de Montgomery, Christopher, Gauffin, Karl, Eide, Ketil, Heikkilä, Elli & Smith Jervelund, Signe (2018). Health, Education and Employment Outcomes in Young Refugees in the Nordic Countries: A Systematic Review. *Scandinavian Journal of Public Health*, 1–13. doi: 10.1177/1403494818787099
- Brendler Lindqvist, Monica, Daud, Atia, & Hermanson Tham, Johanna (2012). *Känslomässig tillgänglighet hos traumatiserade flyktingfamiljer. Anknytningsbaserad behandlingsmodell för spädbarn och flyktingföräldrar med PTSD*, Research report no. 28. Stockholm: Karolinska Institutet
- Broberg, Anders, Granqvist, Pehr, Ivarsson, Tord & Risholm Mothander, Pia (2006). *Anknytningsteori: betydelsen av nära relationer*. Stockholm: Natur & Kultur
- Dalgaard, Nina, T., Todd, Brenda, K., Daniel, Sarah. I.F. & Montgomery, Edith (2016). The transmission of trauma in refugee families: associations between intra-family trauma communication style, children's attachment security and psychosocial adjustment. *Attachment and Human Development*, 18(1), 69–89. doi:10.1080/14616734.2015.1113305

- Daud, Atia (2008). *Post-Traumatic Stress Disorder and Resilience in Children of Traumatized Parents: A Transgenerational Perspective*. Stockholm: Karolinska Institutet
- Dekel, Rachel & Goldblatt, Hadass (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 281–289. doi: 10.1037/a0013955
- Fazel, Mina, Wheeler, Jeremy & Danesh, John (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review. *The Lancet*, 365(9467): 1309–1314. doi: 10.1016/S0140-6736(05)61027-6
- Fazel, Mina, Reed, Ruth, V., Panter-Brick, Chaterine & Stein, Alan (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet* 379(9812), 266–282. doi: 10.1016/S0140-6736(11)60051-2
- Feijen, Liv & Frennmark, Emilia (2011). *Kvalitet i asylprövning. En studie av Migrationsverkets utredning av och beslut om internationellt skydd*. Stockholm: UNHCR
- Folkhälsoinstitutet (2002). *Födelselandets betydelse – en rapport om hälsan hos olika invandrargrupper i Sverige 2002*. Rapport 2002:29
- Frans, Ö, Rimmö, P-A, Åberg L & Fredrikson M. (2005). Trauma exposure and post-traumatic stress disorder in the general population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 111 (4), 291–299. doi:10.1111/j.1600-0447.2004.00463.x
- Hjern, Anders (2012). Migration and public health. Health in Sweden: The National Public Health Report 2012. Chapter 13. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40 (Suppl 9): 255–267. doi: 10.1177/1403494812459610
- Hjern, Anders, Berg, Lisa, Rostila, Mikael & Vinnerljung, Bo (2013). *Barn som anhöriga: hur går det i skolan?* Kalmar: Nka Barn som anhöriga
- Hjern, Anders & Klöfvermark Josefin (2017). *Barn som anhöriga till flyktingföräldrar med posttraumatisk stress – en systematisk litteraturstudie*. Kalmar: Nka Barn som anhöriga
- Hollander Anna-Clara (2013). Social inequalities in mental health and mortality among refugees and other immigrants to Sweden – epidemiological studies of register data. *Global Health Action*, 6(1), art. 21059. doi:10.3402/gha.v6i0.21059

- Kellerman, Nathan, P.F. (2001). Psychopathology in children of Holocaust survivors: a review of the research literature. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 38(1):36–46
- Kien, Christina, Sommer, Isolde, Faustman, Anna, Gibson, Lacey, Schneider, Martha, Krczal, Eva, Jank, Robert, Klerings, Irma, Szelag, Monika, Kerschner, Bernd, Brattström, Petter & Gartlehner, Gerald (2018). Prevalence of mental disorders in young refugees and asylum seekers in European Countries: a systematic review. *European Child & Adolescent Psychiatry*. doi:10.1007/s. 00787-018-1215-z
- King, Natalie & Smith, Alison (2016). Exploring the impact of parental post-traumatic stress disorder on military family children: A review of the literature. *Nurse Education Today*, 46, 29–36. doi:10.1016/j.nedt.2016.04.018
- Kritikos, Tessa, K., Comer, Jonathan, S., He, Meiqi, Curren, Laura, C. & Tompson, Martha, C. (2018) Combat Experience and Posttraumatic Stress Symptoms among Military-Serving Parents: a Meta-Analytic Examination of Associated Offspring and Family Outcomes. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 1–18. doi:10.1007/s. 10802-018-0427-5
- Meyerson, David, A. Grant, Kathryn, E., Smith Carter, Jocelyn & Kilmer, Ryan, P. (2011). Posttraumatic growth among children and adolescents: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 949–964. doi: doi:10.1016/j.cpr.2011.06.003
- Montgomery, Edith (2010). Trauma and resilience in young refugees: A 9-year follow-up study. *Development and Psychopathology*, 22(2), 477–489. doi10.1017/S0954579410000180
- Montgomery, Edith (2011). Trauma, Exile and Mental Health in Young Refugees. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 124 (suppl. 44), 1–46. doi: 10.1111/j.1600-0447.2011.01740.x
- Pålsson, Jan, Hjern, Anders & Envall Ryman, Kerstin. Den traumatiserade flyktingfamiljen i behandling. I Anders Hjern (red.), *Diagnostik och behandling av traumatiserade flyktingar* (s. 250–279). Lund: Studentlitteratur
- Skolverket (2011). *Skolverkets lägesbedömning 2011*. Stockholm: Skolverket
- Socialstyrelsen (2010). *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Steel, Zachary, Chey, Tien, Silove, Derrick, Marnane, Claire, Bryant, Richard, A. & van Ommeren Mark (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systema-

- tic review and meta-analysis. *JAMA*, 302(5), 537–549. doi:10.1001/jama.2009.1132
- Thompson, Christopher, T., Vidgen, Andrew, Roberts, Neil, P. (2018). *Psychological interventions for post-traumatic stress disorder in refugees and asylum seekers: A systematic review and meta-analysis*. *Clinical Psychology Review*, 63, 66–79. doi: 10.1016/j.cpr.2018.06.006
- Tinghög, Petter, Arwidson Charlotta, Sigvardsdotter, Erika, Malm, Andreas & Saboonchi, Fredrik. (2016) *Nyanlända och asylsökande i Sverige. En studie av psykisk ohälsa, trauma och levnadsvillkor*. Röda Korsets Högskolas rapportserie 2016:1
- Tinghög, Petter, Malm, Andreas, Arwidson, Charlotta, Sigvardsdotter, Erika, Lundin, Andreas & Saboonchi, Fredrik (2017). Prevalence of mental ill health, traumas and postmigration stress among refugees from Syria resettled in Sweden after 2011: a population-based survey. *BMJ Open*. 7:e018899. doi:10.1136/bmjopen-2017-018899
- Van Ee, Elisa, Kleber, Rolf, J., Jongmans, Marian, J., Mooren, Trudy, M. & Out, Dorothee (2016). Parental PTSD, adverse parenting and child attachment in a refugee sample. *Attachment & Human Development*, 18(3), 273–291. doi: 10.1080/14616734.2016.1148748
- Van IJzendoorn, Marinus, H., Bakermans-Kranenburg, Marian, J. & Sagi-Schwartz, Abraham (2003). Are Children of Holocaust Survivors Less Well-Adapted? A Meta-Analytic Investigation of Secondary Traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 459–469. doi:10.1023/A:1025706427300

Kapitel 3

Underåriga unionsmedborgares rätt till hälsa

Kavot Zillén

Abstract

I detta kapitel presenteras centrala resultat från ett forskningsprojekt om rätten till sjukvård för underåriga unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige.¹ Trots att det finns ett folkrättsligt uttryckt ansvar – inte minst genom FN:s konvention om barnets rättigheter – för Sverige som stat att förverkliga barns till hälsa, kan det konstateras att rättigheten i realiteten är begränsad för just denna grupp av barn. Barn i denna situation har till skillnad från andra barn som regel inte rätt till subventionerad fullständig sjukvård när de befinner sig i Sverige, utan enbart rätt till akut vård mot en osubventionerad kostnad. Dessa barn kan till följd av nuvarande reglering ha svårt att få den vård som de är i behov av och har rätt till, vilket utgör en negativ särbehandling i förhållande till andra barn i Sverige. Syftet med detta kapitel är att diskutera vilka konsekvenser ett sådant missgynnande kan få i förhållande till Sveriges internationella åtaganden avseende barns rätt till bästa möjliga hälsa. Detta är en grundläggande mänsklig rättighet som bland annat förpliktigar stater att tillhandahålla hälso- och sjukvård till alla barn på lika villkor.

¹ Detta kapitel baseras delvis på tidigare publicerad text, se Zillén, Kavot (2017). Underåriga unionsmedborgares rätt till sjukvård i Sverige, *Nordisk Socialrättslig Tidskrift*, nr 15–16 s. 109–126. Se även kommande bok i samma ämne, Zillén, Kavot, Barn i välfärdsstatens utkant – Om rätten till sjukvård för barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige. Iustus (2019).

Inledning

Den fria rörligheten för personer inom EU innebär att unionsmedborgare ska ha rätt att röra sig fritt mellan medlemsstaterna på samma sätt som när medlemsländers medborgare byter bostad eller arbetsplats i de egna länderna och medför en rätt för unionsmedborgare och deras familjemedlemmar att resa till och uppehålla sig i en medlemsstat i tre månader utan några särskilda tillstånd.² Efter att de tre första månaderna passerat har unionsmedborgare enbart rätt att vistas i landet om de uppfyller de särskilda krav på försörjning och/eller arbete som finns angivna i 3 a kap. 3 § utlänningslagen (2005:716), UtL.³ Den initiala tanken med den fria rörligheten för personer var att underlätta för arbetstagare och näringsidkare att söka och erhålla arbete i andra unionsländer. Under senare år har det uppmärksammats att den fria rörligheten även används av ekonomiskt utsatta unionsmedborgare som söker sig till andra unionsländer i hopp om att hitta arbete eller andra vägar att försörja sig och sin familj på (Juravle m.fl. 2013).⁴

I Sverige, men även i andra länder, har under senare år ekonomiskt utsatta unionsmedborgare som i huvudsak försörjer sig genom tiggeri och annan gatubaserad aktivitet, såsom gatumusicerande, blivit alltmer synliga (SOU 2016:6; Socialstyrelsen 2013). Majoriteten av dessa personer tillhör minoritetsgruppen romer som kommer från Rumänien och Bulgarien (Socialstyrelsen 2017). Många ber om pengar för att kunna försörja sig och sin familj och det förekommer även att personer i denna grupp tar med sig sina barn till Sverige. Dessa barn tillhör en särskilt utsatt grupp, då deras levnadsförhållanden riskerar att påverka deras hälsa och medicinska säkerhet på ett allvarligt sätt (Djuve m.fl. 2015; Wagman m.fl. 2017). Att leva under de svåra förhållanden som ofta är vardag för barn i denna grupp innebär ofta risk för hälsovådliga och otrygga situationer där de på olika sätt far illa eller riskerar att fara illa (SOU 2016:6; Socialstyrelsens 2013; Wagman 2017). Att det kan finnas ett tydligt behov för dessa barn att få tillgång till sjukvård kan det inte råda några tvivel om (SOU 2016:6; Socialstyrelsen 2013). Trots detta råder i dag en situation där landstingens ansvar

² Se artikel 6 i Europaparlamentets och Rådets direktiv 2004/38/EG av den 29 april 2004 om unionsmedborgares och deras familjemedlemmars rätt att fritt röra sig och uppehålla sig inom medlemsstaternas territorier m.m., det så kallade rörlighetsdirektivet.

³ Se även dess motsvarighet i artikel 7.1 i det i not ovan nämnda rörlighetsdirektivet.

⁴ Med ekonomisk utsatthet avses här situationen när unionsmedborgare lever i hemlöshet och arbetslöshet i vistelselandet och de dessutom saknar en sjukförsäkring i hemlandet.

för minderåriga unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet är rättsligt oklart. I de allra flesta fall där dessa barn saknar ett så kallat europeiskt sjukförsäkringskort har de enbart rätt till akut vård och då till osubventionerad kostnad. Det innebär att barnets vårdnadshavare måste stå för hela vårdkostnaden. Som exempel på en sådan kostnad kan nämnas att ett osubventionerat läkarbesök på en närakut, jourmottagning eller vårdcentral kostar 1800 kronor (Vårdguiden 2018). När det gäller andra barn i samhället, såsom svenska bosatta, asylsökande eller så kallade papperslösa barn, det vill säga barn som saknar nödvändiga tillstånd för sin vistelse i landet, är landstingen emellertid skyldiga enligt lag att erbjuda fullständig, subventionerad sjukvård.⁵

Denna ojämlika tillgång till sjukvård kan resultera i att barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige missgynnas i förhållande till andra barn på hälso- och sjukvårdsområdet, och att deras rätt till bästa möjliga hälsa inskränks. Detta väcker en rad frågor och det finns ett behov av att analysera vad som egentligen gäller avseende barns rätt till sjukvård och bästa möjliga hälsa, inte minst mot bakgrund av att riksdagen nyligen beslutat att inkorporera FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen)⁶ genom lag som träder i kraft år 2020 (Riksdagens protokoll 2017/18:131; Prop. 2017/18:186). En sådan inkorporering innebär en markering från lagstiftarens sida att svenska myndigheter, kommuner och landsting är skyldiga att tillämpa barnkonventionens bestämmelser, såsom rätten till hälsa, i sin verksamhet. Det bör dock betonas att det är oklart vilken betydelse en inkorporering kan få för barns rättigheter i Sverige (Leviner 2018a).

Syfte och metod

Det övergripande syftet med detta kapitel är att undersöka och diskutera om den nationella lagstiftningen rörande rätten till sjukvård för underåriga unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige är förenlig med den folkrättsliga skyldigheten att säkerställa rätten till hälsa enligt barnkonventionen och FN:s konvention om ekonomiska, sociala och

⁵ Se 8 kap. 1 § hälso- och sjukvårdslagen (2017:30), 5 § lagen (2008:344) om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl. och 6 § lagen (2013:407) om hälso- och sjukvård till vissa utlänningar som vistas i Sverige utan nödvändiga tillstånd.

⁶ Antagen av Sverige den 20 november 1989. Trädde i kraft 2 september 1990.

kulturella rättigheter (ESK-konventionen)⁷. Huvuddelen av det material som används består av traditionella rättsvetenskapliga källor såsom författningstext, konventionstext, förarbeten, och såväl inhemsk praxis som praxis från FN:s olika övervakningskommittéer. De nämnda rättskällorna används för att utreda vad som kan anses vara gällande rätt rörande ekonomiskt utsatta underåriga unionsmedborgares rätt till hälsa i Sverige. Materialet används även för att analysera brister i den svenska lagstiftningen beträffande underåriga unionsmedborgares rätt till sjukvård i förhållande till de folkrättsliga skyldigheter som åläggs Sverige utifrån rätten till hälsa. Det rättsliga materialet används således delvis för att fastställa gällande rätt, men fokus ligger i hög grad på att kritiskt granska den nationella regleringen med utgångspunkt i Sveriges folkrättsliga skyldigheter. En övergripande fråga är som framgår vad som egentligen gäller – innebär den rättsliga regleringen att olika barn som vistas i Sverige har olika rättigheter och är det möjligt i ljuset av Sveriges folkrättsliga förpliktelser?

Vad innebär barns rätt till hälsa?

Rätten till bästa möjliga hälsa är en grundläggande mänsklig rättighet som återfinns i flera av FN:s konventioner om mänskliga rättigheter och som medför ett ansvar för konventionsstater att skapa goda förutsättningar för hälsa för hela befolkningen, såväl vuxna som barn. En av de mest centrala och betydelsefulla folkrättsliga bestämmelserna om rätten till hälsa återfinns i artikel 12 i ESK-konventionen. Denna bestämmelse tar sikte på såväl vuxna som barns rätt till hälsa och utgör en viktig utgångspunkt när rätten till hälsa diskuteras som en mänsklig rättighet. Bestämmelser som särskilt rör barns rätt till hälsa finns i artikel 24 i barnkonventionen. I detta avsnitt beskrivs vilka krav dessa folkrättsliga instrument kan ställa på Sverige vad gäller barns rätt till bästa möjliga hälsa i allmänhet, och tillgång till sjukvård i synnerhet. Sverige är ett av de länder som ratificerat både barnkonventionen och ESK-konventionen och har därigenom enligt artikel 24 i den förra, respektive artikel 12 i den senare, en folkrättslig skyldighet att säkerställa och realisera barns rätt att åtnjuta bästa uppnåeliga fysiska och psykiska hälsa. Världshälsoorganisationens stadga från 1946 var först med att fastställa hälsa som en grundläggande mänsklig rättighet. I stadgan

⁷ New York 16 december 1966, undertecknad av Sverige 29 september 1967. Trädde i kraft 3 januari 1976, även för Sverige.

förklaras hälsa som ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, och inte bara frånvaro av sjukdom eller svaghet. Mer ingående vägledning för vad rätten till hälsa innebär och vilka skyldigheter som rättigheten medför för konventionsstaterna ges i allmänna kommentarer från ESK- och barnkonventionens respektive övervakningskommittéer ESK-kommittén och FN:s kommitté för barnets rättigheter (Barnrättskommittén). Dessa kommittéer ansvarar för att övervaka och kontrollera att konventionsstater följer sina åtaganden. Rätten till hälsa ska enligt dessa kommittéer inte förstås som en rätt att vara frisk, utan en rätt att bland annat få tillgång till ett fungerande hälso- och sjukvårdssystem, innefattande tillgång till nödvändiga mediciner och kompetent sjukvårdspersonal, osv. (ESK-Kommitténs allmänna kommentar nr 14 2000; Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15 2013 p. 24).

Barns rätt till hälsa medför alltså ett folkrättsligt ansvar för konventionsstater att skapa goda förutsättningar för hälsa för alla barn i landet. Det framkommer exempelvis i artikel 24 p. 1 i barnkonventionen att konventionsstater har en skyldighet att sträva efter att säkerställa att inget barn är berövat sin rätt att ha tillgång till hälso- och sjukvård. Detta krav förutsätter bland annat att vården görs tillgänglig för barn på lika villkor. I barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15 framkommer och tydliggörs konventionsstaternas ansvar att göra vården tillgänglig för särskilt utsatta grupper av barn i samhället, vilket bland annat innefattar ett ansvar för att identifiera och eliminera eventuella hinder som står i vägen för barns tillgång till sjukvård, inklusive ekonomiska hinder. I artikel 24 anges vidare att konventionsstater måste se till att alla barn tillhandahålls nödvändig sjukvård och hälsovård. I detta krav ingår att staten ska vidta åtgärder som garanterar barns tillgång till sjukvård på lika villkor, bland annat genom lagstiftningsåtgärder på hälso- och sjukvårdens område.

När det gäller rätten till hälsa bör det nämnas att denna rättighet, liksom övriga kulturella, ekonomiska och sociala rättigheter, inte måste förverkligas (realiseras) omedelbart, utan gradvis i takt med ländernas ekonomiska förutsättningar (ESK-Kommitténs allmänna kommentar nr 14; Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15). Detta framgår också av artikel 2 i ESK-konventionen och artikel 4 i barnkonventionen som föreskriver att konventionsländernas förpliktelser är knutna till ett gradvis förverkligande, så kallad *progressive realization*. Det innebär förenklat att Sverige inte har någon skyldighet att under viss angiven tid genomföra rätten till hälsa, utan att staten ska arbeta i riktning mot att gradvis förverkliga målen. Det sagda

medför emellertid inte att Sverige, eller någon annan konventionsstat, har rätt att medvetet fördröja förverkligandeprocessen, utan staterna måste kunna visa att de använt sina tillgängliga resurser för att åstadkomma det gradvisa förverkligandet (ESK-Kommitténs allmänna kommentar nr 14; Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15). Det måste konstateras att Sverige i jämförelse med de flesta av världens länder har omfattande sociala och ekonomiska resurser, vilket tyder på goda förutsättningar att förverkliga rätten till hälsa. Frågan om Sverige fullt ut lever upp till sina skyldigheter utifrån rätten till hälsa när det gäller barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige analyseras härnäst.

Vilken rätt till vård har underåriga unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige?

Begränsad rätt till sjukvård

Fokus för denna framställning är som sagt rätten till sjukvård för underåriga unionsmedborgare som lever i *ekonomisk utsatthet*, vilket här avser unionsmedborgare som lever i hemlöshet, arbetslöshet och som saknar en sjukförsäkring i hemlandet. I detta avsnitt beskrivs på vilket sätt gällande regler resulterar i att dessa barn endast ges rätt till begränsad sjukvård. Landstingen är enligt 8 kap. 1 § lagen (2017:30) om hälso- och sjukvård, HSL, skyldiga att erbjuda fullständig och subventionerad hälso- och sjukvård till alla vård sökande som är bosatta inom landstingen. Som bosatt räknas vanligtvis de som är eller borde vara folkbokförda i landstinget enligt folkbokföringslagens (1999:481) regler (Prop. 1981/82:97). Såväl vuxna som underåriga unionsmedborgare som är hemlösa och vistas i Sverige tillfälligt har av förklarliga skäl svårt att uppfylla detta krav på bosättning. Detta innebär att de vanligtvis inte omfattas av landstingets generella vårdansvar.

Utöver det generella vårdansvaret finns en skyldighet för landstingen att, under vissa förutsättningar, ge icke-bosatta unionsmedborgare så kallad "nödvändig vård" för subventionerad kostnad (patientavgift) enligt EU:s förordning 883/2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Begreppet nödvändig vård har i förarbetena förklarats innebära vård som av medicinska skäl blir nödvändig på grund av en oförutsägbar eller plötslig händelse, det vill säga akut vård, men även vård som blir nödvän-

dig på grund av redan existerande sjukdomstillstånd och kroniska sjukdomar omfattas (Prop. 2012/13:150).

En förutsättning för att denna skyldighet ska inträda är dock att den enskilde unionsmedborgaren täcks av en socialförsäkring som omfattar sjukvård, vilket ska styrkas genom uppvisandet av ett giltigt europeiskt sjukförsäkringskort (förordning 883/2004). Majoriteten av unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige saknar dock en sådan försäkring (SOU 2016:6; Hammarberg 2012; Socialstyrelsens kartläggning om hemlöshet 2013). Skälet för detta är att rätten till subventionerad sjukvård vanligtvis är villkorad i de hemländer där de flesta unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige kommer ifrån, såsom Bulgarien och Rumänien. För att kunna erhålla sjukvård i dessa länder krävs som regel att den enskilde har en avgiftsbaserad försäkring som täcker sjukvård, vilket kan erhållas genom arbete eller genom att den enskilde betalar en månatlig avgift (SOU 2016:6; Thomson m.fl. 2009; Lhernould m.fl. 2010). Personer som saknar arbete eller som inte kan betala en sådan månatlig sjukvårdsavgift täcks således inte av försäkringen och saknar därför också rätt till vård enligt förordning 883/2004.

Sammanfattningsvis kan konstateras att i den mån ekonomiskt utsatta unionsmedborgare i Sverige saknar rättslig bosättning i Sverige täcks de inte av landstingets generella vårdansvar, och eftersom denna grupp ofta inte heller täcks av sitt hemlands sjukvårdsförsäkring kan de inte heller erhålla nödvändig sjukvård med stöd av EU-rätten. De står således helt utan tillgång till subventionerad vård, såvida de inte räknas som så kallat papperslösa, vilket diskuteras längre fram.

Rätt till akut vård, men mot en osubventionerad kostnad

Det som ovan diskuterats är ekonomiskt utsatta unionsmedborgares rätt till fullständig och nödvändig subventionerad vård. I detta avsnitt beskrivs och analyseras vad som gäller beträffande akut vård. I en situation där en unionsmedborgare utan stadigvarande bostad och sjukförsäkringskort får ett akut vårdbehov har landstinget ett ansvar enligt HSL att ge så kallad ”omedelbar vård”, vilket i förarbetena förklarats innebära akut vård, dock till osubventionerad kostnad, vilket innebär att den vårdsökande kan krävas på hela vårdkostnaden (Prop. 1981/82:97; Prop. 2007/08:105).

Som exempel på vård som inte anses vara akut är vård för lindrigare sjukdomar som behandlas inom primärvården såsom magsjuka, influensa, etc., men även vård som kan motverka ett mer allvarligt sjukdomstill-

stånd, som diabetes eller vård till cancersjuka barn som behöver långvarig behandling. Vidare anges i förarbetena att landstingets skyldighet att ge omedelbar vård i princip endast gäller så länge patienten inte utan svårigheter kan flyttas till det egna landstingets sjukhus eller – som blir fallet med EU-medborgare – till ett ansvarigt sjukhus i hemlandet (Prop. 1981/82:97; Prop. 2007/08:105). I övrigt har inte lagstiftaren givit någon närmare rättslig vägledning i avseende vad som utgör omedelbar vård. I praktiken är det den behandlande läkaren som avgör om patienten behöver omedelbar vård eller inte (Prop. 1981/82:97; Prop. 2007/08:105).

Anta exempelvis att en underårig unionsmedborgare som saknar rättslig bosättning och sjukförsäkringskort söker vård för smärtor i nedre buk och har en blindtarmsinflammation som kräver operation. Avgörande för om barnet ska få vård är ifall en sådan behandling kan kategoriseras som omedelbar vård enligt HSL. Om läkaren skulle bedöma barnets tillstånd som så pass allvarligt att hen inte kan förflyttas utan att först genomgå operation, vilket verkar troligt i nämnda situation, skulle den underårige vara berättigad till omedelbar vård, det vill säga en blindtarmsoperation, men mot en osubventionerad kostnad. Om barnets hälsotillstånd även skulle kräva långvarig behandling, som exempelvis efterbehandling till följd av komplikationer efter operationen, skulle den vården troligtvis inte kategoriseras som omedelbar och därmed som huvudregel inte omfattas av landstingets vårdskyldighet, varken subventionerat eller osubventionerat.

Landstinget skulle i exemplet ovan troligtvis vara skyldigt att erbjuda barnet adekvat vård, då en blindtarmsoperation måste betraktas som omedelbar vård. Det innebär emellertid inte att landstinget har skyldighet att ge vården till en subventionerad kostnad. Som ovan nämnts finns nämligen inte en sådan skyldighet.

Vad gäller kostnaden för omedelbar osubventionerad vård (akut vård) som ges utifrån bestämmelserna ovan har vissa landsting utvecklat rutiner som innebär att denna patientgrupp faktureras, oavsett om de vård sökande är barn eller vuxna och oavsett om de har betalningsförmåga eller inte.⁸ Eftersom ekonomiskt utsatta unionsmedborgare sällan har råd att finansiera sin vård finns en risk att de inte uppsöker vård vid behov. Detta innebär i praktiken att också den omedelbara vården blir otillgänglig för

⁸ Se exempelvis Hälso- och sjukvårdsnämnden i Stockholms tjänsteutlåtande 2015; Region Skånes rapport om vård av personer från annat landsting eller land samt asylsökande och papperslösa 2015; Region Jönköpings läns riktlinjer om patientavgifter, debiteringar och regelverk – vård av personer från andra länder 2018.

ekonomiskt utsatta unionsmedborgare. Här bör emellertid betonas att ett landsting inte får neka ekonomiskt utsatta unionsmedborgare omedelbar vård enbart på grund av att de inte har råd med sådan vård. Detta följer bland annat av ett uttalande i förarbetena till lagen om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl. (2008:344) (Prop. 2007/08:105). Där framgår nämligen ett generellt uttalande om att ingen person ska nekas omedelbar vård på grund av bristande betalningsförmåga. Skulle barnets tillstånd i det ovan nämnda exemplet bedömas som akut, ska barnet alltså erbjudas sådan vård oavsett betalningsförmåga.

Möjlighet till fullständig, subventionerad vård för dessa barn i ”enstaka fall”

Det som diskuterats och analyserats ovan är landstingets ansvar att ge vård till unionsmedborgare (både vuxna och barn) som vistas i landet tillfälligt med stöd av den fria rörligheten inom EU, det vill säga inom de tre månaderna som de får vistas i en annan medlemsstat utan särskilda tillstånd. Det bör betonas att dessa tre ”fria” månader kan upprepas hur många gånger som helst. Om unionsmedborgare och deras familjer stannar längre än dessa tre månader – det vill säga utan att resa ut ur landet – har de enbart rätt att vistas i Sverige om de uppfyller kraven på så kallad uppehållsrätt enligt särskilda bestämmelser i 3 a kap. 3 § UtlL. Förutsättningarna för uppehållsrätt är bland annat att unionsmedborgaren har tillräckliga medel för sig och sin familjs försörjning och att samtliga omfattas av en heltäckande sjukförsäkring. Unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet får vanligtvis förmodas ha svårt att uppfylla kravet på tillräckliga tillgångar som krävs för uppehållsrätt. Dessutom saknar, som ovan nämnts, många av dessa personer en försäkring som täcker kostnaden för sjukvård. En konsekvens blir då att unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet och deras eventuellt medföljande barn i en sådan situation saknar uppehållsrätt. Detta innebär att de vistas i landet olovligen och även om detta sällan sker riskerar de därmed utvisning enligt 8 kap. 10 § UtlL.

I en situation där underåriga unionsmedborgare vistas i landet olovligen har barnet en viss möjlighet att erhålla fullständig och subventionerad vård i samma omfattning som andra barn som vistas i Sverige utan tillstånd, så kallade papperslösa barn, enligt 6 § lagen (2013:407) om hälso- och sjukvård till vissa utlänningar som vistas i Sverige utan nödvändiga tillstånd, hädanefter 2013 års lag. Skälet att ge fullständig sjukvård till barn som

vistas i landet olovligen har i förarbeten framförallt angetts vara att barn på grund av sin snabba utveckling har ett särskilt stort behov av en god hälso- och sjukvård och att en utebliven behandling kan få negativa konsekvenser på sikt (Prop. 2012/13:109; Prop. 2007/08:105). 2013 års lag tar alltså sikte på vård till utlänningar som olovligen vistas i Sverige. Frågan är då om gruppen som står i fokus här omfattas av denna lag. Detta är oklart, och den information lagstiftaren gett i frågan är i viss mån motsägelsefull och tvetydlig.

Unionsmedborgare som uppehåller sig i detta land mer än tre månader och saknar uppehållsrätt skulle eventuellt kunna betraktas som papperslösa och därmed omfattas av 2013 års lag. I förarbetena till lagen framgår nämligen att lagen ”i enstaka fall” bör kunna tillämpas för att erbjuda hälso- och sjukvård till ekonomiskt utsatta unionsmedborgare som vistas i Sverige utan nödvändiga tillstånd (Prop. 2012/13:109 s. 41; SOU 2016:6 s. 63).

2013 års lag kan dock av flera skäl vara svår att tillämpa på denna grupp. För det första framgår det inte i förarbetena vad som menas med begreppet enstaka fall och i vilka situationer det kan aktualiseras. För det andra är den huvudsakliga målgruppen för lagen, så som förarbeten till lagen kan tolkas, så kallade tredjelandsmedborgare och inte unionsmedborgare. För det tredje omfattar heller inte lagen utlänningar vars vistelse är avsedd att vara tillfällig, såsom exempelvis turister. Denna begränsning är enligt förarbetena avsedd att undanta bland annat personer som vistas i Sverige under ”längre tid än beviljad visering med syftet att erhålla subventionerad hälso- och sjukvård” (Prop. 2012/13:109 s. 58). Situationen med unionsmedborgare som vistas här längre tid än de tillåtna tre månaderna skulle alltså kunna träffas av denna begränsning om anledningen att personen stannat längre än tillåtet varit att erhålla subventionerad hälso- och sjukvård. Det är emellertid ytterst oklart om och i så fall hur en sådan kontroll kan genomföras. Landstingen, eller någon annan myndighet, har nämligen inte möjlighet att kontrollera eller fastställa hur länge unionsmedborgare vistats i landet. Det torde också vara svårt att kunna påvisa skälet till varför en enskild uppehåller sig i landet längre tid än vad som är tillåtet och att bevisa att denne utnyttjat regleringen i syfte att erhålla subventionerad vård. Det är sammantaget inte tydligt att 2013 års lag omfattar unionsmedborgare som uppehåller sig i detta land mer än tre månader och som saknar uppehållsrätt.

Sammanfattningsvis kan sägas att underåriga unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige och som befinner sig i landet på laglig grund, det vill säga under de tre ”tillåtna” månaderna (som kan upprepas hur många gånger som helst), i regel inte har rätt till subventionerad hälso- och sjukvård, utan enbart akut vård mot en osubventionerad vårdkostnad. Om dessa barn befinner sig i landet olovligt, det vill säga längre än tre månader utan uppehållsrätt kan de dock enligt 2013 års lag, i ”enstaka fall” ha rätt till vård i samma omfattning som bosatta svenska barn. Lagstiftningen är i det avseendet alltså mer gynnsam för personer som befinner sig i landet olovligt, vilket förefaller märkligt (Unicef och Barnrättscentrum vid Stockholms universitet 2015). Samtidigt råder det stor osäkerhet beträffande hur reglerna i 2013 års lag bör tolkas. Det har medfört att landets landsting har tolkat och tillämpat regleringen på olika sätt. Att landstingen tolkar unionsmedborgares möjlighet att erhålla vård på olika sätt har uppmärksammats av bland annat Statskontoret och den nationella samordnaren för utsatta unionsmedborgare och bedömts vara ett problem av principiell karaktär som bör åtgärdas (Statskontoret 2016; SOU 2016:6). Den vägledning som finns i förarbetsuttalanden, det vill säga att lagen i ”enstaka fall” kan tillämpas även på unionsmedborgare, har med andra ord visat sig vara otillräcklig som vägledning för de landsting som i praktiken hanterar denna patientgrupp, varför det inom detta område finns ett behov av klagörande från lagstiftarens sida. I nästa avsnitt diskuteras om den begränsade rätten till vård som dessa barn har rätt till är förenlig med deras mänskliga rätt till hälsa.

Uppfyller Sverige folkrättsligt bindande skyldigheter att förverkliga barns rätt till hälsa?

I avsnittet ovan framkom att underåriga, oförsäkrade unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige enbart har begränsad rätt till sjukvård här. Samtidigt har Sverige genom antagandet av bland annat barnkonventionen och ESK-konventionen åtagit sig att förverkliga de rättigheter som upptas däri, såsom rätten till hälsa för alla i landet. ESK-kommittén har förtydligat att en förutsättning för rätten till hälsa är att alla ska garanteras en viss miniminivå av hälso- och sjukvårdstjänster för att tillgodose åtminstone de mest grundläggande vårdbehoven (ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 14). En central fråga som diskuteras i detta avsnitt är därför huruvida den begränsade rätten till sjukvård för underåriga, oför-

säkrade unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige – som alltså ”tillåtits” i svensk rätt – överensstämmer med de krav som ställs på Sverige utifrån rätten till hälsa i barnkonventionen och ESK-konventionen. Här bör betonas att rätten till hälsa inte enbart medför ett ansvar för staten att säkerställa viss nivå och kvalitet av sjukvård i landet, utan den innefattar även tillgång till en rad olika faciliteter som ska säkerställa en god hälsa, såsom tillgång till näringsriktig mat, rent dricksvatten samt säkra, hälsosamma och sanitära miljöer, etc. I detta kapitel studeras dock inte alla dessa aspekter, utan fokus ligger särskilt på rätten till sjukvård som en central del av rätten till hälsa.

För att en konventionsstat ska anses leva upp till sina skyldigheter som följer av barns rätt till hälsa måste vanligtvis fyra kriterier vara uppfyllda, nämligen: tillgång, tillgänglighet, acceptabel vård och kvalitet (Availability, Accessibility, Acceptability och Quality), de så kallade AAAQ-kriterierna (ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 14; Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15). Dessa kriterier eller krav utgör den måttstock som övervakningskommittéerna använder för att bedöma konventionsstaters arbete med att förverkliga rätten till hälsa i landet. I detta avsnitt behandlas särskilt de tre första kraven, tillgång, tillgänglighet och acceptabel vård. Kravet på god vårdkvalitet, det vill säga att vården ska vara korrekt, hygienisk och vetenskapligt grundad, beskrivs inte närmare eftersom det åtminstone inte i detta sammanhang finns anledning att ifrågasätta kvaliteten på vården i Sverige. Problemet som lyfts i detta kapitel är snarare kopplade till de begränsningar som finns för möjligheten att över huvud taget få sjukvård för den här särskilt utsatta gruppen barn.

När det gäller barns rätt till hälsa har barnrättskommittén bland annat tydliggjort att kravet på tillgång innebär att det ska finnas tillräckligt med vårdinrättningar och kompetent personal så att alla vårdsökande barn kan få ta del av sjukvården (Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 15). Det handlar emellertid inte enbart om att det ska finnas tillgång till vissa grundläggande sjukvårdsresurser. För att en konventionsstat ska uppfylla rätten till hälsa måste dessa resurser dessutom göras tillgängliga för alla på lika villkor. Tillgänglighetskravet kan närmast beskrivas som ett diskrimineringsförbud, då sjukvårdsresurser ska göras tillgängliga för alla som är i behov av vård utan förekomst av diskriminering i form av fysisk tillgång, information eller kostnader (ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 14). Barnrättskommittén har bland annat lyft fram att konventionsstater åtagit sig att vidta nödvändiga åtgärder för att säkerställa att utländska barn

erbjuds vård på samma villkor som landets egna underåriga medborgare, oavsett deras betalningsförmåga (Barnrättskommitténs sammanfattande observationer med anledning av Tjeckiens fjärde periodiska rapport 2011; ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 14). Det följer även av barnkonventionens artikel 2 att barn ska skyddas mot diskriminering inom vården. Rätten till vård för ekonomiskt utsatta unionsmedborgare och deras barn i Sverige är som betonats ovan begränsad till akut vård eftersom det för att få ytterligare tillgång till vård ställs krav på bosättning och/eller sjukförsäkring som den här gruppen på grund av bostad- och arbetslöshet har svårt att möta. Även om de visserligen har rätt till akut vård, ges den vården enbart mot en osubventionerad kostnad – det vill säga de måste stå för kostnaden själva. På grund av begränsade ekonomiska resurser kan det vara svårt att betala osubventionerade kostnader för akut vård, vilket kan betraktas som en brist utifrån ett tillgänglighetsperspektiv, det vill säga bristande ”accessibility”.

Rätten till hälsa medför vidare ett krav på konventionsstater att erbjuda en vård som håller acceptabel nivå. Med det menas att vården ska ges utifrån centrala medicinetiska principer och normer (ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 14). I Sverige gäller framförallt tre medicinetiska principer som ska vara vägledande för prioriteringar inom vården, nämligen människovärdesprincipen, behovs- och solidaritetsprincipen och kostnadseffektivitetsprincipen (Prop. 1996/97:60). Människovärdesprincipen som bland annat kommer till uttryck i HSL och 1 kap. 2 § regeringsformen (1974:152) innebär att alla människor har lika värde och samma rätt till vård oberoende av personliga egenskaper och funktioner i samhället (Prop. 1996/97:60; SOU 2001:8). Den så kallade behovs- och solidaritetsprincipen utgår från att hälso- och sjukvårdsresurser ska fördelas efter hälsorelaterade behov (Prop. 1996/97:60 s. 9 ff.; SOU 2001:8 s. 34 ff.). Den som har det största vårdbehovet ska med andra ord ges företräde. Svensk hälso- och sjukvård ska dessutom vara organiserad så att den främjar kostnadseffektivitet enligt HSL, vilket ger uttryck för den så kallade kostnadseffektivitetsprincipen. Denna princip, som är underordnad både människovärdesprincipen och behovs- och solidaritetsprincipen, ska tillämpas vid resursfördelning när det gäller vårdens verksamhet i allmänhet och innebär att vården vid val av åtgärder mot olika typer av ohälsa i första hand bör välja det som är mest kostnadseffektivt (Prop. 1996/97:60; SOU 2001:8).

En intressant fråga i sammanhanget är hur dessa tre centrala medicinetiska principer förhåller sig till den begränsade vård som ekonomiskt

utsatta unionsmedborgare rättsligt erbjuds i Sverige. Det framstår som oförenligt med såväl människovärdesprincipen som behovs- och solidaritetsprincipen att förvägra personer viss vård baserat på deras legala status eller deras oförmåga att betala för vården, då vården enligt dessa principer ska ges på lika villkor och utifrån patientens vårdbehov. Visserligen ger kostnadseffektivitetsprincipen utrymme för en del ekonomiska överväganden inom vården, men denna princip bör inte tolkas på så sätt att vårdsökande tillhörande en viss grupp kan nekats vård av kostnadsskäl (Prop. 1996/97:60 s. 18 ff.; SOU 2001:8 s. 34 ff.). En grundförutsättning inom svensk hälso- och sjukvård är att patienters vårdbehov, och särskilt när det gäller barn, aldrig får stå tillbaka på grund av deras (eller deras föräldrars) ekonomiska eller sociala förhållanden (Prop. 1996/97:60). Det framstår utifrån detta besynnerligt att underåriga och oförsäkrade unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet i vårt land inte har rätt till vård i samma omfattning och för motsvarande kostnad som barn bosatta i Sverige. Detta gäller särskilt beträffande akut vård som måste anses utgöra en miniminivå för hälso- och sjukvårdstjänster som ska erbjudas på lika villkor, det vill säga till en osubventionerad kostnad. Sammantaget kan därför sägas att vården troligtvis inte når upp till kravet på acceptabel vård, det vill säga att vården ska vila på medicinetiska principer, när underåriga och oförsäkrade unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet här inte har samma möjligheter till vård och en god hälsa som andra barn.

Det finns som ovan framkommit starka indikationer på att hälso- och sjukvården inte motsvarar kraven på tillgång, tillgänglighet och acceptabel vård när ekonomiskt utsatta unionsmedborgare och deras barn endast erbjuds osubventionerad akutsjukvård. Avsaknaden av en tydlig lagstiftning som medger alla barn rätt till vård på lika villkor, och särskilt beträffande akut subventionerad sjukvård, kan följaktligen ses som en brist utifrån rätten till hälsa.

Sveriges skyldighet att motverka diskriminering utifrån rätten till hälsa

Som ovan nämnts medför rätten till hälsa en skyldighet för konventionsstaten att göra vården tillgänglig för alla på lika villkor, det vill säga ett ansvar att ge vård utan diskriminering. Diskriminering kan i detta sammanhang, utifrån FN:s olika konventioner, förklaras som en negativ särbehandling som är baserad på en skyddad diskrimineringsgrund och som resulterar i

att enskilda inte kan utöva sina mänskliga rättigheter på lika villkor (FN:s kommitté för mänskliga rättigheters allmänna kommentar nr 18). För att en särbehandling ska utgöra diskriminering krävs dessutom att det saknas godtagbara och legitima skäl för en sådan särbehandling (FN:s kommitté för mänskliga rättigheters allmänna kommentar nr 18).

Vad gäller då i situationen när oförsäkrade barn som är unionsmedborgare och lever i ekonomisk utsatthet inte ges rätt till vård i samma omfattning som övriga barn? Som tidigare beskrivits har svenska bosatta barn rätt till fullständig subventionerad hälso- och sjukvård enligt HSL. Dessutom har även såväl asylsökande som så kallade papperslösa barn en uttrycklig rätt till vård i samma omfattning som svenska bosatta. När det gäller oförsäkrade barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige finns emellertid, som beskrivits ovan, inte en sådan motsvarande rätt till sjukvård, utan enbart rätt till akut sjukvård mot fullständig betalning. Det nuvarande regelverket medför således en negativ särbehandling av dessa barn, då vården inte är ekonomiskt tillgänglig för dem på samma sätt som för svenska bosatta, asylsökande och papperslösa barn, vilket i sin tur innebär att de inte har samma möjligheter att uppnå bästa möjliga hälsa. Detta missgynnande har samband med flera av de skyddade diskrimineringsgrunderna som uppges i artikel 2 barnkonventionen och artikel 2.2 ESK-konventionen, såsom diskriminering på grund av etnicitet.

Som inledningsvis nämnts består de ekonomiskt utsatta unionsmedborgarna i Sverige till största delen av romer från Bulgarien och Rumänien (Socialstyrelsen 2017). Det är känt att romer tillhör en socialt och ekonomiskt utsatt grupp som utsatts för förföljelse, diskriminering och stigmatisering baserat på etnicitet. FN:s kommitté för avskaffande av rasdiskriminering har bland annat fastställt att romer utgör en etnisk minoritetsgrupp som blir särskilt utsatt för diskriminering och att konventionsstater måste arbeta aktivt för att motverka sådan diskriminering (FN:s kommitté för avskaffande av rasdiskriminerings allmänna rekommendation nr 27; Izsák-Ndiaye 2015). Förutom diskriminering på grund av etnicitet kan även den negativa särbehandlingen av ekonomiskt utsatta unionsmedborgare ha samband med deras ”ställning i övrigt”, vilket också är en skyddad diskrimineringsgrund i barnkonventionen och ESK-konventionen. Som exempel på vad som kan utgöra en annan ”ställning i övrigt” har ESK-kommittén uppgett social eller ekonomisk status (ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 20). Kommittén har särskilt lyft fram att personer som lever i fattigdom och hemlöshet riskerar att stigmatiseras och diskrimineras på grund av sin

sociala och ekonomiska status (ESK-kommitténs allmänna kommentar nr 20). FN:s barnrättskommitté har även fastställt att begreppet ”ställning i övrigt” inkluderar situationen när barn och deras familjer lever i hemlöshet, vilket tydligt passar in på nämnda målgrupp. Många ekonomiskt utsatta unionsmedborgare har nämligen, som framkommit, begränsad rätt till sjukvård då de av ekonomiska skäl saknar stadigvarande boende i Sverige, vilket är ett krav för att få fullständig subventionerad sjukvård enligt HSL. Dessa personers ekonomiska och sociala utsatthet är alltså till stor del kopplad till deras hemlöshet. En stor del saknar dessutom försäkring som täcker sjukvård i hemlandet och har inte råd att själva finansiera sin vård.

När oförsäkrade barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet enbart ges rätt till begränsad sjukvård, kan detta följaktligen utgöra en negativ särbehandling som har samband med barnets etnicitet. Ett flertal av dessa unionsmedborgare tillhör nämligen den etniska minoritetsgruppen romer. Samtidigt kan en sådan särbehandling även ha samband med deras ”ställning i övrigt” – det vill säga deras ekonomiskt utsatta situation som kommer till uttryck genom fattigdom, hemlöshet och social exkludering. Det sagda innebär att dessa barn kan ha svårt att utöva sin mänskliga rätt till hälsa på lika villkor som andra barn i landet, vilket i praktiken medför en diskriminerande effekt.

Slutord

Trots de folkrättsliga förpliktelser som rätten till hälsa medför för Sverige i fråga om tillgång till hälso- och sjukvård och acceptabel vård, erbjuds oförsäkrade barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet här i Sverige enbart en begränsad rätt till sjukvård och då mot en osubventionerad vårdkostnad, vilket kan verka hindrande i deras åtnjutande av rätten till hälsa.

Sverige har tidigare kritiserats av FN:s barnrättskommitté för att ha underlåtit att ge papperslösa barn vård i samma omfattning som svenska bosatta barn och asylsökande barn (Barnrättskommittén 2009 och Barnrättskommittén 2015). Kommittén ansåg det vara en allvarlig brist att barn som saknade nödvändiga tillstånd för sin vistelse i landet inte gavs lika möjligheter till vård. För att tillgodose även dessa barns rätt till fullständig sjukvård infördes en särskild bestämmelse om detta i 2013 års lag om hälso- och sjukvård till vissa utlänningar som vistas i Sverige utan nödvändiga tillstånd. Genom att i nuvarande regelverk utesluta barn som är

unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet från möjligheten att erhålla vård i samma omfattning som bosatta, asylsökande och papperslösa barn riskerar Sverige därmed en upprepning av den kritik som tidigare framförts av FN:s barnrättskommitté.

FN:s barnrättskommitté har gång på gång betonat att regler som exkluderar barn som lever i hemlöshet från tillgång till välfärdstjänster, såsom sjukvård och skola, till exempel genom att kräva betalning, kan utgöra diskriminering (Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 21). När barn som är unionsmedborgare och som lever i hemlöshet inte har rätt till vård i samma omfattning som andra barn i Sverige finns det därför skäl att ifrågasätta hanterandet utifrån principen om icke-diskriminering som bland annat kommer till uttryck i artikel 2 i barnkonventionen (Leviner 2018b). Även om det kan finnas ett intresse för staten att avgränsa vilka som ska ha tillgång till resurskrävande välfärdstjänster, särskilt när dessa personer olovligen befinner sig i landet, kan det inte anses motiverat att barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet i vårt land ska missgynnas genom en begränsad vårdtillgänglighet.

Här bör även nämnas att de brister som pekats på beträffande rätten till sjukvård för ekonomiskt utsatta unionsmedborgare, i förlängningen, kan ha en integrationshämmande effekt. Målsättningen för den svenska integrationspolitiken är att alla ska ges lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter, oavsett etnisk, kulturell eller nationell bakgrund. Även om det här handlar om en grupp som enligt vad som beskrivits ovan inte har uppehållsrätt i Sverige går det inte att blunda för att det handlar om människor som faktiskt vistas och lever i landet. Att utesluta unionsmedborgare som lever i ekonomisk utsatthet från möjligheten att erhålla vård i samma omfattning som andra i Sverige är svårt att förena med den demokratiska principen om tolerans, öppenhet och respekt för alla människors lika värde. En sådan exkludering innebär dessutom en risk för att det skapas ett parallellsamhälle för människor utan skyddsnet, där det råder boendesegregation, fattigdom och en mycket hög arbetslöshet. Det är därför viktigt att i den samhällspolitiska debatten utveckla strategier för att minska den sociala exkluderingen och ojämlikheten. Det här kapitlet har handlat om en grupp barn som vistas i Sverige, och möjligen handlar det inte om ett stort antal individer, men frågan om dessa barns rätt till hälso- och sjukvård är som framgår principiellt viktig.

Konventionsstater har, som betonats ovan, en skyldighet att skydda och uppfylla enskildas rätt till hälsa utan diskriminerande inslag. Det

framstår därför utifrån rätten till hälsa som nödvändigt att – precis som gjorts beträffande både asylsökande och papperslösa barn – även medge ekonomiskt utsatta unionsmedborgares barn en rätt till sjukvård i samma omfattning som övriga barn i Sverige, åtminstone beträffande den akuta vården. Detta gäller inte minst mot bakgrund av att barnkonventionen snart inkorporeras och att det är en realitet att icke-ekonomiskt aktiva unionsmedborgare rör sig inom EU och vistats i Sverige. Det finns inte något som tyder på att detta kommer att ändras inom den närmaste framtiden. Genom att fortsätta exkludera dessa barn från en likvärdig vård ställs de (tillsammans med sina familjer) utanför det välfärdssamhälle som byggts upp under många år och konsekvenserna kan bli kännbara för flera generationer framåt.

Mot bakgrund av det som beskrivits i detta kapitel finns ett stort forskningsbehov av att identifiera och kartlägga mekanismer bakom den sociala exkludering och diskriminering som sker av denna utsatta grupp för att i sin tur finna strategier och hållbara metoder för att motverka ojämlikhet och diskriminering. Ett steg i denna riktning är att genom tvärvetenskaplig forskning påvisa de samband som finns mellan exempelvis fattigdom och ohälsa samt mellan social exkludering och integration. Viktiga forskningsfrågor som väcks är bland annat vilka strukturella hinder i samhället som medför en social exkludering och varför. Vidare finns behov av närmare studera vilka rättsliga och sociala konsekvenser på sikt som kan tänkas följa på den sociala exkluderingen av barn som lever i ekonomisk utsatthet och vilka åtgärder som bör vidtas för att motverka en sådan exkludering.

Källförteckning

Offentligt tryck

- SOU 2016:6 *Framtid sökes – Slutredovisning från den nationella samordnaren för utsatta EU-medborgare*
- FN:s kommitté för mänskliga rättigheters (1989). *CCPR General Comment No. 18: Non-discrimination*
- FN:s kommitté för avskaffande av rasdiskriminering (2000). *On Discrimination Against Roma Adopted at the Fifty-seventh session of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2009) *Sammanfattande slutsatser och rekommendationer avseende Sveriges fjärde periodiska rapport. CRC/C/SWE/CO/4*
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2011) *Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention. Concluding observations: Czech Republic CRC/C/CZE/CO/3-4*
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2015) *Sammanfattande slutsatser och rekommendationer avseende Sveriges femte periodiska rapport. CRC/C/SWE/CO/5*

Litteratur

- Djuve, Anne-Britt, Horgen Friberg, Jon, Tyldum, Guri & Huafeng, Zhang (2015). *When poverty meets affluence. Migrants from Romania on life on the streets of the Scandinavian capitals*. Oslo: FAFO och the Rockwool Foundation
- Hammarberg, Thomas (2012). *Human rights of Roma and Travellers in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing
- Izsák-Ndiaye, Rita (2015). *Comprehensive study of the human rights situation of Roma worldwide, with a particular focus on the phenomenon of anti-Gypsyism*. Human Rights Council: A/HRC/29/24
- Juravle, Carmen, Weber, Tina, Canetta, Emanuela, Fries Tersch, Elena & Kadunc, Martina (2013). *Fact finding analysis on the impact on Member States' social security systems of the entitlements of non-active intra-EU migrants to special non-contributory cash benefits and healthcare granted on the basis of residence*. ICF GHK och Milieu Ltd
- Leviner, Pernilla (2018a). Våra barn och andras ungar: om solidaritet och (o)likabehandling av barn i det svenska välfärdssystemet. I Thomas Erhag, Pernilla Leviner & Anna-Sara Lind (red.), *Socialrätt under*

- omvandling – om solidaritetens och välfärdsstatens gränser* (s. 94–131). Stockholm: Liber
- Leviner, Pernilla (2018b). Barnkonventionen som svensk lag: en diskussion om utmaningar och möjligheter för att förverkliga barns rättigheter. *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 2018(2), 287–310
- Lhernould, Jean-Philippe, Schulte, Bernd, Fillon, Jean-Claude, Hajdu, Jozsef & Verschuere, Herwig (2010). *Think Tank Report 2010. Healthcare provided during a temporary stay in another Member State to persons who do not fulfill conditions for statutory health insurance coverage*. Gent: Ghent University
- Socialstyrelsen (2013). *Kartläggning om hemlöshet bland utrikesfödda personer utan permanent uppehållstillstånd i Sverige*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.socialstyrelsen.se/publikationer2013/2013-5-3> [besökt 2018-09-02]
- Socialstyrelsen (2017). *Hemlöshet 2017 – omfattning och karaktär*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2017/2017-11-15> [besökt 2018-09-02]
- Statskontoret. *Vård till papperslösa. Slutrapport av uppdraget att följa upp lagen om vård till personer som vistas i Sverige utan tillstånd*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://www.statskontoret.se/globalassets/publikationer/2016/201611.pdf> [besökt 2018-09-02]
- Thomson, Sarah, Foubister, Thomas & Mossialos, Elias (2009). *Financing Health Care in the European Union*. World Health Organization
- Unicef och Barnrättscentrum vid Stockholms universitet (2015). *Vilka rättigheter har barn som är EU-medborgare och lever i utsatthet i Sverige? En rättsvetenskaplig undersökning av det rättsliga läget för minderåriga unionsmedborgare i Sverige*. Stockholm: Unicef
- Wagman, Petra, Björklund, Anita, Johansson, Ann & Fristedt, Sofie (2017). Descriptions of health by EU citizens begging abroad, *online journal Society, Health & Vulnerability* 8(1), 1–4. doi:10.1080/20021518.2017.1389586

Övrigt

- Hälso- och sjukvårdsnämnden i Stockholm läns landsting, *tjänsteutlåtande 2015-06-26*, dnr HSN 1504-0495
- Region Skåne (2018). *Vård av personer från andra länder*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://vardgivare.skane.se/patientadministration/vard-av-personer-fran-andra-lander/#75112> [besökt 2018-09-02]

Region Jönköpings län (2018). *Patientavgifter, debiteringar och regelverk – vård av personer från andra länder*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://plus.rjl.se/infopage.jsf?childId=21276&nodeId=31671> [besökt 2018-09-02]

Vårdguiden. Stockholm läns landsting, *Patientavgifter i Stockholms län*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.1177.se/Stockholm/Regler-och-rattigheter/Patientavgifter-i-Stockholm/> [besökt 2018-10-24]

Kapitel 4

Skolan – en möjlig arena för integration

Sari Vuorenpää

Abstract

Majoriteten av jordens barn är flerspråkiga. Utgångspunkten för den forskning som ligger till grund för detta kapitel är att flerspråkighet och mångfald är en resurs i skolan. Syftet är att öka förståelsen för hur den flerspråkiga skolans vardag kan gestalta sig och vilka möjligheter som framträder i relation till skolans roll som arena för integration. I kapitlet beskrivs tre studier som utförts inom grundskolan. De två första är från svensk skolkontext och belyser kartläggning av nyanlända och litteracitetsundervisning i skolan. Därefter följer ett tredje och avslutande exempel från en mångkulturell lärmiljö i Finland. Till dessa studier länkas samtal med olika lärarkategorier. Skolan som institution innefattar idag mycket mer än klassrum och skolbyggnader eftersom skolverksamhet även kan pågå på helt andra platser. Lärare ingår därmed i olika sammanhang och de har också varierade egna resurser för att skapa en inkluderande skola. Lärare och övrig skolpersonal kan, genom ett reflekterande sätt att bemöta elever, skapa en stabil grund för fortsatt språk-, kunskaps- och identitetsutveckling. Olika skolor och olika delar av skolan ger varierande bilder av vad integration innebär och hur en likvärdig skola realiserar. Förändringar av elevunderlaget innebär nya utmaningar men även nya möjligheter för att möta alla elever på ett kreativt sätt.

Inledning

Att som forskare få möjligheten att inom ramen för forskningsprojektet *Barn, migration, integration* följa elever och lärare i skolan under flera terminer har lagt grunden för ett rikt material som jag gärna vill dela med mig av och ge inblickar i genom några korta exempel från min pågående forskning. Syftet med detta kapitel är att öka förståelsen för hur den flerspråkiga skolans vardag kan gestalta sig och vilka möjligheter som därvid framträder i relation till skolans roll som potentiell arena för integration. Jag närmar mig initialt de flerspråkiga skolorna genom det som inom forskning är känt som *multilingualistic landscaping* (språklig kartläggning av närmiljön) (Lainio m.fl. 2012), vilket innebär att allt som skulle kunna berätta något om skolans språkmiljö fotograferas. Detta rör sig genomgående om kvalitativ forskning med täta (detaljrika) beskrivningar i ett sociokulturellt perspektiv på lärande där kunskaper och färdigheter utvecklas i samspel mellan människor (Säljö 2000). Skolan är den största arbetsplatsen i Sverige, som knyts ihop av mängder av kommunikativa processer. Lahdenperä (2017:33) poängterar:

”Skolans betydelse som integrationsarena är utom konkurrens. Skolan är den enda institutionen i samhället som samlar alla barn och ungdomar oberoende av bakgrund och tillhörighet.”

Integration är ett värdeladdat och mångtydigt begrepp som rent språkligt innebär en process där olika delar förenas, men det leder också till frågan om vem som egentligen ska integreras eller om det bör vara en ömsesidig process. Skolor framställs ibland som mono-, mång- eller interkulturella, vilket Lahdenperä hävdar kan ge en felaktig bild av skolor där endast en typ av meningsskapande och integrationstänkande skulle förekomma. Att röra sig mot interkulturalitet som både en teoretisk ansats och ett arbetssätt är att se mångfalden som resurs (Lahdenperä 2010).

När jag år 2017, i en skola där 50 olika språk talas, med mina fältanteckningar fångade lärarkommentaren *jag har aldrig mött så här språksvaga barn tidigare*, väcker det tankar om hur elevers språkliga resurser skulle kunna mötas och tillvaratas (se vidare i Gynne 2016; Vuorenpää 2016). Hur kan barnen vara språksvaga när de sammantaget talar över 50 språk? När denna typ av bristperspektiv verbaliseras av skolpersonal finns en risk att det följer med och avspeglar sig i undervisningen. Med ett bristperspektiv ser man elevers bristande kunskaper i första hand och har fokus på att det

är eleven som har problem. Från 2016 är det dock obligatoriskt att kartlägga alla nyanlända elevers styrkor och förmågor med utgångspunkt i ett resursperspektiv (Skolverket 2016). Detta resursperspektiv går att vidga till en bredare kontext där den nyanlända elevens erfarenheter och språkliga resurser ses som en tillgång för såväl individen som för hela samhället.

Eleverna på den flerspråkiga skolan möter huvudsakligen lärare som har svenska som modersmål och undervisningen sker på svenska. Att tillåta elever att använda sina förstaspråk i den ordinarie undervisningen har länge varit otänkbart för många lärare (Cummins 2007). Under mina observationer noterar jag dock ibland att eleverna talar andra språk än svenska med varandra – på lärarnas uppmuntran eller genom egna initiativ. Mina fältanteckningar innehåller även kommentaren *vi har nästan inga svenska barn på skolan – i min klass har jag en elev som är svensk*. Detta väcker frågor om elever bara kan ha en identitet i taget. Om och hur skolan uppmuntrar användandet av hela elevens språkresurs har betydelse även för elevers identitetsutveckling (Cummins 2001). Läraren har möjlighet att stärka elevers identiteter i varje möte. Jag observerar även exempelvis en morgonsamling på lågstadiet när läraren, lite överraskad, tar emot tre nyanlända elever till sin elevgrupp som snabbt tar språklig hjälp av andra barn med samma modersmål. Detta visar på den komplexa väv av olika uttryck som den flerspråkiga skolan består av.

Dialogism och litteracitet

Min forskning utgår från dialogism som en överordnad teoribildning. Enligt Bakhtin (1981; 1986) är såväl allt muntligt som skriftligt dialogiskt betingat. Mening och förståelse skapas i samspel och i detta samspel är samtalet en central aspekt. Synsättet medför att lärande uppstår i interaktion. Till vardags använder vi begreppet dialog när vi talar om samtal mellan personer. Litteracitet blir ofta till i samtal och kan definieras som en social konstruktion som varierar efter kontexten. Litteracitet är ett samlat begrepp för aktiviteter som sker i samspel med andra och innefattar användande av tal, bilder, symboler och olika tecken i direkt eller indirekt anslutning till skrift (se till exempel Scribner och Coles definition från 1981).

En av de mest använda internationella definitionerna på litteracitet har formulerats av UNESCO (2004:13) och ger en detaljerad förklaring av vad litteracitet som förmåga hjälper individen att göra och vad kompetensen öppnar för möjligheter:

”Literacy is the ability to identify, understand, interpret, create, communicate, compute and use printed and written materials associated with varying context. Literacy involves a continuum of learning in enabling individuals to achieve their goals, to develop their knowledge and potential, and to participate fully in their community and wider society.”

Ett viktigt led i att bli inkluderad i samhället är att alla barn har rätt att möta olika texttyper under sin skolgång, vilket 2011 års läro- och kursplaner bekräftar (Lgr11, Skolverket). Att bli en läsande och skrivande individ är alltså i hög grad en förutsättning för att kunna bli en delaktig samhällsmedborgare. Hur litteracitet kommer till uttryck i ett samhälle är starkt kopplat till såväl politiska som ideologiska argument om hur ett samhälle bör se ut och vad man kräver av en fullvärdig medborgare i just det samhället. Det betyder att litteracitet definierar oss människor som medlemmar i en social enhet.

Heath påvisade redan 1983 hur barn i samma land kan växa upp i helt olika skriftanvändningsmiljöer. Heaths studie har varit vägvisande för många andra studier och öppnat upp för vidare studier om språklig socialisering i olika kontexter. Resultaten har betydelse för lärares medvetenhet om barns olika erfarenheter. I en etnografisk undersökning gjord av Fast (2007) framkommer hur skola och hem fortfarande, i relation till Heaths studie från 1983, är två olika världar som ännu inte har hittat ”naturliga” kontaktytor.

Skolor utvecklar olika lärandemiljöer och ger därmed olika förutsättningar för elevers lärande. Vissa skolklasser kan, enligt Damber (2010), utveckla hög litteracitetskompetens oavsett sociokulturell bakgrund. Hon visar hur åtta flerspråkiga skolklasser når skolframgångar utan att lärarna arbetar med en speciell metod. I Dambers studie synliggörs också framgångsfaktorer, så som att lärarna är flexibla och fångar ögonblick, att litteracitet hela tiden står i fokus, att läsande och skrivande upplevs lustfyllt, att lärarna är medvetna om hur flerspråkig språkutveckling går till, att lärarna i hög grad samarbetar med elever, föräldrar och andra lärare samt att lärarna undviker att hamna i bristperspektiv.

Samtalsforskning

Min forskning grundas i ett intresse för interaktion som pågår i skolan som institution. Den huvudsakliga metoden är videoetnografisk och analyserna har interaktionsfokus. Jag undersöker vad elever och lärare gör och säger

genom att observera olika samtal i skolan som institution. Dessa samtal kallas för institutionella samtal (Linell 2011) och är i någon grad formaliserade – där minst en av samtalsdeltagarna deltar i rollen som professionell. Institutionella samtal kan även ske mellan enbart professionella. Min forskning innefattar både samtal mellan lärare och elever och när lärare talar med varandra. Jag ser skolan som en arena för arbete med interaktion, vilket skapar möjligheter till kunskapsutveckling.

Det finns flera olika typer av samtalsforskning och Wirdenäs (2008) förklarar två huvudlinjer, nämligen *interaktionell sociolingvistik* utifrån det språksociologiska perspektivet med stort intresse för personerna och deras olika roller i samtal utifrån såväl kotexten (samtalssammanhanget) och kontexten (yttre förutsättningar) samt *Conversation Analysis (CA)* med språkvetenskaplig analys i fokus och ett särskilt intresse för hur interaktion går till ur ett deltagarperspektiv. I min forskning kan dessa huvudlinjer mötas utifrån hur det insamlade materialet tar form och vilka analyser som blir aktuella. Den interaktionella sociolingvistik har fokus på varför samtal går till på ett visst sätt och CA-perspektivet har bland annat gett mig deltagarperspektivet, genom vilket jag utgår från hur deltagarna i samtal tolkar varandra i den aktuella kontexten. Det senare, förklarar Wirdenäs, utgörs av att allt som samtalsdeltagare säger behöver analyseras med utgångspunkt i sammanhanget.

Min egen erfarenhet är att den största utmaningen inte ligger i insamling av material, utan snarare i efterföljande bearbetning. Den tidskrävande fasen är att kategorisera filmmaterialet och att därefter transkribera, det vill säga teckna ned det sagda inklusive det som görs utöver det verbala. Att arbeta med exempelvis fem minuters filminspelning under flera arbetsdagar är inget ovanligt. Som samtalsforskare är det nödvändigt att gång på gång gå tillbaka till filmerna för att behålla närheten till samtalen. En transkription är endast ett arbetsredskap. Hur man transkriberar varierar också i hög grad, varför jag bifogar en transkriptionsnyckel lite längre fram i texten. Den upplyser om vilka aspekter jag har beaktat i nedtecknandet av de inspelade samtalen.

Mottagandet av nyanlända elever

Nyanlända elever kan ha invandrat till Sverige av vitt skilda skäl. Oavsett skäl till invandring ska skolan hitta vägar för såväl social som pedagogisk inkludering. Med detta vill jag poängtera att gruppen är heterogen både på

individ- och gruppnivå. Den 1 januari 2016 infördes nya regler i skollagen gällande utbildning av nyanlända elever och nu finns även en definition av nyanlända elever i 3 kap. 12 a § Skollagen (2010:800):

”Med nyanländ elev avses den som har varit bosatt utomlands och som numera är bosatt här i landet eller ska anses bosatt här och som påbörjat sin utbildning här efter höstterminens start det kalenderåret då hon eller han fyller sju år. En elev ska inte längre anses vara nyanländ efter fyra års skolgång här i landet.”

Nyanländas introduktion till skolan och deras fortsatta utbildning har på senare år lyfts som ett angeläget utvecklingsområde (Bergendorff 2014). Vetenskapsrådets forskningsöversikt om nyanlända och lärande 2010, författad av Bunar, betonar att det behövs mer forskning om nyanlända och skolan. År 2016 lanserade Skolverket ett obligatoriskt och nationellt kartläggningsmaterial med syfte att få information om nyanlända elevers språkkunskaper, tidigare skolerfarenheter och ämneskunskaper för att kunna placera eleven i en lämplig årskurs och för att skolan ska kunna planera undervisningen utifrån elevens förkunskaper och behov (Skolverket 2016). Det är en stegvis bedömning som ska göras. Det övergripande syftet med kartläggningen är att synliggöra elevers kunskapsnivå och på så sätt kunna erbjuda den enskilda eleven relevant undervisning. Resultaten av kartläggningarna är mycket betydelsefulla och kan enligt Cummins (2000) ha en avgörande roll för elevers fortsatta skolutveckling. Kartläggningar gjordes även före 2016 men underlagen varierade då från egenproducerade material till skolor som knappt gjorde någon kartläggning överhuvudtaget.

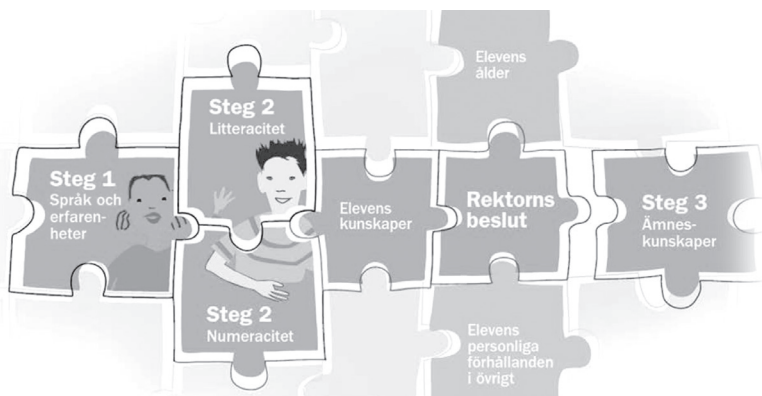
När Skolinspektionen (2009) upptäckte denna brist och variation till-satte regeringen en utredning som fick till uppgift att arbeta för en likvärdig kartläggning. För att en nyanländ elev ska få en så bra start som möjligt i den svenska skolan är det viktigt att olika arrangemang fungerar gemensamt, vilket Bunar (2015) förklarar genom att viktiga pedagogiska strukturer innefattar exempelvis kartläggning av elevers förkunskaper. Det finns en risk, enligt Bunar, att kartläggningar som görs är bristfälliga och inte används för att individuellt anpassa elevernas fortsatta skolgång. Dessa betraktelser gjorde Bunar alltså innan Skolverket hade lanserat den nya obligatoriska kartläggningsmodellen.

Kartläggningsmaterialet består av tre steg (se bild 1), där följande delmoment ingår:

Steg 1: Kartläggning av elevens språk, tidigare skolgång, intressen och förväntningar.

Steg 2: Kartläggning av elevens kunskaper inom några väsentliga kunskapsområden – litteracitet (hur eleven har använt språket i aktiviteter kopplat till skrift) och numeracitet (elevens matematiska tänkande).

Steg 3: Kartläggning av elevens kunskaper i olika skolämnen

Var denna kartläggning sker varierar beroende på kommun och huvudman. Den aktuella kartläggningsprocessen, som presenteras i denna studie, sker på en central mottagningsenhet. En annan möjlig plats för kartläggning är på en skola. Den nyanlända elevens kunskaper ska bedömas senast inom två månader från det att eleven har tagits emot av skolan och det är rektorns ansvar att kartläggningen görs. På mottagningsenheterna har jag träffat såväl kartläggningspedagoger, tolkar, modersmåls lärare, skolskötorskor som annan personal som träffar nyanlända elever. Forskningen om kartläggningsprocesser initierades genom att jag blev kontaktad av en erfaren kartläggare på en mottagningsenhet som var intresserad av min tidigare forskning och jag fick möjlighet att besöka enheten. Den andra mottagningsenheten kontaktade jag själv.

För nyanlända elever är det, som för övriga flerspråkiga elever, viktigt att få använda alla sina språk som resurs i lärandet. Elevernas modersmål kan och bör enligt Cummins (2007) inte längre ses som ett potentiellt hinder i andraspråksutvecklingen, utan som ett kognitivt och lingvistiskt stöd.

I Sverige är modersmål i skolan, från år 2000, ett eget skolämne med en egen kursplan. Kursplanen betonar modersmålets betydelse för både den personliga och den kulturella identiteten. Huvudvikten läggs på att stärka elevens flerspråkiga utveckling inklusive den flerkulturella identiteten. Ett viktigt forskningsområde är modersmålets roll. Boukaz (2009) betonar

modersmåslärarens funktion som länk mellan skola och hem. Andra forskare, som till exempel Ganuza och Hedman (2015) påvisar i en artikel med den talande titeln *Struggles for legitimacy in mother tongue instructions in Sweden* att modersmålsundervisning i skolan ofta har en marginaliserad roll. Detta yttrar sig i såväl tidsaspekten på skolan när undervisningen förläggs efter ordinarie skoltid, som den generella avskildheten från den på skolan pågående verksamheten i övrigt.

Kartläggning och skolplacering

Den 12-åriga eleven, som jag kallar, Lee och hans förälder träffade jag första gången på mottagningsenheten två dagar efter att familjen har anlänt till Sverige. Jag fick möjligheten att följa hur Lees tidigare skolerfarenheter och kunskaper kartläggs av kartläggningspedagogen och jag följde även med när Lee för första gången besökte den nya skolan 23 dagar efter att han har kommit till Sverige. Det senare mötet påbörjades hos rektorn. Vi befinner oss alltså i steg 1 och steg 2 (se bild nedan) inom kartläggningsprocessen. Dessa två steg beskrivs mer utförligt i en kommande artikel av Vuorenpää och Zetterholm och en mer detaljerad beskrivning och analys av litteracitetskartläggning inom steg 2 återfinns i artikeln *Kartläggning av en nyanländ elevs litteracitet* (Vuorenpää och Duek, under granskning). Samtalsexempel 1 ger en inblick i hur materialet ser ut transkriberat och hur det går att följa samtalet rad för rad. Samtalet sker mellan kartläggare (K), förälder (F) och eleven Lee.

Jag utgår från Vuorenpää (2016 s. 99–100) i denna förkortade transkriptionsnyckel:

/	hörbar paus
—	sagt med emfas
?	frågeintonation
↑	markerad stigton
ee och mm	förlängda ljud

alla namn på personer är avidentifierade

Samtalsexempel 1

55. K: aa here in sweden ↑ kids have possibility to learn their mother language / so in your case (looks at Lee and move her hand towards him) you have the possibility to choose to have english

56. F: mm

57. K: or to have mandarin
58. F: mandarin
59. K: and this/situation is / often one a week / once time a week one hour / so it is not
you are not going to learn language
60. F: mm
61. K: what you are doing is just / having its practicing
62. F: practicing
63. K: and writing so you don't forget
64. F: mm
65. K: you know
66. F: mm
67. K: so it is this situation is after school so
68. F: mm
69. K: this is not part of the
70. F: mm
71. K: curriculum it's kids stay after school for this lesson so I think you need to think
about which language do you like them to have english and mandarin
72. F: no↑
73. Lee: no ↑
74. F: no / did you understand what she
75. Lee: yes
76. F: you / you have right to practice your own mother language you can choose
english
77. Lee: I don't want to / english↑
78. F: yea then you can choose if you brother prefer chinese he can choose chinese
79. K: can↑ you↑ write↑ in chinese?
80. F: can↑ you ↑write chinese?
81. Lee: yes
82. F: really?
83. Lee: I↑ grow↑ up in china↑ for 12 years↑ for god sake↑ I think you would know↑
84. F: but I don't think
85. K: okey can you read in chinese?
86. Lee: yes /

Kartläggaren berättar på rad 55 att barn i Sverige har möjlighet att lära sig sitt modersmål och att det i det här fallet handlar om att välja ett av språken mandarin eller engelska.

Exemplet ovan väcker bland annat tankar om hur mycket eleven deltar i interaktionen i och med att han blir aktiv först vid rad 73. Vi kan också urskilja någon typ av identitetsförhandling från elevens perspektiv (se Lahdenperä 2004) som tar sig uttryck i viss irritation på rad 83. Det

är en irritation riktad mot föräldern som kartläggaren därefter delvis förstärker med sin fråga på rad 85. Hur flerspråkighet i sig kan vara underlag för att skapa olika identiteter bland nyanlända ungdomar synliggörs även av Otterup (2005). Ungdomarna i Otterups studie visar hur modersmålet som identitetskonstruktion kan variera från att ge en känsla av stolthet till en känsla av utanförskap. Olika identiteter skapas också utifrån miljön men på olika sätt i hem- respektive skolmiljö. I samtalet ovan kan vi se hur hem och skola möts, samtidigt som eleven arbetar med att skapa en elevidentitet (Rosén 2013). Innehållet i övrigt i samtalsexempel 1, så som hur modersmål kan definieras på olika sätt och vilket språk eleven väljer, beskrivs och analyseras i en kommande artikel av Vuorenpää & Zetterholm.

I en annan del av kartläggningssamtalen är fokus på litteracitetskartläggning (se Vuorenpää & Duek) inför skolstarten. Eleven Sally är nyanländ från Senegal och i hennes familj består den sammantagna språkliga resursen av språken pulaar, wolof, franska, arabiska och svenska. Under kartläggningssamtalet deltar elev, förälder, tolk (anlitad av mottagningsenheten) och kartläggaren. Sally har gått i skolan sedan hon var sju år, det vill säga att hon har fem års skolerfarenhet med sig vid ankomsten till Sverige. De första tre och ett halvt åren gick hon i en franskspråkig skola och de sista ett och ett halvt åren i koranskola, vilket innebar arabiska som språk för undervisning. Föräldern berättar att wolof är deras gemensamma muntliga språk i familjen, men att pulaar är föräldrarnas modersmål. Skolspråket för Sallys del har huvudsakligen varit Senegals officiella språk, det vill säga franska. Det är alltså i hög grad en flerspråkig kontext som Sally har gått i skolan och levt sin vardag i. Under samtalet ställs många frågor och sällan ges tid för utvecklande av svar, fördjupande frågor eller följdfrågor. Kartläggaren är mycket mån om att informera Sally och hennes familj när det föreligger olikheter i skolkulturerna. Frågorna tycks i hög grad utgå från vissa antaganden grundade i svenska skolnormer. När kartläggaren till exempel frågar Sally om vilken texttyp texten om *Lejonet och räven* är blir det oklart om Sally förstår vad det hela går ut på, det vill säga vad det innebär att peka ut en specifik texttyp. Om man som elev inte har erfarenhet i just detta moment kanske man inte förstår vad frågeställaren är ute efter. Sally är – förstås – ännu inte införlivad i svenska skol- och litteracitets-traditioner, och därmed kan det noteras som en brist i kartläggningsprotokollet att hon inte har en genremedvetenhet, när det i själva verket är de svenska skolnormerna hon inte är förtrogen med. Samtidigt visar Sally på en hög grad av medvetenhet kring sitt eget lärande när hon exempelvis

kan sätta ord på vad hon behöver för att läsningen ska gå som allra bäst. Sally ges i samtalet ringa möjligheter att visa sina kompetenser och erfarenheter utöver det som efterfrågas specifikt. Med hjälp av sina erfarenheter och kompetenser kan människan forma bilden av sig själv, så som hon vill berätta om det. Utan möjlighet att påverka den bilden är det svårare att få makt över sitt lärande och identitetsskapande.

Samtal med kartläggare och modersmåls lärare

Det första lärarsamtalet jag observerade och dokumenterade var mellan tre erfarna kartläggare som alla är lärare. Samtalet genomfördes på en central mottagningsenhet. Det här samtalet ägde rum efter det att jag som forskare hade varit med och observerat såväl flera elevers kartlägningsprocesser som överlämningar till olika skolor, jag hade därmed hunnit få en viss insyn i hur dessa processer konkretiseras. Detta var ett arrangerat samtal inspirerat av fokusgruppmetoden med deltagare som har en gemensam och delad erfarenhet (Dahlin-Ivanoff & Holmgren 2017). Under samtalet lyftes bland annat följande frågor: Vad anser kartläggarna vara de mest kritiska punkterna i kartlägningsprocessen? Behöver processen utvecklas/förändras med fokus på de nyanlända eleverna? De preliminära resultaten av fokussamtalet visar att kartläggarna lyfter fram flera kritiska punkter i processen där särskilt tolkens roll, överlämningen till skolan och elevers integritet lyfts fram. Kartläggarna, som deltar i samtalet, ger uttryck för att modersmåls lärare borde få en större roll under hela kartlägningsprocessen.

Utifrån ett samtal med fem modersmåls lärare visar de preliminära resultaten på den resurs modersmåls lärare utgör för elevernas utbildning och deras sociala engagemang (Zetterholm & Vuorenää, under granskning). Särskilt synliggörs modersmåls lärarnas positiva inställning till sitt arbete och den vilja som finns att vara en länk mellan familjerna och samhället, men också den mångfald de representerar både språkligt och kulturellt. Samtalets fokus ligger på modersmåls lärarnas breda kompetens och engagemang. De har alla en utbildning som lärare inom olika ämnen, men nu har de valt att utbilda sig till och arbeta som modersmåls lärare.

Fältarbetet i 13 skolklasser

Processen inför materialinsamling i 13 skolklasser i årskurs ett till fem inleddes genom skolbesök hos möjliga arbetslag i en flerspråkig skola. När lärarna och skolledarna hade gett sina tillstånd besökte jag föräldramöten med tolkar i alla aktuella skolklasser för att informera om forskningen och för att få föräldrarnas skriftliga tillstånd. Varje årskurs med parallella klasser, besöktes under planering, genomförande och efterföljande reflektioner av undervisningsförlopp. Det är dock endast resultaten från årskurs 1 som tas upp i denna artikel. I årskurs 1 var temat skönlitteratur.

Huvudmaterialet i mitt projekt består av videoinspelningar från lektioner och samtal med såväl lärare som elever både före och efter lektioner. Att välja att arbeta med video är ett analytiskt och teoretiskt ställningstagande i sig. Genom kamerans lens, i detta fall en Ipad, skapas materialet av forskaren. För att därefter göra filmerna tillgängliga för läsare har jag transkriberat valda delar av filmerna, det vill säga skrivit ner vad som sägs och görs. Mina kriterier för urvalet av skola och klasser var att finna representanter för 1–5-klasser i flerspråkiga miljöer. I upptagningsområdet finns varierade boendeformer, både egnahem och hyreslägenheter. Skolan arbetar inte efter någon föreskriven pedagogik. Vad gäller klassrumsobservationerna i skolan utgjorde Erikssons (2016) kapitel om *Lesson Study* grunden för ansatsen till denna undervisningsutvecklande forskning. Enligt lesson study-modellen erbjöds lärarna i årskurs 1–5 möjlighet att tillsammans planera, observera och reflektera om undervisningen. Utgångspunkten var läroplanens olika typer av text. Lärarna i årskurs 1 valde att arbeta med den skönlitterära genren saga. De andra årskurserna valde att arbeta med instruerande och beskrivande texter. Det ursprungliga metodvalet för klassrumsbesöken anpassades efter de rådande skolpraktiker jag mötte och skulle nu i efterhand kunna definieras som kollegialt lärande genom lärande samtal. I Skolverkets sammanställning (2012) av metoder som kan samlas under begreppet kollegialt lärande nämns bland annat lesson study, men det finns även flera närliggande benämningar för kollegialt lärande. Oavsett hur metoden benämns tycks det gemensamma vara att det sker någon typ av metatänkande mellan en grupp individer som tillsammans söker nya lösningar.

Det var helt nytt för majoriteten av lärarna att besöka och observera varandras klassrum och det blev både organisatoriskt och innehållsmässigt en central del av forskningsprojektet. Att organisera 13 lärares besök hos

varandra visade sig vara en utmaning både för forskaren och för lärarna i studien. Att planera tillsammans och besöka en kollegas klassrum var nytt och uppskattat av såväl nyexaminerade lärare som av lärare med längre erfarenhet. Det blev uppenbart att lärare behöver varandras kunskaper. Min roll var att hela tiden föra och hålla samtalen till kunskapande samtal, bortom vardagssamtalen, genom min närvaro före, under och efter lektionerna. Forskning i nära samarbete med flera aktörer är en viktig arena för forskning med fokus på didaktik, lärande, språkutveckling, flerspråkighet och litteracitet.

Litteracitetsarbete i sagoprojektet

Denna del av forskningsprojektet handlar om hur två lärare planerar, genomför och reflekterar över lektioner i årskurs 1 inom grundskolan. Lärarna, som jag kallar för Maj-Britt och Linda, arbetar på en flerspråkig skola och de har valt att arbeta med sagor. I nedanstående samtalsexempel får man följa med till klassrummet när Linda diskuterar med eleverna om hur sagor kan börja.

Samtalsexempel 2

L är Linda och övriga namn är elever

- L: sen finns det sagor som är påhittade och kan börja på ett speciellt sätt / sagornas värld kan ju börja på ett speciellt sätt / har ni hört nån gång hur man börjar en saga
- Erin: ehh dom kan börja som att / sagor kan börja med/ ehh / jag glömde bort
- L: ahh vad säger du efrain?
- Efrain: det var en gång
- L: det var en gång (går fram till tavlan och skriver) det var en gång och sen (gör tre punkter på tavlan) och sen kan det stå vad som helst / det kan stå / det var en gång ett guldäpple som hängde i ett äppelträd långt långt utanför landet / och prinsen ville så gärna ha det där guldäppet / så han red ut från staden för att hitta äppet / tror ni han hittade äppet?
- Ella: ja!
- L: det vet vi inte / vad tror du eskil
- Ja!
- L: du tror det / det kan också vara / det var en gång en prinsessa som bodde ensam i ett slott / det var så tråkigt / hon ville flytta ut till skogen och leva med alla djur / och plötsligt träffade hon / ett / vad hände? (sträcker händerna uppåt)

[...]

- Edith: en fe

Efter denna genomgång om vad sagor är tar läraren fram boken som ska läsas för barnen och det är framförallt det didaktiska beslutet kring valet av denna text som diskuteras i Vuorenpää, Rejman & Söderberg (kommande), det vill säga vi analyserar i detalj valet av text och *om* det är en saga lärarna läser för eleverna. Resultaten visar på några didaktiska knutar i undervisningen. Knutarna handlar om genrer, texttyper och nödvändigheten av att läraren besitter en repertoar av texter att arbeta med. Vidare synliggörs vikten av reflektionstid och att lärare kan behöva stanna upp och samtala på djupet om olika didaktiska val. Resultaten påvisar också elevers och lärares stora engagemang i undervisningen och att eleverna, enligt lärarna, hade blivit skolbarn efter endast sju veckor i årskurs 1. Den erfarna läraren, Maj-Britt, sammanfattar deltagandet i forskningsprojektet med följande:

Att få in den här tanken att få in dom här diskussionerna om lärandet, att hur lär vi eleverna och vad lär dom sig, och att man kanske förhoppningsvis kan fortsätta litegrann att besöka varandra. För man får ju massa input, och även få in dom andra ettorna i det. Att faktiskt våga besöka varandra och våga ta emot besök, ger enorma vinster.

Att på detta sätt få följa, beskriva och diskutera undervisning tillsammans med lärare steg för steg kan hjälpa både lärare inom studien och andra lärare att fokusera på viktiga didaktiska val. I detta fall blev det snabba valet av text en genremiss som går att ”rädda” för att använda läraren Lindas ord genom att välja den tänkta sagotexten med större omsorg vid nästa tillfälle. Sådana didaktiska val får betydelse för alla elever i skolan och ger en grund för skollitteracitet.

En hållbar mångkulturell lärmiljö i årskurs 5 i Finland

Under april och maj månad 2018 fick jag som gästforskare inom ett samarbetsprojekt vid Helsingfors universitet möjlighet att besöka finska grundskolor. I denna delstudie undersökes språkanvändning och kommunikation med naturvetenskaplig anknytning i grundskolor i Sverige och Finland. Syftet är att skapa kunskap om flerspråkiga barns lärande genom att identifiera olika lärmiljöers potential med särskilt fokus på lärmiljöer där elevers initiativ och engagemang tas till vara i lärandeprocesser. Genom att fokusera på naturvetenskapliga, språkliga och kulturella teman parallellt

kan lärare stötta elever att klargöra och utveckla sina värderingar (Wolff m.fl. 2016). Samtidigt lär eleverna sig att se sina värderingar som en del av den egna identiteten. Resultaten visar att en lärare som har mod att lyssna in elevers idéer om att vidga klassrummet involverar eleverna i ett bildningsprojekt som länkar lärandet i skolan med den omgivande naturen och samhället. Materialet visar också att i situationer när elevernas erfarenheter, känslor och värderingar får komma till uttryck kan etiska resonemang och empatiska förhållningssätt bli en del av skolvardagen. Att mötas av hönsägare i en äggkläckningsmaskin i ett klassrum i en storstadsskola var överraskande.

Fågelprojektet var initierat av den flerspråkiga eleven Samir och var intressant att följa i ett delaktighets- och integrationsperspektiv. Att få möta Samir när han stolt berättade om fågelprojektet och allt eleverna har lärt sig såväl ämnesmässigt som språkmässigt visar på hur konkretisering av lärande skapar nya möjligheter oavsett bakgrund och förkunskaper. Samir berättar om fågelprojektets början på finska som jag har översatt till svenska: *det hela började med att jag hörde av en kompis att dom har fått ha höns i skolan och då frågade jag min lärare, läraren hänvisade mig till rektorn och rektorn sa ja! Och skolan köpte in värpningsmaskinen och övrig utrustning ...*, varpå Samir berättar om hela processen från ägg till äggkläckningen, som skedde på engelskalektionen, om föräldrar som följde med till bondgården, om hur hela skolan engageras, till när fåglarna ska lämnas tillbaka till bondgården. Samir är hela tiden ansvarig för projektet och för kontakter som ska tas, med stöd från läraren. Läraren berättar hur Samir växer genom sitt

projektsansvar. Projektet blev ömsesidigt integrerande och stödjer hållbar utveckling såväl socialt och kulturellt som ekologiskt. Denna delstudie kan man läsa mer om i artikeln *Chicken raising in a diverse Finnish classroom: Multidimensional sustainability learning* (Wolf m.fl. 2018) som ingår forskningsprojektet LISMUS – Literacy and Science in multicultural schools.

Avslutande kommentar

Att som forskare ha blivit välkomnad till flera olika skolmiljöer de senaste åren har gett mig en praktisk nära inblick i hur undervisningsprocesser och lärande byggs upp genom olika nivåer och hur dessa nivåer länkas ihop. Heaths studie från 1983 och Fasts studie från 2007, där det visas att skolor inte hittat naturliga kontaktytor kan kompletteras med studier som i linje med Damber (2010) visar framgångsfaktorer genom lärare som är flexibla och fångar ögonblick i en strävan att lämna bristperspektivet. Bristperspektivet behöver även framöver problematiseras och diskuteras.

Den ömsesidigt integrerande skolan finns där mångfalden tillvaratas som en resurs. Att skolans värdegrund (Lgr11) betonar att skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart för att på sikt kunna delta i samhällslivet ställer höga krav på lärare som möter grupper av elever varje dag. Att möta dessa engagerade lärare som strävar efter att möta varje elev utifrån just hans förutsättningar och behov ger hopp om en mer lik-

värdig skola i framtiden. Exemplet med Samir i Finland, eleven som tar initiativet till fågelprojektet, visar hur en elev får möjlighet att växa genom ett personligt ansvar i nära samarbete med hemmet. Integration, inkludering, interkulturalitet och mångfald kan på detta sätt levandegöras från policydokument till det vardagliga skolarbetet. Med utgångspunkten i att flerspråkighet och mångfald är en resurs i skolan behöver vi även framöver diskutera varför elever måste välja ett språk i taget för modersmålsundervisning i skolan, vilket i Lees fall var antingen mandarin eller engelska. Om det möjligtvis går att vidga denna språksyn mer i linje med att språk kan ses som sammanflätade i flerspråkiga miljöer är en fråga som fångat mitt intresse. Sammantaget belyser min forskning en del av den verklighet som elever och lärare skapar tillsammans och visar på skolans betydelse som integrationsarena.

Källförteckning

Offentligt tryck

Skolverket. *Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* 2011 (Lgr11)

Litteratur

- Bakhtin, Michail (1981). *The dialogical imagination*. Austin: University of Texas Press
- Bakhtin, Michail (1986). *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press
- Bergendorff, Inger (2014). Nyanlända elever i Sverige. I Gilda Kästen-Ebeling & Tore Otterup (red.), *En bra början- mottagande och introduktion av nyanlända elever*. Lund: Studentlitteratur
- Boukaz, Laid (2009). *Föräldrasamverkan i mångkulturella skolor*. Lund: Studentlitteratur
- Bunar, Nihad (2010). *Nyanlända och lärande. En forskningsöversikt om nyanlända elever i den svenska skolan*. Stockholm: Skolverket och Vetenskapsrådet
- Bunar, Nihad (2015). Diagnos nyanländ. I Nihad Bunar (red.), *Nyanlända och lärande: mottagande och inkludering* (s. 9–36). Stockholm: Natur & kultur
- Cummins, Jim (2000). *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*
- Cummins, Jim (2001). *Negotiating identities: education for empowerment in a diverse society*. Los Angeles: California Association for Bilingual Education
- Cummins, Jim (2007). Rethinking Monolingual Instructional Strategies in Multilingual Classrooms. *Canadian Journal of Applied Linguistics*, 10, 221–240
- Clevdon: Multilingual Matters LTD
- Dahlin-Ivanoff, Synneve. & Holmgren, Kristina (2017). *Fokusgrupper*. Lund: Studentlitteratur
- Damber, Ulla (2010). *Reading for life. Three studies of Swedish students' literacy development*. Linköping: Linköpings universitet
- Eriksson, Inger (2016). Lesson- och Learning Study. Modeller för undervisningutvecklande forskning. I Björg Oddrun Hallås & Gerd

- Grimsæth (red.), *Lesson Study i en nordisk kontext*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Fast, Carina (2007). *Sju barn lär sig läsa skriva Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola*. Doktorsavhandling. Uppsala: Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet
- Ganuza, Natalia & Hedman, Christina (2015). *Struggles for legitimacy in mother tongue instructions in Sweden*. *Language and education*, 29(2), 125–139
- Gynne, Annaliina (2016). *Languaging and social positioning in multilingual school practices: studies of Sweden Finnish middle school years*. Doktorsavhandling. Västerås: Mälardalens högskola
- Heath, Shirley Brice (1983). *Ways with words. Language, life, and work in communities and classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lahdenperä, Pirjo. (2004). Interkulturell pedagogik – vad, hur och varför. I Pirjo Lahdenperä (red.), *Interkulturell pedagogik i teori och praktik* (s. 11–33). Lund: Studentlitteratur
- Lahdenperä, Pirjo. (2010). Mångfald som interkulturell utmaning. I Pirjo Lahdenperä & H. Lorentz (red.), *Möten i mångfaldens skola. Interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar* (s. 15–39). Lund: Studentlitteratur
- Lahdenperä, Pirjo (2017). Nyanlända som utmaning för utveckling av skolan som interkulturell lärmiljö. I Pirjo Lahdenperä & Eva Sundgren (red.), *Nyanlända, interkulturalitet och flerspråkighet i klassrummet*. Solna: Liber
- Lainio, Jarmo, Jonsson, Carla. & Muhonen, Anu. (2012). *Flerspråkiga ungas identiteter och diskurser om dessa. Ett internationellt projekt som börjat avkasta resultat*. https://www.su.se/polopoly_fs/1.159520.1387186041!/menu/standard/file/FUS2012-14_07c-Lainio-article_corrected.pdf
- Linell, Per (2011). *Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. *Studies in Language and Culture*. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet
- Otterup, Tore (2005). ”Jag känner mej begåvad bara.” *Om flerspråkighet och identitetskonstruktion bland ungdomar i ett multietniskt förortsområde*. Doktorsavhandling. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
- Rosén, Jenny (2013). *Svenska för invandrarskap?: språk, kategorisering och identitet inom utbildningsformen Svenska för invandrare*. Doktors-

- avhandling. Örebro: Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet
- Scribner, Sylvia & Cole, Michael (1981). *The psychology of literacy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Skolinspektionen (2009). *Utbildning för nyanlända elever – rätten till en god utbildning i en trygg miljö*, Rapport 2009:3
- Skolverket (2016). *Kartläggningsmaterial för nyanlända elever*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.skolverket.se/bedomning/bedomning/kartlaggningsmaterial/kartlaggning-av-nyanlanda-elevs-kunskaper-1.244232> [besökt 2018-12-05]
- Säljö, Roger (2000). *Lärande i praktiken: Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Bokförlaget Prisma
- UNESCO (2004). *The plurality of literacy and its implications for policies and programs: Position paper*. Paris: United National Educational, Scientific and Cultural Organization, 13
- Vuorenpää, Sari (2016). *Litteracitet genom interaktion*. Doktorsavhandling. Örebro: Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet
- Vuorenpää, Sari & Duek, Susanne (under granskning). *Kartläggning av en nyanländ elevs litteracitet*
- Vuorenpää, Sari, Rejman, Katarina & Söderberg, Eva (under granskning). *Om sagor och didaktiska knutar i årskurs 1*
- Vuorenpää, Sari & Zetterholm, Elisabeth (under granskning). *Första mötet med den svenska skolan- kartläggningssamtal med nyanländ elev*
- Wirtenäs, Karolina (2008). Samtal och samtalsforskning. I Eva Sundgren (red.), *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber
- Wolff, Lili-Ann & Sjöblom, Pia (2016). *Det är inte enbart frågan om nomenklatur: Naturvetenskap och estetik*. Studier i Pedagogisk Filosofi. Årgång 5. Nr 2. s. 38–61
- Wolff, Lili-Ann, Vuorenpää, Sari & Pia, Sjöblom (2018). Chicken Raising in a Diverse Finnish Classroom: Multidimensional Sustainability Learning. *Sustainability*, 10(11), 3886. doi: 10.3390/su10113886
- Zetterholm, Elisabeth & Vuorenpää, Sari (under granskning). *The mother tongue instructor – a teacher, a bridge and a safe haven*

Kapitel 5

Idrott och integration – lättare sagt än gjort?

Erik Lundkvist

Abstract

Det här kapitlet syftar till att beskriva och diskutera vad vi vet om idrott och integration utifrån *två* aspekter. Den första aspekten är att undersöka hur idrotten som integrationsarena fungerar rent praktiskt genom att presentera statistik på hur det ser ut i Sverige och världen vad det gäller idrottsutövande bland invandrarungdomar. Den andra aspekten är att diskutera vilka effekter idrottande egentligen har för främjandet av olika integrationsfrämjande delar som till exempel minskande problembeteenden, mer jämn fördelning av vänner med olika kulturell bakgrund och ökad förståelse för den kultur man flyttat till. Gällande andelen idrottande ungdomar finns det en relativt tydlig skillnad mellan ungdomar med invandrarbakgrund och de med starkare anknytning till landet de bor i. Både i Sverige och internationellt är färre invandrarungdomar idrottsaktiva. Skillnaderna minskar dock ju längre man varit i landet både för första generationens invandrarungdomar och andra/tredjegerationens ungdomar. Skillnaderna är större och utjämningen är mindre och tar längre tid för invandrarflickor än för invandrarpojkar. Positivt är att idrott verkar ha effekter på integrationsrelaterade delar som avvikande beteenden, mental hälsa och vän-nätverk även om de statistiska effekterna ofta är små. Dessutom visar statistiken att idrottsrörelsen både i Sverige och internationellt inte lyckas inkludera ungdomar med invandrarbakgrund i sin verksamhet i samma utsträckning som de lyckas bjuda in de med starkare bakgrund i landet. Slutligen diskuteras kunskaperna om idrott och integration utifrån hur idrottsrörelsen skulle kunna utveckla sin verksamhet i dessa frågor och exempel på bra integrationsprogram i Sverige tas upp.

Inledning

Idrottens roll i det svenska samhället är något som idrottsrörelsen använder som argument för att få anslag från stat och kommun som årligen beräknas ligga på cirka sju miljarder (Bergsgård m.fl. 2010). I idrottens policydokument finns tydligt definierat att idrotten ger ”fysisk, psykisk, social och kulturell utveckling” och att det i idrottens värdegrund ska finnas förutsättningar för dess deltagare att utveckla psykiskt och fysiskt välmående, känna demokratisk delaktighet (genom föreningsdemokrati) samt att främja möjligheter att delta oavsett kön, bakgrund, ålder, sexuell läggning och fysiska eller psykiska förutsättningar (Riksidrottsförbundet 2009). Eftersom idrott i nästan alla tänkbara scenarier innehåller fysisk aktivitet och att fysisk aktivitet i sig själv har en rad positiva hälsoeffekter över hela livsspannet, ger även det tydliga argument för idrottens roll som hälsofrämjande folk-rörelse (Biddle m.fl. 2011; Cotman m.fl. 2007; Ericsson m.fl. 2014; Lindwall m.fl. 2005; Jefferis m.fl. 2018).

Begreppet integration är inte helt enkelt att definiera. Utifrån ett ramverk utvecklat med syfte att finna konsensus utifrån olika definitioner har Ager (2008) delat upp integration i fyra delar. Den första delen är grunden som handlar om att man har rättigheter och medborgarskap. Den andra kallas för underlättande faktorer, alltså faktorer som förenklar både tredje och fjärde delen, vilket kan vara att lära sig språket och kulturen eller känna sig säker i det nya landet. Den tredje handlar om sociala förbindelser vilket syftar till att den invandrade på ett socialt plan blir inbjuden i samhället den flyttat till. Den fjärde är markörer och medel och fokuserar på att lyckad integration innebär att man som invandrad lyckas ta sig in på arbetsmarknaden, har boende, har utbildning och mår bra (Ager m.fl. 2008). Ovan beskrivna ramverk, förutom själva grunden med rättigheter och medborgarskap, kan i stora delar sammanlänkas med hur både politiker och idrottsrörelsen ser på vad idrotten kan utföra (Regeringen 2016; Riksidrottsförbundet 2009). De integrationsutfall detta kapitel kommer beröra i relation till idrottsutövande utgår från detta ramverk.

När det gäller ungdomar lyfter forskning om positiv ungdomsutveckling också fram idrottsrörelsen som en viktig del eftersom idrott lär ungdomar att arbeta i grupp, disciplin, kamratskap och att ställa upp för andra (Lerner m.fl. 2005). I idrottens policydokument kommuniceras också att ett aktivt deltagande i idrottsaktiviteter bör ha positiva effekter på antal vänner, andel vänner från andra kulturer och en acceptans för andra kul-

turer (Riksidrottsförbundet 2009). Fysisk aktivitet och interventionsforskning med idrottsaktiviteter har även visat sig ha samband med både högre psykisk hälsa och ökad positiv ungdomsutveckling (Fuller m.fl. 2013; Garcia Bengochea m.fl. 2017; Johnson m.fl. 2016). Eftersom idrottsrörelsen och politiker är överens om argumenten för idrottens positiva sociala och fysiologiska effekter är det på många sätt naturligt att idrotten får en viktig roll att spela i arbetet för en lyckad integration och hälsoutveckling för nyanlända invandrare och för dem som har kommit en bit i etableringen i det svenska samhället. Sedan 2016 har den svenska regeringen öronmärkt cirka 70 miljoner kronor om året som via Riksidrottsförbundet delas ut till projekt riktade mot integrationsarbete (Regeringen 2016). Det finns också exempel där stiftelser på olika sätt stöttar idrottsrörelsen eller specifika delar av den.

Syfte och disposition

Syftet med det projekt som jag drivit inom satsningen Barn, migration och integration är att undersöka idrottens inverkan på integrationsarbete i en svensk kontext. I detta bokkapitel ska jag sammanfatta vad forskningen har kommit fram till om idrottens inverkan på integration hos invandrande ungdomar och ungdomar vars föräldrar har invandrat till Sverige eller något annat land. I detta inkluderas också resultat från mitt projekt som utgår från EU-projektet CIL4EU där data samlats in om cirka 6 000 svenska ungdomar varav ungefär hälften är antingen första-, andra- eller tredje generationens invandrare (Kalter m.fl. 2016). Jag kommer diskutera vissa förklaringar till varför empirin ibland visar på svårtolkade resultat. Till sist kommer jag med hjälp av två svenska exempel sammanfatta hur jag anser att idrottsrörelsen kan arbeta för att förbättra sitt integrationsarbete i framtiden.

Kapitlet kretsar huvudsakligen kring två teman. Det första rör forskning som undersöker om det finns skillnader i idrottsutövning mellan olika ungdomsgrupper där fokus framförallt ligger på skillnader mellan invandrade grupper och grupper med stark bakgrund i landet de bor i samt skillnader mellan kön. I denna del ses en jämn fördelning som en indikation på lyckad integration eftersom det innebär att invandrarbakgrund eller kön inte har någon betydelse för om man är idrottsaktiv eller inte. Alltså att alla har samma chans att ta sig in i idrottsrörelsen. I den andra delen ligger fokus på att presentera kunskap om idrottens effekter på integration, exempelvis om idrottsutövande ger ökad förståelse för ett mångkulturellt

samhälle, minskar problembeteenden som missbruk av alkohol och narkotika och andra antisociala beteenden samt om idrottande ger fler vänner från andra kulturer jämfört med ungdomar som inte idrottar.

Kunskapen från mitt projekt kan förutom att bidra till forskningsfältet också fungera som argument för ökade ekonomiska satsningar. Därutöver kan också kunskapen som genereras belysa eventuella brister i det arbete som nu görs för att främja den framtida utvecklingen i arbetet med idrott som integrationsarena. Att belysa eventuella ojämlikheter som är kopplade till ursprung kan vara viktigt för att informera både idrottsrörelse och politiker om vilken typ av idrottsrelaterade projekt man bör satsa på för att faktiskt främja integration. Resultaten för de studier som undersöker hur ofta ungdomar är idrottsaktiva eller fysiskt aktiva på annat sätt har ofta tydlig och enkel struktur, där man jämför de med stark bakgrund i landet som de bor i med invandrade grupper. Studier med intresse för idrottens effekter på integration är däremot ofta svårare att tyda eftersom studiedesignerna inte alltid kan svara på de processrelaterade frågor som ställs eller att idrottens generella effekter riskerar att blandas ihop med hur idrott kan användas mer specifikt som del av ett integrationsprojekt. Därför finns det ofta risk för både övertolkning och undertolkning av resultaten. Vidare skiljer det sig också åt hur man definierar ett positivt utfall av integration, vilket även det komplicerar förståelsen av idrott som ett verktyg för integration. Ofta beror skillnaderna på studiedesign eller definitioner men det kan också handla om vilken grupp man studerar eller orsaker som har med socioekonomiska faktorer att göra (Hosper m.fl. 2007). Båda delarna av forskningen är viktiga för att förstå helheten kopplad till vad vi vet, vad vi vill veta och hur vi borde gå vidare både forskningsmässigt och inom idrottsrörelsen när det gäller integration.

Skillnader i idrottsutövande mellan olika demografiska grupper av ungdomar

I kartläggningar från EU där man med stora urval årligen undersöker idrottsutövande och fysisk aktivitet hamnar svenska ungdomar tillsammans med ungdomar från de andra nordiska länderna i topp. Idrottsutövande hos ungdomar minskar dock även i dessa länder över tid (EU 2018). Delar man upp ungdomar i grupper utifrån etnisk bakgrund, kön och även sociokulturell bakgrund framkommer en annan bild. Inte bara i Sverige utan i hela västvärlden finns skillnader där invandrade grupper, sär-

skilt första generationens invandrare, är mindre idrotts- och fysiskt aktiva än de grupper som bott i landet i fler än två generationer (Gordon-Larsen m.fl. 1999, Singh m.fl. 2008). Skillnaderna är stora mellan länder och mellan olika invandrargrupper, vilket gör det svårt att dra generella slutsatser. Forskning visar dock att i länder där idrottsutövande är vanligt bland ungdomar kan grad av idrottsutövande hos invandrarungdomar fungera som ett bra mått på hur väl integrerad en specifik invandrargrupp är i det samhället (Gerber m.fl. 2011). I Sverige finns det statistik från Riksidrottsförbundet samt kartläggningar gjorda i specifika kommuner som alla visar att idrotten har tydliga problem att engagera nyanlända invandrarungdomar när man jämför med andra grupper med starkare förankring i det svenska samhället. Skillnaderna minskar dock ju mer förankring i Sverige man har. Statistik från Malmö visar att 40 procent av första generationsinvandrade högstadiepojkar och 18 procent av första generationsinvandrade högstadieflickor är medlemmar i en idrottsförening. Detta kan jämföras med 51 respektive 19 procent för andra generationens invandrare och 65 respektive 49 procent för de med starkare svensk bakgrund än två generationer. Även om liknande tendenser finns kopplade till socioekonomisk status finns de statistiska effekterna kvar när de tagit hänsyn till detta i de statistiska analyserna (Blomdahl m.fl. 2017).

Tiden ungdomen varit i landet är också relevant utifrån ett kortare perspektiv. Ungdomar som har varit i Sverige kortare än fyra år har i mycket mindre utsträckning tagit sig in i idrottsrörelsen jämfört med ungdomar med svenskt ursprung (29 procent av pojkarna respektive 15 procent av flickorna). Det positiva är att dessa skillnader minskar ju längre man har varit i Sverige. Vad som är intressant, men som också belyser ojämlikhet mellan könen, är att pojkar närmade sig de nivåer av idrottsmedlemskap som de svenska ungdomarna hade både snabbare och i större utsträckning än flickorna. När de varit i Sverige mellan fem till åtta år har medlemskapet i idrottsklubb ökat till 47 procent, men planar sedan ut helt när de varit här längre än nio år och ligger då tio procent under de som är andragenerationsinvandrare och 18 procent lägre än de som har längre bakgrund än två generationer (Blomdahl m.fl. 2017).

För invandrarflickor tar det längre tid att närma sig de nivåer av idrottsklubbsmedlemskap som flickor med svensk bakgrund hade. För de som varit i Sverige upp till åtta år var cirka 15 procent idrottsaktiva medan 28 procent av de som varit i Sverige längre än nio år är idrottsaktiva. För flickor som är andragenerationsinvandrare är 34 procent idrottsaktiva (Blomdahl

m.fl. 2017). Dessutom är skillnaderna större mellan invandrarflickor och flickor med starkare svensk bakgrund jämfört med hur skillnaderna mellan pojkar ser ut.

Liknande tendenser finns i den del av mitt projekt där jag har undersökt idrottsutövande och fysisk aktivitet över tid hos svenska ungdomar som var 14 år vid första mättillfället och 16 år vid sista. Första generationens flickor var även här underrepresenterade jämfört med de med starkare svensk bakgrund och även med förstagenerationspojkar i samma ålder (Lundkvist m.fl. manuskript). Internationell forskning visar samma sak. Där har man också kunnat visa att de grupper som varit i sina nya länder kortast tid och/eller lider av störst risk för posttraumatisk stress idrottar i mycket lägre utsträckning än de som har varit i landet länge och/eller redan hittat vägar in i samhället (O'Driscoll m.fl. 2014).

Ett sätt att tolka resultaten på är att graden av idrottsaktivitet kan spegla hur integrerad man är i samhället man bor i. Oavsett om trenden går åt rätt håll kan det ses som ett misslyckande att idrottsrörelsen inte lyckas bättre med att få invandrarungdomar idrottsaktiva i större utsträckning. Särskilt problematiskt är att invandrarflickor verkar ha mindre möjlighet att bli idrottsaktiva än invandrapojkar och här finns tydliga incitament för riktade satsningar.

Idrottsutövande som indikator för ett mångkulturellt samhälle – möjligheter, utmaningar och svårtydbara resultat

Förutom hur många som idrottar och hur mycket de idrottar så är idrottens mer fostrande effekter också viktiga att studera. Detta eftersom idrottens fostrande egenskaper ofta förs fram som huvudargument till varför idrottsutövande är så viktigt för ett lyckat integrationsarbete (Zarrett m.fl. 2008). Idrottsforskning som har fokus på integration fokuserar ofta på att undersöka om ett aktivt liv där man tar del i idrottsaktiviteter kan minska problembeteenden och/eller kan göra att ungdomar förbättrar sin psykiska hälsa (Johnson m.fl. 2016).

En annan del av idrottsforskningen med integrationsfokus undersöker begreppet kulturinläring (eng. acculturation). Kulturinläring kan kortfattat beskrivas som olika attityder till hur en person ser på kulturen man är van vid i landet man kommer ifrån i relation till den kultur man upplever

i landet man flyttat till (Berry 1997b; Elbe m.fl. 2016; Morela m.fl. 2016). Utifrån detta finns fyra tydligt definierade strategier. *Integration* är en attityd med balans mellan det nya och det gamla där en person lär sig om och tar till sig kulturen i landet som personen bor i samtidigt som kulturen från tidigare inte lämnas. Personer som har denna attityd ska också, enligt teorin, ha bäst förutsättningar till god mental hälsa, färre problembeteenden och att lyckas med andra typer av inkludering i samhället (Elbe m.fl. 2016; Morela m.fl. 2016; Ryba m.fl. 2017). *Separation* är en strategi där man inte gör några försök att ta till sig kulturen i sitt nya hemland utan istället lever utifrån ens hemlands kultur tillsammans med andra med liknande bakgrund. Teorin är att personer med denna utgångspunkt inte tar sig in i samhället lika bra samt att det även kan leda till sämre mental hälsa (Berry 1997a). Det finns dock studier, både inom idrott och med annat fokus, som har visat att denna typ av attityder också kan få positiva utfall för exempelvis mental hälsa eller minskade avvikande beteenden. Dessa effekter tros komma från tryggheten som skapas i en grupp människor från ens egen hemmiljö och minskad stress att försöka ta sig in hos den del av befolkningen som inte pratar samma språk och har samma bakgrund (Rudmin 2003). *Assimilation*, att man helt går in i det nya hemlandets kultur ses teoretiskt också som en strategi som inte är lika adaptiv som integration eftersom man tappar kontakt med sin gamla kultur, något som tros ge vissa problem. Den sista strategin är *utslagenhet*, att man inte känner tillhörighet med någon kultur och varken tar till sig sitt nya hemlands kultur eller är en del av sitt förra hemlands kultur. Utslagenhet ses som väldigt problematiskt utifrån hälsoperspektiv, problembeteenden och andra integrationsrelaterade variabler eftersom personen inte lyckas ta sig in i samhället vad det gäller skola, språk och arbete (Rudmin 2003; Berry 1997a).

Det är viktigt att veta att kulturinlärningsteorin utifrån dessa fyra delar kritiserats för att vara en allt för förenklad modell med bristande verklighetsförankring. Framförallt eftersom *separation* och till viss del *assimilation* visat sig fungera lika bra som *integrationsperspektivet* både vad det gäller psykisk hälsa och problembeteenden samtidigt som attityderna, som mäts med självskattningsformulär, ofta överlappar med varandra vilket gör det svårt att säga att dessa fyra attityder till kulturinlärning kan härledas till faktiska mänskliga beteenden. Frågan om attityder till kulturer är alltså mer komplex, vilket gör att kulturinlärning av vissa forskare rekommenderas att mätas med andra mer konkreta metoder som exempelvis bakgrunden hos ens vänner eller ens språkutveckling (Rudmin 2003).

Relationen mellan kulturinlärning och idrottsaktiv livsstil för invandrarungdomar har visat sig vara komplex, även om resultaten visar på ett visst stöd för att det finns en relation mellan ökad kulturinlärning och idrott/fysisk aktivitet (Gerber m.fl. 2011). Amerikanska studier har visat att det finns samband mellan ett integrerat förhållningssätt och idrottsutövande. Både unga och vuxna som har högre integrationsrelaterad kulturinlärning i det samhälle de bor i idrottar mer än de med integrationsrelaterad kulturinlärning. Problemet är dock att denna relation försvinner hos de som bor i utanförskapsområden. Klass och andra demografiska variabler verkar alltså ha stor inverkan (Hosper m.fl. 2007). En annan amerikansk studie visar att det finns en relation mellan kulturinlärning och både fysisk aktivitetsgrad och idrottsutövande. Det fanns också skillnader utifrån var de emigrerat från där de som emigrerat från Europa var mer idrottsaktiva jämfört med de ungdomar som emigrerat från Asien, Latinamerika eller Afrika. Att på andra sätt ha integrationsfokuserade beteenden till det amerikanska samhället minskade skillnaderna mellan grupperna vilket tyder på att de mest integrerade också var mest idrottsaktiva (Singh m.fl. 2008).

Här är det rimligt att ställa frågan om vad som leder till vad. Är det så att idrottsaktivitet hos invandrarungdomar visar på lyckad integration eller är det ökat idrottande i invandrargrupper som leder till ökad integration? Ett argument för det tidigare är att man även kunnat se att invandrarungdomar med hög kulturinlärning också har anammat andra hälsobeteenden som är typiska för, i detta fall, amerikansk kultur. Dessa ungdomar åt också mer snabbmat och tittade mer på tv än ungdomarna med mer traditionella värderingar från länderna de flyttat från (Singh m.fl. 2008). Överförbarheten av dessa amerikanska studier till svenska förhållanden är diskutabel och de uppfyller inte heller de kriterier för slumpmässighet i urvalet som behövs. Studierna har bara ett mättillfälle, vilket gör att man bör tolka resultaten ytterligare försiktigt eftersom det inte går att svara på frågan om vad som leder till vad. Frågan om orsak och verkan vad gäller integration och idrottande är intressant både teoretiskt och praktiskt eftersom det leder till olika sätt att studera frågan och påverkar hur den ska arbetas med i praktiken. Det är heller inte otänkbart att det finns någon typ av växelverkan där båda påverkar varandra positivt.

Även andra positiva aspekter som språkinlärning och mental hälsa har i tidigare forskning visat sig vara tecken på att en idrottsaktiv livsstil leder till positiva utfall hos ungdomar med invandrarbakgrund (Gerber m.fl. 2011). Mitt projekt har funnit liknande resultat. Huvudsyftet var att undersöka

gruppskillnader och utveckling över tid hos första- och andragenerationsinvandrare som idrottar eller inte idrottar över en tvåårsperiod där även de med svensk bakgrund från mer än tre generationer är med som ytterligare en jämförelsegrupp. Av de integrationsparametrar som är av intresse finns skillnader mellan idrottande och inaktiva första generationens invandrarungdomar. I skattningen av hur många procent av sina fem bästa vänner som har stark svensk bakgrund hade de idrottsaktiva ungdomarna 37 procent svenska vänner vid mätningen när de var 14 år gamla och 47 procent svenska vänner när de var 16 år gamla jämfört med 25 respektive 32 procent hos de som inte idrottade. Även utifrån mental hälsa finns positiva aspekter eftersom de idrottsaktiva ungdomarna hade en bättre mental hälsa på medelnivå än de som inte var aktiva alls. De idrottsaktiva skiljde sig dock inte från de som började eller slutade idrotta under perioden och skillnaderna fanns redan där när mätningarna började, så det är svårt att svara på om idrottande leder till bättre mental hälsa eller om det är så att de som mår bättre initialt också idrottar i större utsträckning. Vad gäller mental psykisk hälsa fanns det heller inte några skillnader mellan invandragenerationer och de med svensk bakgrund (Lundkvist m.fl. manuskript).

Intervjubaserad forskning har kompletterat bilden av hur det är att idrotta som ung invandrare i relation till att både få hjälp att inkluderas men också att känna sig inkluderad. Det verkar finnas en dualism i kopplingen mellan idrott och integration där idrottande i integrationssyfte dels upplevs leda till att man får vänner från olika kulturer, dels kan leda till att ungdomar som inte har ursprung i landet de bor i känner sig utanför eftersom de kan ha svårt att förstå språket som tränare och lagkamrater pratar: något som i kombination med andra barriärer kan skapa en känsla av att man inte riktigt hör hemma i gruppen eller laget (Elling m.fl. 2001).

Idrottsutövande och problembeteenden

Att idrottsutövande skapar goda beteenden hos ungdomar är något som både idrottsrörelse och forskare verkar överens om. Dels finns en föreställning om att idrott i sig kan ha en fostrande inverkan på ungdomar, dels att organiserade fritidsaktiviteter kan fungera som ett tidsfördriv vilket i sin tur håller ungdomarna borta från problembeteenden (Pate m.fl. 2000). Idrottsutövande ungdomar med stark bakgrund i landet de bor utför i regel färre problembeteenden än de som inte idrottar. För invandrarungdomar finns dock inte detta samband. Det kan till och med vara så att idrotts-

utövande ungdomar visar sig ha fler problembeteenden än de som inte idrottar (Pate m.fl. 2000). I mina studier kunde liknande jämförelser göras. Där fanns inga skillnader mellan idrottsaktiva första- eller andragenerationens invandrarungdomar och inaktiva. Kön eller socioekonomisk status hade heller inte någon påverkan på de statistiska sambanden men grupperna med starkare svensk bakgrund rapporterade färre antisociala beteenden än invandrargrupperna även om skillnaderna är små och på en väldigt låg generell nivå. För dessa grupper finns också skillnader i socioekonomisk status vilket är en delförklaring till skillnaderna (Lundkvist m.fl. manuskript).

Av forskningsläget skulle slutsatsen kunna vara att idrottsutövande inte har någon fostrande inverkan för invandrarungdomar men det riskerar att vara en övertolkning. En orsak till det kan ligga i hur studierna har designats. Varken min studie eller de andra studierna har gjort någon aktiv intervention utan de är alla observationsstudier som förlitat sig på att studera ungdomars självrapporterade idrottsbeteenden. Eftersom ungdomarna i grupperna med olika aktivitet inte har slumpmässigt tilldelats ett beteende utan gjort valet själva kan en mängd andra variabler kopplade till personlighet, välmående, föräldrars eller bakgrund spela roll vilket kan skapa problem när man gör de statistiska analyserna. En delförklaring till resultatet kan vara att idrottsklubbar på generell nivå inte har möjlighet eller kanske ens syftar till att bedriva en verksamhet utifrån ett fostrande syfte. Något som till viss del stödjer denna tes är att studier med slumpmässigt utvalda kontroll- och experimentgrupper och tydligt utarbetade program där fostran med hjälp av idrott är en viktig del istället funnit att idrottsutövande i alla fall till viss del kan fungera för att hålla ungdomar borta från problembeteenden (Lubans m.fl. 2012; Brunelle m.fl. 2007; Werch m.fl. 2005; van Sluijs m.fl. 2007). En försiktig slutsats blir alltså att idrottsutövande med direkt syfte att minska problembeteenden kan fungera om klubbarna fokuserar på detta i större utsträckning. Men utifrån idrottsklubbars syfte med sin verksamhet, eller resurser att bedriva ungdomsverksamhet, görs sällan denna typ av riktat arbete. Alternativt så saknas kunskap om hur de ska arbeta för att lyckas med integrationen.

Slutsatser

Svaret på frågan om idrott leder till ökad integration blir att det ser ut att bero på omständigheterna. Några entydiga svar på effekter av idrottens

inverkan på integration kan forskningen idag inte ge. Däremot finns exempel både i mitt projekt och i annan forskning som pekar på att idrottsaktiva invandrarungdomar har bättre psykisk hälsa och att de har en jämnare fördelning av vänner med både invandrarbakgrund och bakgrund i landet de bor i jämfört med ungdomar som inte idrottar alls (Gerber m.fl., 2011; Lundkvist m.fl., 2018). Inriktar man sig dessutom på att göra tydliga satsningar verkar också dessa positiva effekter öka (Lubans m.fl. 2012; Brunelle m.fl. 2007; Werch m.fl. 2005; van Sluijs m.fl. 2007). Därför bör idrott även fortsatt lyftas fram som en viktig faktor i ett samhälles integration. På ett generellt plan lyckas dock inte idrottsrörelsen genom förbund och klubbar fullt ut med att nå ut till alla, trots att detta är en del av dess formulerade mål (Riksidrottsförbundet 2009). Framförallt är det problematiskt att färre invandrarflickor idrottar både jämfört med invandrapojkar och jämfört med flickor med starkare svensk bakgrund (Blomdahl m.fl. 2017). Idrottsrörelsen har alltså mycket arbete framför sig.

Trots problemen med att rekrytera invandrarflickor kan vi ändå till viss del hålla med om att idrott kan ses som en samhällsfrämjande aktivitet där alla får plats och tillåts utvecklas (Riksidrottsförbundet 2009). I en svensk kontext har idrottande invandrarungdomar framförallt fler svenska kamrater än icke idrottande invandrarungdomar och även något bättre mental hälsa. Båda dessa faktorer kan också användas som argument för att staten fortsatt ska stötta integrationssatsningar med idrottsfokus. Det finns dock fler än ett ”men” i detta. Att varken mina studier eller andra internationella studier kan visa skillnader i olika typer av problembeteenden mellan idrottande och icke idrottande invandrarungdomar är ett sådant ”men”. Ett annat ”men” är att det inte finns några skillnader i utveckling över tid utan bara i vilket ingångsvärde ungdomarna hade i mental hälsa. Det betyder att det är lika troligt att det skulle kunna vara så att psykiskt välmående gör att man i större utsträckning idrottar än att det är idrotten som gör att man mår bra. Studier i andra kontexter visar att sambandet kan gå i båda riktningarna (Özdemir m.fl. 2012). För att reda ut detta skulle större kontrollerade experimentella studier behövas, något som inte är helt enkelt eftersom det är svårt att tilldela barn eller unga fritidssysselsättningar. Vad som däremot är görbart är att försöka jobba på en generell nivå för att nå grupper som inte är idrottsaktiva för att dels få dem att börja idrotta och sedan undersöka om man kan nå förändring i andra beteenden.

Även om idrotten ser ut att ha positiv inverkan som integrationsskapande verksamhet finns problem om man tittar på den utifrån det omvända

perspektivet; att idrottsutövande i ungdomsgrupper som är nyanlända eller andra generationens invandrare är en indikation på lyckad integration. Både svenska och internationella kartläggningar visar tydligt att färre invandrarungdomar är idrottsaktiva än ungdomar som har starkare ursprung i landet de bor i (Blomdahl m.fl. 2017, Gordon-Larsen m.fl. 1999; Singh m.fl. 2008). Skillnaderna kan ibland vara så stora som 20 procent och de är störst hos flickor. Det finns alltså fog för att rikta viss kritik mot idrottsrörelsen i stort eftersom statistiken indikerar att man antingen inte tagit detta problem på allvar, eller inte lyckats hitta strategier för hur detta ska förändras till det bättre. Det kanske inte räcker för idrottsklubbar att "finnas till" för att nå alla grupper utan det behövs nog riktade satsningar för att nå just dessa grupper. För pojkar finns positiva tendenser, men det krävs mer arbete för att nå flickor oavsett om de är första eller andra generationens invandrare. Vad detta beror på kan vi bara spekulera i men att idrottsutövande inte är lika vanligt bland flickor som för pojkar i länderna de kommer från kan vara en betydande orsak. Att kulturen har betydelse för hur idrottsaktiv en invandrad person är vet vi också från andra studier (Pate m.fl. 2000; Singh m.fl. 2008; Hosper m.fl. 2007). Att lyckas med denna typ av beteendeförändring är heller inte enkelt (Elling m.fl. 2005) och vi vet sedan tidigare att det är svårt att nå ut till de ungdomar som skulle kunna behöva börja idrotta som mest (Özdemir m.fl. 2012).

Det är också viktigt att komma ihåg att idrottsrörelsen i många fall kanske inte varit rustad för det arbete som politiker vill att rörelsen ska utföra. Den stora majoriteten av de som är engagerade inom idrottsrörelsen jobbar ideellt och har kanske inte heller utbildning eller intresse för integration. Den största anledningen till att en person blir tränare är säkerligen ofta ett intresse för den specifika idrotten. Detta har också framförts som en tänkbar orsak till att det kan finnas en övertro på vad idrottsrörelsen kan uträtta vad gäller sociala utmaningar som integrationsarbete. Forskning visar att det finns en diskrepans mellan hur politiker ser på idrottsrörelsens verksamheter och hur idrottsklubbar arbetar med de delar politiker vill att de ska ha fokus på (Skille 2009). Sannolikt lägger idrottsföreningar mest tid på det de är bäst på, nämligen träning för att utveckla spelare till att bli så duktiga som möjligt, medan politiker har bilden att idrottsklubbars primära uppgift är att fostra ungdomar till välmående och goda medmänniskor (Skille 2009). Det behöver inte vara ett motsatsförhållande mellan att försöka utveckla duktiga idrottare och att utveckla välfungerande individer. Talangutvecklingsforskning visar snarare att det finns en symbios mellan

att jobba med metoder för att få in så många ungdomar som möjligt till idrotten och talangutveckling på elitnivå (Williams m.fl. 2005). Man kan därför tycka att både svensk och internationell ungdomsidrott borde kommit längre i detta arbete, men som vi sett i detta kapitel missar vi stora grupper som skulle må bra av att komma in i idrottsrörelsen.

Vad vi behöver veta

Utifrån den forskning som är gjord går det ganska tydligt att se att det behövs göras en del forskning för att komplettera de kunskaper vi har om idrott och integration. Ett tydligt exempel är givetvis att med väldesignade interventioner försöka hitta program för att öka antalet idrottande invandrarungdomar och då framförallt flickor, eftersom det är tydligt att det är den grupp som har lägst representation i svensk idrottsrörelse.

Ett ytterligare område där det behövs mer och fördjupad kunskap gäller idrottens långsiktiga integrationseffekter. Att invandrarungdomar som spelar i samma lag eller är med i samma träningsgrupp som ungdomar med stark svensk bakgrund kan skapa kortare effekter i språkutveckling, vän nätverk och fysisk aktivitet. Vad vi däremot vet extremt lite om är om dessa effekter håller i sig. Är det så att vänskapen från laget man spelade i som ungdom håller i sig över hela livet? Hamnar invandrade ungdomar som idrottar i mindre utsträckning i kriminella gäng än de som inte idrottar? Denna typ av studier kräver designer som liknar de Lisa Berg gjort inom det projekt hon beskriver i kapitel två i denna bok, där man matchar olika register över längre tid. Ett annat sätt att undersöka frågan skulle kunna vara att skapa projekt där man följer upp varje år över en längre tidsperiod.

Rekommendationer till idrottsrörelsen

Hur ska då idrottsrörelsen arbeta för en ökad integration? Det finns inte ett enkelt svar på denna fråga men jag ska här ge några exempel på vad som kan göras. Det första och kanske största problemet som detta kapitel belyst är idrottsrörelsens bristande förmåga att nå invandrarflickor och även andra generationens invandrade flickor. För detta krävs resurser och därmed politisk vilja. Ett alternativ för arbete riktat specifikt till att få invandrarflickor mer idrottsaktiva skulle kunna vara att man satsar på att nå ut med idrotten där man vet att ungdomarna finns, nämligen i skolan där idrott och hälsa står på schemat. Det vore initialt en god idé eftersom

rekryteringsarbetet då redan är gjort. Studier på skolnivå har också visat att det ger positiva resultat i att få ungdomar att röra sig mer (Kriemler m.fl. 2011). Även i skolbaserade studier finns det ett ”men”. Den förväntade transfereffekten, alltså att programmet i skolan ska väcka ett intresse för att idrotta även utanför skolan, finns inte. Skolbaserade program skapar alltså inte någon livsstilsförändring hos ungdomarna över längre tid vilket begränsar effekten av programmet utifrån strävan efter att få ungdomarna till att vara fysiskt aktiva resten av livet (Kriemler m.fl. 2011).

Ytterligare projekt på policynivå som skulle kunna vara intressant är Sport Englands kampanj ”This girl can” där fokus ligger på att skapa en bild av att alla flickor och kvinnor oavsett grundförmåga ska kunna och våga börja idrotta. Efter initiala pilotstudier hittade man ett problemområde, nämligen att steget in i idrott och fysisk aktivitet är väldigt högt om man är nybörjare, där flickor och kvinnor lyfte fram att de kände sig nedvärderade som nybörjare på exempelvis ett gym, på en golfbana eller i en boxningsklubb. Genom kampanjer i både massmedier och sociala medier och i skapandet av träningsgrupper enbart för tjejer försöker man avdramatisera steget in i idrott och träning (Sport England 2015). Även om vi kanske kommit lite längre i Sverige skulle denna typ av kampanj både peka ut ett problem och inspirera förbund och klubbar till att starta upp projekt för en specifik målgrupp.

En bra start från idrottsrörelsens sida är att Riksidrottsförbundet har ett nytt visionsprogram vid namn ”Strategi 2025” i vilket man med två delprogram från 2018 till 2025 strävar efter att göra idrotten mer inkluderande. Detta handlar om förenklingar av själva organiserandet. Huvuddelen fokuserar på att idrottsrörelsen aktivt ska arbeta för att idrott ska vara till för alla över hela livsspannet (Riksidrottsförbundet 2018). Med denna typ av målbild kan vi lägga stort hopp till att idrottsrörelsen ännu tydligare utvärderar hur den kan arbeta för att bli mer inkluderande för invandringdomar. Forskningen visar tydligt att om man ska lyckas med detta hos alla invandrargrupper kommer det behövas satsningar där man arbetar efter tydliga evidensbaserade program för att nå invandringdomar, och då särskilt flickor.

Tar man ner projekt från policynivå till klubbnivå eller regionnivå krävs det att man använder de resurser som finns. En tolkning av det som presenterats i detta kapitel är att idrott är en bra metod för integrationsfrämjande arbete, men att det kanske inte räcker att bedriva den verksamhet man är van vid för att lyckas med själva integrationsbiten. Utifrån den vetenskapen

kan det vara nyttigt att göra en analys av vilken specifik tillgång klubben eller kanske den specifika idrotten som helhet har utifrån ett integrationsperspektiv. Fotboll, som är en idrott där rekrytering av spelare är ett mindre problem för pojkar, kan använda detta till sin fördel. Ett exempel på en fotbollsklubb som tänkt ett steg till i sitt arbete är IFK Osby i Skåne. De försökte först slussa in nyanlända i sin ordinarie verksamhet men märkte att det skapade problem. Ett problem var att träningsgrupperna blev för stora och ett annat var att de nyanlända inte lärt sig svenska så bra och därför hade svårt att förstå vad tränaren kommunicerade. Att de nyanlända dessutom var ovana av organiserat fotbollsspel jämfört med de som spelat organiserad fotboll sedan unga år gjorde det svårt att ha träningar som passade alla. Istället skapades ett lag med mer tydligt fokus på integration där de nyanlända också får hjälp i privatlivet med läxor, kostfrågor och ekonomi. Med hjälp av sponsorer finns chansen till praktikplatser och målet med verksamheten är att ungdomarna ska lotsas in i sysselsättning, antingen genom att plugga vidare eller att få jobb (Sverige United 2016).

Ett annat projekt där man tänkt på ett liknande sätt är Skånes golfförbunds integrationsprojekt. I samarbete med personer på länsstyrelsen och kommuner i Skåne med ansvar för integrationsfrågor, och därför har nära kontakt med nyanlända, rekryteras både ungdomar och deras föräldrar till klubbarnas verksamhet. Fokus för integration är att få in hela familjer i verksamheten. Dels genom att introducera golfsporten utifrån ett idrottsligt perspektiv, och dels genom att använda golfklubbarnas sociala nätverk. Precis som för IFK Osby är grunden att använda de specifika möjligheter som just den specifika idrotten ger för att skapa möjligheter till integration. Det inbegriper att man förutom att bedriva golfverksamhet också ska använda klubbarnas sponsornätverk för att se om det går att förmedla jobb till föräldrarna. Vidare ligger också fokus på att få in barn och föräldrar i klubbarnas sociala gemenskaper.

Detta är två exempel på hur idrottsrörelsens aktörer har anpassat hur de arbetar med integrationsfrågor utifrån deras specifika förening eller idrott. Nu garanterar inte det ett lyckat resultat, men har man ambitionerna har man kommit en bit på vägen i detta komplicerade arbete.

Källförteckning

- Ager, Alistair & Strang, Alison (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. doi:10.1093/jrs/fen016
- Bergsgard, Nils Asle & Norberg, Johan R. (2010). Sports policy and politics—the Scandinavian way. *Sport in society*, 13(4), 567–582
- Berry, John W. (1997a). Constructing and expanding a framework: Opportunities for developing acculturation research. *Applied Psychology – an International Review*, 46(1), 62–68. doi:10.1080/026999497378467
- Berry, John W. (1997b). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology – an International Review*, 46(1), 5–34. doi:10.1080/026999497378467
- Biddle, Stuart J. H. & Asare, Mavis (2011). Physical activity and mental health in children and adolescents: a review of reviews. *British Journal of Sports Medicine*, 45(11), 886–895. doi:10.1136/bjsports-2011-090185
- Blomdahl, Ulf, Elofsson, Stig, Bergmark, Karolina & Lengheden, Linda (2017). *Ung livsstil i Malmö – En studie av ungdomar i högstadiet*. Stockholms Universitet och Malmö Stad
- Brunelle, John, Danish, Steven J. & Forneris, Tanya (2007). The Impact of a Sport-Based Life Skill Program on Adolescent Pro-social Values. *Applied Developmental Science*, 11(1), 43–55. doi:10.1080/10888690709336722
- Cotman, Carl W., Berchtold, Nicole C. & Christie, Lori-Ann (2007). Exercise builds brain health: key roles of growth factor cascades and inflammation. *Trends Neurosci*, 30(9), 464–472. doi: 10.1016/j.tins.2007.06.011
- Elbe, Anne-Marie, Hatzigeorgiadis, Antonis, Morela, Eleftheria, Ries, Francis, Kouli, Olga & Sanchez, Xavier (2016). Acculturation through sport: Different contexts different meanings. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 16(2), 178–190. doi:10.1080/1612197X.2016.1187654
- Elling, Agnes, De Knop, Paul. & Knoppers, Annelies (2001). The social integrative meaning of sport: A critical and comparative analysis of policy and practice in the Netherlands. *Sociology of Sport Journal*, 18(4), 414–434. doi:10.1123/ssj.18.4.414

- Elling, Agnes & Knoppers, Annelies (2005). Sport, Gender and Ethnicity: Practises of Symbolic Inclusion/Exclusion. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(3), 257–268. doi:10.1007/s. 10964-005-4311-6
- England, Sport 2015. This girl can. *Sport England*
- Ericsson, Ingegerd & Karlsson, Martin K (2014). Motor skills and school performance in children with daily physical education in school—a 9-year intervention study. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 24(2), 273–278
- European Union (2018). Special Eurobarometer 472: Sport and physical activity. European Commission
- Fuller, Rehema D, Percy, Vernon E., Bruening, J. E. & Cotrufo, Raymond J. (2013). Positive youth development: minority male participation in a sport-based afterschool program in an urban environment. *Research Quarterly of Exercise and Sport*, 84(4), 469–482. doi:10.1080/02701367.2013.839025
- Garcia Bengochea, Enrique, Wilson, Philip M. & Dunn, Sheven (2017). From liability to challenge: Complex environments are associated with favorable psychosocial outcomes in adolescent sport participants. *Journal of Adolescence*, 58(Juli), 74–83. doi:10.1016/j.adolescence.2017.05.004
- Gerber, Markus, Barker, Dean & Pühse, Uwe (2011). Acculturation and physical activity among immigrants: a systematic review. *Journal of Public Health*, 20(3), 313–341. doi:10.1007/s. 10389-011-0443-1
- Gordon-Larsen, Penny, McMurray, Robert G & Popkin, Barry M (1999). Adolescent physical activity and inactivity vary by ethnicity: The National Longitudinal Study of Adolescent Health. *The Journal of pediatrics*, 135(3), 301–306
- Hosper, Karen, Klazinga, Niek S. & Stronks, Karien (2007). Acculturation does not necessarily lead to increased physical activity during leisure time: a cross-sectional study among Turkish young people in the Netherlands. *BMC Public Health*, 7(1), 230. doi:10.1186/1471-2458-7-230
- Jefferis, Barbara J, Parsons, Tessa J, ... Whincup, Peter H (2018) Objectively measured physical activity, sedentary behaviour and all-cause mortality in older men: does volume of activity matter more than pattern of accumulation? *British journal of sports medicine*. Online first (12 februari), 1–8. doi:10.1136/bjsports-2017-098733

- Johnson, Karen E., Garing, Jennifer Haussler, Oliphant, Jennifer A. & Roberts, Daron K. (2016). Promoting Positive Youth Development Through Sport: Continuing Education Opportunities for Coaches and Future Directions for Health Promotion of Athletes. *Journal of Adolescent Health*, 58(2), 86–87. doi:10.1016/j.jadohealth.2015.10.185
- Kalter, Frank, Heath, Anthony F, Hewstone, Miles, Jonsson, Jan O, Kalmijn, Matthijs, Kogan, Irena & Van Tubergen, Frank (2016). Children of Immigrants Longitudinal Survey in Four European Countries (CIL-S4EU) – Reduced version. In: ARCHIVE, G. D. (ed.) 1.2.0 ed. Köln
- Kriemler, Susi, Meyer, Ursina, ... & Martin, Brian W. (2011). Effect of school-based interventions on physical activity and fitness in children and adolescents: a review of reviews and systematic update. *British Journal of Sports Medicine*, 45(11), 923–930. doi:10.1136/bjsports-2011-090186
- Lerner, Richard M., Lerner, Jacqueline V., Almerigi, ... & Von Eye, Alexander (2005). Positive Youth Development, Participation in Community Youth Development Programs, and Community Contributions of Fifth-Grade Adolescents: Findings From the First Wave Of the 4-H Study of Positive Youth Development. *The Journal of Early Adolescence*, 25(1), 17–71. doi:10.1177/0272431604272461
- Lindwall, Magnus & Lindgren, Eva-Carin (2005). The effects of a 6-month exercise intervention programme on physical self-perceptions and social physique anxiety in non-physically active adolescent Swedish girls. *Psychology of Sport and Exercise*, 6(6), 643–658. doi:10.1016/j.psychsport.2005.03.003
- Lubans, David R, Plotnikoff, Ron C. & Lubans, Nicole J. (2012). Review: A systematic review of the impact of physical activity programmes on social and emotional well-being in at-risk youth. *Child and Adolescent Mental Health*, 17(1), 2–13. doi:10.1111/j.1475-3588.2011.00623.x
- Lundkvist, Erik, Ivarsson, Andreas & Solstad, Bård E. (Manuskript). Sport participation, friend networks and anti social behaviours over time in youth with different migration backgrounds
- Lundkvist, Erik, Ivarsson, Andreas & Stenling, Andreas (Manuskript). Relations over time between physical activity, sport behaviours and mental health in adolescents with different migration backgrounds
- Morela, Eleftheria, Hatzigeorgiadis, Antonis, Sanchez, Xavier & Elbe, Anne-Marie (2016). Promoting Acculturation Through Sport: An Ethnic-Cultural Identity Approach. I Markus Raab, Paul Wylleman,

- Roland Seiler, Anne-Marie Elbe & Antonis Hatzigeorgiadis (red.), *Sport and Exercise Psychology Research: From Theory to Practice*, (s. 211–225). London: Academic Press. doi:10.1016/b978-0-12-803634-1.00010-8
- O’driscoll, Téa, Banting, Lauren K, Borokeles, Erika, Eime, Rochelle & Polman, Remco (2014). A Systematic Literature Review of Sport and Physical Activity Participation in Culturally and Linguistically Diverse (CALD) Migrant Populations. *Journal of Immigrant Minority Health*, 16(3), 515–530. doi:10.1007/s. 10903-013-9857-x
- Pate, Russel R., Trost, Stewart G., Levin, Sarah & Dowda, Marsha (2000). Sports participation and health-related behaviors among us youth. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 154(9), 904–911. doi:10.1001/archpedi.154.9.904
- Regeringen (2016). *Satsningar på idrotten i höstbudgeten*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/09/satsningar-pa-idrotten-i-hostbudgeten/> [besökt 2018-12-04]
- Riksidrottsförbundet 2009. *Idrotten vill*. Stockholm: Riksidrottsförbundet
- Rudmin, Floyd W (2003). ”Critical history of the acculturation psychology of assimilation, separation, integration, and marginalization”: Correction to Rudmin (2003). *Review of General Psychology*, 7(3), 250–250. doi:10.1037/1089-2680.7.3.250
- Ryba, Tatiana V, Schinke, Robert J, Stambulova, Natalia B & Elbe, Anne-Marie (2017). ISSP position stand: Transnationalism, mobility, and acculturation in and through sport. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 1–15(5). doi:10.1080/1612197X.2017.1280836
- Singh, Gopal K, Stella, M Yu, Siahpush, Mohammad & Kogan, Michael D (2008). High levels of physical inactivity and sedentary behaviors among US immigrant children and adolescents. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 162(8), 756–763. doi:10.1001/archpedi.162.8.756
- Skille, Eivind Å (2009). State Sport Policy and Voluntary Sport Clubs: the Case of the Norwegian Sports City Program as Social Policy. *European Sport Management Quarterly*, 9(1), 63–79. doi:10.1080/16184740802461736
- Sverige United (2016). *Sverige United stöttar IFK Osby – integration genom läxhjälp och fotboll*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://sverigeunited.se/504-2/> [besökt 5 oktober 2018]
- Van Sluijs, Esther MF, McMinn, Alison M. & Griffin, Simon J (2007). Effectiveness of interventions to promote physical activity in children

- and adolescents: systematic review of controlled trials. *BMJ*, 335(7622), 703. doi:10.1136/bmj.39320.843947.BE
- Werch, Chadley Chad, Moore, Michele J, Diclemente, Caröp C, Bledsoe, Rhonda & Jobli, Edessa (2005). A multihealth behavior intervention integrating physical activity and substance use prevention for adolescents. *Prevention Science*, 6(3), 213–226. doi:10.1007/s. 11121-005-0012-3
- Williams, A. Mark, & Hodges, Nichola J. (2005). Practice, instruction and skill acquisition in soccer: challenging tradition. *Journal of Sports Sciences*, 23(6), 637–650. doi:10.1080/02640410400021328
- Zarrett, Nicole, Lerner, Richard M, Carrano, Jennifer (2008). Variations in adolescent engagement in sports and its influence on positive youth development. I Nicholas L. Holt (red.), *Positive youth development through sport* (s. 9–23). London: Routledge
- Özdemir, Metin & Stattin, Håkan (2012). Konsekvenser av att börja, fortsätta eller sluta idrotta: en longitudinell studie av ungdomars psykologiska och beteendemässigt anpassning. I Johan Hvenmark (red.), *Är idrott nyttigt? En antologi om idrott och samhällsnytta*. Stockholm: SISU

Kapitel 6

Godmanskap för ensamkommande barn – dilemman i det offentligas ansvar

Daniel Hedlund

Abstract

Det här kapitlet belyser godmanskapet för ensamkommande barn och utgör en översikt av regelverket som styr godmanskapet i Sverige och den forskning som finns på området, både internationellt och nationellt. Regelverket som grundläggs i lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn (LGEB) är utgångspunkten för genomgången, men godmanskapet blir därtill placerat i ett vidare sammanhang.

Ambitionen är att synliggöra dilemman som kan uppstå i förhållande till överförmyndarens rekrytering och tillsyn av gode män samt relationen mellan gode män och deras huvudmän, det vill säga ensamkommande barn. Sex dilemman identifieras. Det handlar om 1) vad barnet ska ha rätt till utöver skydd mot rättsförluster, 2) gränserna för den gode mannens uppdrag i praktiken, 3) överförmyndarens kvalitativa bedömning i rekryteringen av gode män, 4) barnets möjlighet att yttra sig när en god man utses, 5) riskerna för negativ särbehandling genom att gode män för ensamkommande barn regleras genom speciallagstiftning, samt 6) balansen mellan intentioner att skydda ensamkommande barn ”som grupp” och deras skiftande individuella behov, där särskilt det senare ställer krav på den gode mannens kompetens. Kapitlet avslutas med att lyfta frågan om hur godmanskapet och dess förutsättningar och dilemman kan relateras till integration.

Inledning

Syftet med det här kapitlet är att ge en vetenskaplig översikt där svensk och internationell forskning samt gällande regelverk vävs samman utifrån svenska förhållanden. På så sätt kan dilemman i godmanskapet för ensamkommande barn identifieras. Ensamkommande barn definieras i 1 b § lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl. som personer under 18 år som anländer till Sverige skilda från båda sina föräldrar eller en annan person som i rättslig bemärkelse kan anses ha antagit föräldrarnas plats. Det handlar alltså om barn som har kommit till landet utan legala företrädare, även om de kanske inte anlände ensamma i fysisk bemärkelse utan tillsammans med exempelvis en vuxen bekant eller en smugglare. Ett barn under 18 år är omyndigt enligt 9 kap. 1 § föräldrabalken (1949:381) och kan därför som huvudregel inte besluta om sin egendom, ingå avtal eller företräda sig själv i kontakt med förvaltningsmyndigheter eller inför domstol. För detta behövs en vuxen ställföreträdare. Det är i detta sammanhang som godmanskapet för ensamkommande barn aktualiseras. Skulle det saknas en vuxen ställföreträdare riskerar det ensamkommande barnet att drabbas av rättsförluster, det vill säga att barnet inte får sina rättigheter tillvaratagna i förhållande till myndigheters handläggning eller sin dagliga privatekonomi. Godmanskap för ensamkommande barn borde därför förstås som ett helt centralt rättsligt institut för realiserandet av barns rättigheter.

Välfärdsstaten och det villkorade ansvaret för utländska barn

I detta avsnitt presenteras en bakgrund mot vilken godmanskapsinstitutets regelverk och dess utmaningar kan förstås. Den svenska välfärdsstaten måste i en internationell jämförelse beskrivas som avancerad och därmed högt administrativt utvecklad när det gäller lagstiftning och ansvarsfördelning mellan olika offentliga institutioner (Esping-Andersen 1990). Välfärdsstaten har dock genomgått betydande förändringar sedan 1990-talet och då rört sig i riktning mot avreglering och europeisering (Erhag m.fl. 2018). Detta skifte har medfört att både det politiska samtalet och den socialvetenskapliga forskningen i högre grad kommit att inkludera rättighetsdiskurser. Eftersom såväl offentligfinansierad välfärd som anspråk på rättigheter i första hand förverkligas inom ramen för en nationalstat aktualiseras således frågan om hur vi kan förstå det offentligas ansvar för skydd och vård av ensamkommande barn utifrån godmanskapets utformning. Bhabha (2011) har argumenterat för att barn på flykt utanför sina

ursprungsländer i praktiken kan ses som statslösa eftersom de länder där barnen formellt är medborgare inte kan organisera vård och skydd för dem, samtidigt som asylmottagarländerna på olika sätt villkorar deras närvaro utan att fullt ut se ”utländska” barn som sitt ansvar. Zilléns kapitel i denna bok om underåriga EU-medborgares rätt till sjukvård kan ses som ett exempel på denna problematik. I förarbeten till de särskilda bestämmelserna om mottagande av ensamkommande barn i lagen om mottagande av asylsökande m.fl. har det också betonats att godmanskapet för ensamkommande barn kan ses som en viktig komponent i asylmottagningssystemet just på grund av intentionen att skydda barn som söker asyl ensamma från rättsförluster (Prop. 2005/06:46).

Som beskrivs i inledningen till denna bok framstår år 2015 som ett exceptionellt år i svensk asylmottagning eftersom 35 369 ensamkommande barn, det högsta antalet någonsin, sökte asyl här det kalenderåret. Efter 2015 har emellertid antalet barn som söker asyl ensamma sjunkit till 2 199 barn år 2016 och 1 336 barn år 2017 (Migrationsverket 2018a). Det drastiskt minskade antalet asylansökningar från ensamkommande barn åren efter 2015 beror delvis på hårdare kontroller vid EU:s yttre gräns men också på att Sveriges regering infört starkt gränsbevakning i Öresund och att riksdagen antagit lagen (2016:752) om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige, den så kallade ”tillfälliga utlänningslagen”. Syftet med denna lag var helt enkelt som det får förstås att signalera en restriktiv inriktning i asylpolitiken (Salmonsson m.fl. 2018). Sammantaget kan det därför tolkas som att det finns en motsättning mellan politiska ambitioner att å ena sidan skydda ensamkommande barn och å andra sidan ha en restriktiv migrations- och gränspolitik (Hedlund 2016).

Denna motsättning kan ta sig uttryck i ambivalenta förhållningssätt till ensamkommande barn. Graeve m.fl. (2017) har konstaterat att dessa barn har dubbla sociala positioner som barn och asylsökande. En tendens till överbetoning på statusen som asylsökande kombinerad med ett fokus på individuella rättigheter kan enligt samma författare resultera i att välfärdsstatens omsorg av ensamkommande barn tar sig formalistiska uttryck med vårdinsatser som i och för sig ger stöd men av minimalistisk karaktär (Graeve m.fl. 2017). Det kan exempelvis leda till att barnet inte får det stöd i vardagen som hen egentligen skulle behöva för att må bra och kunna planera mer långsiktigt. Detta påminner om hur integration, som vanligtvis tolkas som arbetsmarknadsanknytning, men som också har flera sociala betydelser, kan tendera att politiskt göras till en individuell fråga för den enskilde

att ”uppnå” utan att det finns tillräckliga program och resurser från det offentliga på plats (se Ager m.fl. 2008).

Ett vårdnadsuppdrag med (o)tydliga gränser?

År 2005 infördes lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn (LGEB). Genom LGEB blir barnets gode man både förmyndare och en slags vårdnadshavare på samma gång, vilket i rättsligt hänseende innebär att denna person får samma betydelse som barnets föräldrar skulle ha haft om de hade befunnit i landet (Fälldin m.fl. 2010). Till skillnad från en förälder som är vårdnadshavare har dock den gode mannen vare sig försörjningsplikt eller ansvar för den dagliga omsorgen om barnet. Den dagliga omsorgen sköts i stället vanligtvis av ett hem för vård eller boende (HVB), det vill säga ett sorts gruppboende, alternativt av ett familjehem. Det finns också så kallade stödboenden för ensamkommande barn som är i mindre behov av vårdinsatser och därmed kan bo mer självständigt, med syfte att förberedas för eget boende (Socialstyrelsen 2016). Ensamkommande barn placeras i en boendeform efter förslag av socialtjänsten och med samtycke av den gode mannen. Det betyder att det tidigt etableras ett ”formellt nätverk” kring det ensamkommande barnet, bland annat bestående av en god man (ställföreträdare i vårdnadshavares ställe), socialtjänstens socialsekreterare (samordningsansvar) samt vuxna i boendet (daglig omsorg). Till detta kommer att barn som söker asyl också har ett offentligt biträde, som ska bevaka barnets rätt i asylprövningen. En god man kan därtill ansöka om en kontaktperson (socialt stöd) för barnet hos socialtjänsten. Kontaktpersonen träffar barnet regelbundet för fika eller andra liknande aktiviteter. Skolan med lärare och elevhälsa kan också ses som en formell aktör. Motsatsvis kan informella aktörer som huvudregel förstås som vänner eller släkt, som inte har formellt (rättsligt) ansvar för att skydda eller vårda barnet.

Trots uppdelningen av arbetsuppgifter i det formella nätverket kan det uppstå vardagssituationer där det i praktiken uppkommer gränsdragningsproblematik för vad godmanskapet ska innehålla. Exempelvis kan det vara så att den gode mannen tar på sig att skjutsa barnet till ett möte på myndigheter, trots att det formellt är boendets ansvar. Det finns också gode män som går långt utöver vad uppdraget innefattar, exempelvis genom att ge presenter vid födelsedagar eller andra högtider, bjuda hem barnet på middag eller att hjälpa barnet med läxor. Även om det förstås kan ses som en trevlig intention kan det också leda till att de ensamkommande barnen uppfattar att de får olika behandling av sina respektive gode män, trots att

det kan vara så att den gode man som ”gör mindre” faktiskt agerar på ett mer korrekt sätt genom att hålla sig inom uppdragets ramar såsom detta beskrivits av exempelvis Sveriges kommuner och landsting (SKL) (2018) eller Riksförbundet frivilliga samhällsarbetare (2017) (se också Schéele m.fl. 2017).

Här uppkommer förstas frågan om vad uppdraget faktiskt innefattar rättsligt. Uppdragets formella innehåll handlar bland annat om att ansöka om bidrag från Migrationsverket för barnets räkning och se till att beviljade pengar kommer barnet tillgodo, följa med till möten på Migrationsverket och andra myndigheter eller det offentliga biträdet samt att se till att barnet placeras i en skola och därefter gå på utvecklingssamtal (Fälldin m.fl. 2010; SKL 2018). Det förefaller därmed handla huvudsakligen om en sorts ”byråkratisk” föräldraroll (se också Graeve m.fl. 2017).

Ett vetenskapligt område med luckor

Eftersom alla ensamkommande barn som kommer till Sverige och söker asyl måste få en god man utsedd så snart som möjligt innebär det att tiotusentals personer som anlänt som barn utan ställföreträdare haft en god man under senare år. Trots detta är antalet vetenskapliga studier i Sverige som primärt fokuserat på ställföreträdarskap begränsat (se dock exempelvis Odlöw 2005)¹. När godmanskap för ensamkommande barn behandlats i forskning, både i Sverige och i andra länder, har det snarast skett som delkomponent i andra huvudfrågor. Jag kommer att redogöra för dessa studier nedan.

Tidigare forskning om godmanskap för ensamkommande i Sverige

Erfarenheter från andra länder visar att det finns flera utmaningar i godmanskapet för ensamkommande minderåriga asylsökande, både när det gäller lagstiftning och praktiskt utförande. Jag och min kollega Lisa Salomonsson genomförde en internationell forskningsöversikt där vi identifie-

¹ Odlöws studie handlar emellertid om vuxna individer med ställföreträdare, och utgår i det sammanhanget från principen om minsta ingripande åtgärd. Studien betonar vidare huvudmannens intresse av delaktighet i beslut om de egna angelägenheterna och argumenterar för att bestämmelserna om ställföreträdarskapets utövande inte är uppdaterade i relation till en förändrad syn på individer med nedsatt förmåga att fatta beslut.

rade 38 studier om *guardianship* för ensamkommande barn (se Hedlund m.fl. 2018). Där kunde vi bland annat se att identifierade svårigheter framför allt handlade om otydlig lagstiftning och policy, resurser och arvodering av gode män, godmanskapets institutionella utformning samt utmaningar i den gode mannens funktion, såsom kompetenskrav, eller gränsdragningsproblem för hur mycket ”omsorg” uppdraget skulle innehålla (se Hedlund m.fl. 2018). Som detta kapitel kommer att visa finns en del av dessa dilemman också i den svenska kontexten.

Ovan nämnde jag att forskningen om godmanskap för ensamkommande barn är begränsad. Det har som sagt saknats vetenskapliga projekt som primärt fokuserat på detta ämne, men det finns rapporter och studier som har behandlat godmanskapet som del av större frågeställningar om asylmottagning eller de ensamkommande barnens upplevelser av att vara nyanlända i landet.

Stretmo m.fl. (2013) producerade en rapport för Göteborgsregionen om mottagandet av ensamkommande barn. Där berördes flera av de olika delarna av det formella nätverket runt barnet, inklusive gode mäns perspektiv på sitt uppdrag och även socialsekreterares och barnens perspektiv på de gode männen arbete. Det framkom att de gode männen betonade att de utgick från ett barnperspektiv i sitt uppdrag som barnets ställföreträdare, men som påpekades i rapporten kan barnperspektiv innebära olika saker. Exempelvis har Halldén (2003) konstaterat att barnperspektiv kan ha flera metodologiska, retoriska och ideologiska betydelser. Hon påpekar emellertid att barnperspektivet i konkret arbete åtminstone borde betyda att sätta barnets bästa och konsekvensanalyser av beslut i centrum. I det praktiska utförandet verkade de gode männen i undersökningen som gjorts av Stretmo m.fl. (2013) betona att barnperspektivet handlade om att företräda barnets rätt gentemot myndigheter och att granska de andra aktörerna i det formella nätverket. Enligt de gode männen krävde detta att vara en engagerad ”fighter” för barnet, särskilt efter ett avslagsbeslut på asylansökan (Stretmo m.fl. 2013 s. 148).

Enligt de gode männen själva krävdes i enlighet med vad som framkom i rapporten engagemang och förmåga att etablera en god relation till och förtroende från barnet. Det kunde också innebära en balansgång mellan närhet och distans, fostran och barnets egen vilja. Barnen själva beskrev i samma studie i detta sammanhang sina gode män som en mer familjeliknande person än en socialsekreterare (Stretmo m.fl. 2013).

Detta överensstämmer delvis med den intervjustudie som den ideella organisationen Skyddsvärnets² projektledare Canow (2016) genomfört om de olika formella aktörernas bemötande av ensamkommande barn. Studien visade att den gode mannen intar en central position i de ensamkommande barnens liv. Barnens uppfattning om den gode mannen och uppdraget föreföll kunna vara mycket skiftande från individ till individ med det gemensamma draget att barnen hade starka åsikter om de gode männen. För barnen kunde de gode männen få en slags föräldraroll eller bli uträknad som en person som inte brydde sig över huvud taget (Canow 2016). I en annan studie med fokus på ensamkommande barns förståelser av hem och tillhörighet konstaterade Wernesjö (2015) att det finns barn som ser den gode mannen som just det nödvändiga ”byråkratiska” stödet och inte som ett socialt stöd.

Det verkar således finnas flera olika perspektiv på den gode mannens uppdrag både hos de gode männen själva och hos de ensamkommande barnen. En nyckelfaktor för att ett barn ska bli tillfreds och tryggt i relationen med sin gode man förefaller vara att den gode mannen tydligt visar att hen tar sig tid att bistå barnet på ett engagerat och korrekt sätt, där det korrekta betyder att skapa förtroende för att den gode mannen har god kännedom om svenska samhället och hur myndigheter fungerar (Jahanmahan m.fl. 2018).

I ett kommande bokkapitel (Hedlund kommande) illustreras bland annat hur de gode männen använder sig av olika tillvägagångssätt för etablera auktoritet och visa sig vara pålitliga. Det kan innebära att försöka förmå barnet att acceptera väntan på beslut och diskutera barnets prioriteringar i såväl vardagen som asylprövningen. Samtalen föreföll alltså till betydande del präglas av olika typer av förhandlingar.

Problemformuleringar med administrativt fokus

I forskning och rapporter av olika slag verkar det huvudsakligen vara tillsynen och den gode mannens roll som nämns som utmaningar när det gäller kvalitet och likabehandling. Problemen med godmanskap för ensamkommande förefaller dock hittills ha primärt analyserats utifrån kommunernas perspektiv, snarare än utifrån barncentrerade perspektiv. Vad som uppmärksammats är att vissa överförmyndare periodvis har haft brist på

² Skyddsvärnet är en del av den ideella välfärdssektorn och arbetar med syfte att hjälpa utsatta individer till ökad självständighet (Skyddsvärnet 2018).

gode män (se exempelvis Riksrevisionen 2017), alternativt att ett högt antal placeringar av ensamkommande barn i kommunen har skapat en anseelig arbetsbelastning (Sveriges Överförmyndare 2016). När politiska diskussioner utgått från de ensamkommande barnens behov ”som grupp” har det oftast handlat om att överförmyndaren skyndsamt måste utse gode män (Motion 2011/12:C313) eller att det har saknats tydliga nationella riktlinjer om de gode männens uppdrag och kompetens (Motion 2008/09:C452). Politikers perspektiv på ensamkommande barns behov av ställföreträdare verkar därför utgå från att det är den gode mannen som ska kunna tillgodose barnets bästa och kunna samordna detta med andra aktörer genom att bli skyndsamt förordnad och ha tydliga riktlinjer för uppdraget. I praktiken verkar det dock inte vara så enkelt.

Regelverkets utformning

En kort historik

Godmanskap är en form av ställföreträdarskap, det vill säga att en person formellt åtar sig att representera en annan individ som av någon anledning har svårt att tillvarata sin rätt. Institutet, i form av förmyndarskap, började formaliseras mer djupgående i Sverige på 1600-talet (se exempelvis Wallgren 2011). På den tiden handlade det framför allt om unga arvingar som skulle förhindras att slösa bort sin egendom. Detta var alltså något som primärt gällde de högre samhällsklasserna, de som hade gårdar, mark eller annan förmögenhet som skulle bevaras och förvaltas.

Den industriella utvecklingen, förenad med omfattande utvandring under 1800-talet, påverkade dock lagstiftningen på detta område och utsträckte den till att omfatta betydligt fler personer. År 1904 infördes en lag (1904:26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmyndarskap. Detta berodde på att lagstiftaren ville kunna tillämpa svensk domsrätt i förhållande till medborgare som befann sig i andra länder (Schéele m.fl. 2017). När det offentliga Sverige började utveckla en syn på barn som asylsökande i sin egen rätt i slutet av 1990-talet (se Hedlund 2016) skulle det visa sig att det också uppstod ett oklart rättsläge vid tillämpning av svensk domsrätt på utländska barn utan ställföreträdare som befann sig i Sverige, exempelvis ensamkommande barn men också utländska barn som hade blivit övergivna här i landet (Prop. 2005/06:46). Utifrån 1904 års lagstiftning var det nämligen rättsreglerna i det land där det utländska barnet var medborgare som skulle styra vem som kunde

vara ställföreträdare (Schéele m.fl. 2017). Skulle detta krav tillämpas fullt ut krävdes i praktiken stora kunskaper om utländska rättsordningar på ett sätt som kunde göra handläggningen både långsam och rättsosäker. Därför inleddes arbetet med en ny lagstiftning som resulterade i den tidigare nämnda 2005 års lag om godmanskap för ensamkommande barn (LGEB), som möjliggjorde att kommunerna med tydlighet kunde tillämpa svenska bestämmelser för handläggning av godmanskap för ensamkommande (Schéele m.fl. 2017).

Kommunernas ansvar

Det är staten som har det övergripande ansvaret för asylmottagningen men det dagliga ansvaret för godmanskapssystemet för ensamkommande barn, precis som flera andra praktiska aspekter av asylmottagningen i övrigt, ligger på landets 290 kommuner (Prop. 2005/06:46). Även som i fallet med det ”klassiska” godmanskapet för andra personer med god man så är det kommunernas överförmyndare som har ansvaret för att rekrytera gode män och besluta om uppdrag till dessa, men också att utöva tillsyn. Länsstyrelsen har i sin tur tillsynsansvar när det gäller kommunernas överförmyndare.

Det kommunala självstyret i Sverige är generellt omfattande även om det är vanligt med inskränkningar, exempelvis gällande att varje kommun ska ha en överförmyndare eller överförmyndarnämnd (19 kap. 1 och 2 §§ föräldrabalken). Det kan tolkas som att lagstiftaren har ansett att ställföreträdarskap är en synnerligen viktig samhällsfunktion. Beroende på kommunens storlek och behov kan dock överförmyndarens verksamhet organiseras på olika sätt. I större kommuner kan det exempelvis finnas ett överförmyndarkansli med flera anställda, i vissa fall har ett antal kommuner gått ihop om att ha en gemensam överförmyndarnämnd, medan det i små kommuner kan vara en fritidspolitiker som har fått i uppdrag att vara överförmyndare.

Barnets möjlighet att delta vid förordnandet av en god man

Det är vanligtvis Migrationsverket som anmäler om behov av en god man för ett ensamkommande barn till överförmyndaren i den kommun där barnets vistas, men även socialtjänsten kan göra detta. Överförmyndaren kan också på eget initiativ utse en god man (3 § LGEB). Av 3 § tredje stycket i LGEB framgår också att barnet ska ges möjlighet att yttra sig över valet av

god man ”om det kan ske”. När en god man utses för första gången efter ankomsten till landet är barnets möjlighet att yttra sig i praktiken begränsad. Det första tillfället som barnet har möjlighet att yttra sig om godmanskapet är när hen träffar sin gode man första gången, men då är personen alltså redan utsedd. Blir det aktuellt med ett byte av en god man kan dock barnets möjlighet att yttra sig över vem som ska bli utsedd till ny god man öka, exempelvis genom att barnet kan ”önska” att få samma gode man som en ensamkommande vän har. Det kan bland annat bero på att en viss god man behärskar samma modersmål som barnet eller har rykte om sig bland barnen att vara pålitlig och engagerad. Det är därefter överförmyndaren som tar ställning till om ett byte är lämpligt.

Skillnader mellan klassiskt godmanskap och godmanskap för ensamkommande barn

Som nämnts ovan var den ekonomiska delen av godmanskapet central i den historiska utvecklingen av institutet. Så är det också idag när det gäller det ”klassiska” godmanskapet (det vill säga godmanskap som inte gäller ensamkommande barn). I denna form av godmanskap handlar det fortfarande om personer som behöver hjälp med att exempelvis hålla ordning på när räkningar ska betalas. Det finns således en betydande skillnad mellan det ”klassiska” godmanskapet och godmanskapet för ensamkommande, eftersom asylsökande barn som kommit ensamma hit i princip aldrig har några egna tillgångar att förvalta utöver den dagersättning som betalas ut av Migrationsverket (efter behovsprövning) under tiden som asylansökan handläggs. Det handlar om 24 kronor om dagen om barnet bor på HVB och får mat tre gånger om dagen (Migrationsverket 2018b), vilket är den vanligaste boendeformen. Denna dagersättning ska räcka till hygienartiklar, vardagskläder och fickpengar. Det är alltså lite pengar det rör sig om, men det är ändå den gode mannen som beslutar om barnet ska få ansvar att ha hand om det kontokort som pengarna utbetalas till, eller om barnet ska få pengarna på annat sätt, exempelvis genom att den gode mannen delar ut pengarna allt eftersom (om barnet har svårt att hantera pengar). Det vanligaste verkar dock vara att barnet får ansvar för sitt kontokort.

Den gode mannen har som redan nämnts inte ansvar för den dagliga omsorgen av barnet och det finns förutom dagersättningen normalt sett inga medel att förvalta. Trots att den gode mannens roll därmed huvudsakligen blir administrativ, det vill säga att ”fylla i blanketter” och agera som

stöd vid möten med myndigheter, innebär uppdraget en social kontakt med barnet där det också blir viktigt att etablera samarbete och förtroende (Kohli 2007). Stretmo och Melander (2013 s. 155) har exempelvis benämnt uppdraget som ett ”relationsbaserat arbete”. Den relationella aspekten kan öka komplexiteten i uppdraget och därmed komma att ställa en god mans kompetens och erfarenhet på prov.

Överförmyndarens rekrytering

När det gäller vem som kan utses till god man för ett ensamkommande barn så hänvisar 4 § i LGEB till 11 kap. 12–13 §§ föräldrabalken, som bland annat slår fast att en god man ska vara ”rättrådlig, erfaren och i övrigt lämplig person”. Här finns dock flera potentiella svårigheter. Rättrådighet kontrolleras i princip bara genom att en person klarar kontrollslagningar i Polismyndighetens misstanke- och belastningsregister, socialtjänstens register samt har en ordnad ekonomi, som minimum. Lagstiftaren har dock i alla fall i någon mån beaktat att det också kan krävas särskilda kompetenser. LGEB betonar nämligen att överförmyndaren, när myndigheten utreder en persons lämplighet att ta uppdrag som god man, ska ”fästa särskild vikt vid den utsatta situation som barnet befinner sig i” (4 § LGEB). Exakt vad det kan innebära är inte tydligare definierat vare sig i lag eller i förarbeten, men kan i praktiken innebära att en lämplig person har erfarenhet av att arbeta med barn och ungdomar på andra sätt, exempelvis som pedagog eller sjuksköterska. I slutänden är det överförmyndaren som avgör när kraven är uppfyllda.

Godmanskapets avslutande

Godmanskapet upphör vanligtvis när barnet fyller 18 år, men det kan också upphöra om barnet får uppehållstillstånd, eftersom en särskilt förordnad vårdnadshavare då ska utses av tingsrätten, eller om barnet lämnar landet på ett sätt som kan förstås som varaktigt eller permanent (Schéele m.fl. 2017). Det kan också bli aktuellt att avsluta godmanskapet om barnets vårdnadshavare skulle komma till Sverige och bedömas vara förmögna att ta upp det företrädarskap som vårdnadshavare ska utöva enligt föräldrabalken (Schéele m.fl. 2017). Det verkar dock vara relativt sällsynt att föräldrar återförenas med ensamkommande barn i Sverige. I regeringsrapporten ”Hem, ljuva hem” påpekade utredaren att Migrationsverkets statistik inte varit komplett men att verkets arbetsmaterial indikerat att cirka fem pro-

cent av de ensamkommande barn som beviljats uppehållstillstånd i Sverige blev anknytningsperson för anhöriginvandring (se Eriksson 2010 s. 14). Sedan dess har regelverket, både avseende asyl- och anhöriginvandring, rört sig i en restriktiv riktning genom den tillfälliga utlänningslagen. Denna utveckling har sannolikt reducerat antalet familjeåterföreningar ytterligare.

Överförmyndarens rutiner och tillsyn

Idag (2018) är det möjligt att flera överförmyndare har mer tid att arbeta med rekryteringar, men i det fältarbete jag genomfört under 2017 och 2018 har jag vid flera tillfällen träffat handläggare som har beskrivit att de under det stora asylmottagandet 2015 enbart tog emot en elektronisk intresseanmälan från privatpersoner, gjorde kontrollslagningar och därefter meddelade den gode mannen via e-post att hen blivit utsedd, det vill säga en mycket begränsad kvalitativ bedömning. Flera av handläggarna berättade också att de aldrig själva hade träffat ett ensamkommande barn, även om de hade varit med om att barn hade kontaktat dem via e-post eller telefon. Att överförmyndarens handläggare träffar barnen är inte ett krav i lag eller en del av en överförmyndares arbetsbeskrivning men det är värt att notera att handläggaren är vad Lipsky (1980) skulle beskriva som en ”gräsrotsbyråkrat”. En gräsrotsbyråkrat definieras som en offentligt anställd tjänsteman på lokal nivå vars utredning och beslut har stor betydelse för den enskilde mottagaren eller huvudmannen (det ensamkommande barnet i det här fallet). Lipsky utgick i sin forskning huvudsakligen från handläggares personliga möten med människor i behov av stöd, exempelvis när socialsekreterare träffar brukare. Det intressanta här är att överförmyndarens handläggare utser en god man utan att träffa de ensamkommande barn som ska företrädas och därtill kanske även utan att träffa de gode männen. Ändå beslutar överförmyndaren om att en lekman får ansvar för att vara det nav som ska bevaka rättigheterna för ett asylsökande barn som är ensamt i Sverige. Därefter förefaller de flesta överförmyndare huvudsakligen utöva sin tillsyn över de gode männen genom att granska ansökningar om ersättnings- och arvodering. De informanter jag talat med, det vill säga gode män och representanter för överförmyndare (exempelvis överförmyndarhandläggare), anser därtill att Länsstyrelsens tillsyn av överförmyndaren är passiv och huvudsakligen handlar om att regelbundet undersöka ett utdrag av akter.

Speciallagstiftning kan medföra problem avseende likabehandling

Som nämnts tidigare verkar flera länder ha problem med att det saknas lagstiftning för godmanskap för ensamkommande barn, eller att det finns brister och otydligheter i existerande lagstiftning (Hedlund m.fl. 2018). I Sverige finns emellertid LGEB, som är en speciallag. Det betyder att det finns en avgränsad och specialiserad lag inom ramen för regleringen om godmanskap. LGEB har därtill fokus på en särskild grupp, just ensamkommande barn. Det är i detta sammanhang värt att notera att det också finns en betydande skillnad mellan ensamkommande barn och de andra barn i landet som har svenskt medborgarskap eller uppehållstillstånd. Denna skillnad består i att om ett barn som är medborgare eller har uppehållstillstånd blir föräldralöst, exempelvis om båda föräldrarna går bort i en olycka, så ska tingsrätten på anmälan av socialnämnden utse en eller två (om de är sambor eller gifta) särskilt förordnade vårdnadshavare för barnet (6 kap. 9 § föräldrabalken). Även om uppdragen som god man och särskilt förordnad vårdnadshavare påminner om varandra är utredningen inför att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare mycket mer djupgående. I rättslig bemärkelse har en särskilt förordnad vårdnadshavare ett mer långtgående och långsiktigt ansvar inbyggt i uppdraget. Regleringen om särskilt förordnad vårdnadshavare i föräldrabalken innehåller ett ansvar för såväl omvårdnad som trygghet och en god fostran (6 kap. 1–2 a §§).

Godmanskap för ensamkommande barn är alltså på ett tydligare sätt en provisorisk konstruktion och lösning (Prop. 2004/05:136 s. 27). En god man har betydligt mindre ansvar för barnet än en tillförordnad vårdnadshavare. Mot bakgrund av hur välfärdsstaten är organiserad ska denna skillnads legitimitet inte förstås som självklar.

Nordiska välfärdsstater kännetecknas av att de erbjuder ett generellt skydd för personer som har laglig rätt att vistas i landet (där så kallade papperslösa individer alltså kan hamna ”mellan stolar” eller utanför) och därtill eftersträvar viss utjämning av sociala skillnader (Esping-Andersen 1990). I praktiken finns det dock flera utmaningar. Leviner (2018) har påpekat att den svenska lagstiftningen starkt betonar likabehandling av barn oavsett deras legala status för vistelse i landet, men att det trots det finns en problematisk olikbehandling av grupper av barn som därmed riskerar att hamna utanför och inte blir föremål för likabehandling (se också Zilléns kapitel denna bok). Den speciallagstiftning för ensamkommande barn som söker asyl som beskrivs i detta kapitel ger också upphov till liknande frågor

om likabehandling (se Leviner 2018) och icke-diskriminering av barn, som bland annat barnkonventionens artikel 2 ger uttryck för.

Det kan också noteras att Migrationsverket beviljade 88 procent av de ensamkommande barnens asylansökningar år 2015, 86 procent år 2016 och 79 procent 2017 (Migrationsverket 2018a). Majoriteten av dessa barn fick alltså uppehållstillstånd. Även om det finns ett betydande antal avslag och flera medialt uppmärksammade ärenden om utvisningar rör det sig alltså om en grupp asylsökande där de flesta sannolikt kommer att få stanna i landet. Trots detta verkar godmanskapet för ensamkommande barn baseras på kortsiktighet genom sin provisoriska utformning.

Slutsatser och reflektioner

Identifierade dilemman

Sammanfattningsvis förefaller det finnas flera dilemman kring godmanskapet som ännu inte har beforskats på djupet. För det första är godmanskapet en provisorisk konstruktion som har som syfte att skydda barnet mot rättsförluster (Prop. 2005/06:46). Det handlar alltså snarast om en negativ rätt, det vill säga rätten att ”undgå” att gå miste om rättigheter. Utöver denna begränsade rätt verkar det oklart vad barnet ska ha rätt *till* genom sin gode man, det vill säga vad uppdraget innefattar. På så sätt återspeglas utmaningar som också finns i andra länder i form av diskussioner om hur omsorgen kan och bör se ut samt vilka kompetenser som den gode mannen ska ha (Hedlund m.fl. 2018).

För det andra; även om den gode mannen inte har ett ansvar för den dagliga omsorgen, det vill säga att vara en vårdnadshavare fullt ut, så är hen ändå barnets ställföreträdare i rättslig bemärkelse. Det skapar en huvudsakligen ”byråkratisk” roll där den gode mannen ska bistå med blanketter och myndighetskontakter. Denna roll kan dock endast fullgöras om det finns en fungerande social relation där det finns tillräckligt mycket tid att etablera förtroende (Jahanmahan m.fl. 2018; Kohli 2007; Stretmo m.fl. 2013). Det verkar också vara vanligt att de gode männen uppfattar att de ofta behöver ”ta strid för ’sina’ barn” (Stretmo m.fl. 2013). Trots att det finns handböcker och andra rekommendationer om vad god man ska eller inte ska göra (se bland annat Fälldin m.fl. 2010; Riksförbundet frivilliga samhällsarbetare 2017; Schéele m.fl. 2017; SKL 2018), så kan uppdragets gränser således ändå bli flytande i vardagssituationer. Detta kan skapa för-

virring och missförstånd mellan den gode mannen och de barn som denne företräder, men också med andra formella aktörer i nätverket kring barnet.

För det tredje förefaller överförmyndare göra en begränsad kvalitativ bedömning av de gode männens lämplighet och det verkar också finnas betydande skillnader i rutiner för rekrytering och tillsyn mellan olika kommuner (Riksrevisionen 2017). Det kan skapa olika förutsättningar för hur nöjda de gode männen är och vilka som söker sig till uppdraget, vilket i sin tur påverkar de ensamkommande barnens mottagningsvillkor och rättigheter i praktiken.

För det fjärde ska barnet, om möjligt, ges möjlighet att yttra sig om den gode mannen (3 § tredje stycket LGEB). Detta blir dock i praktiken först möjligt vid ett eventuellt byte av en god man. Överförmyndaren kan exempelvis bevilja ett byte om barnet (och kanske även överförmyndaren) upprepade gånger haft svårt att få kontakt med den gode mannen. Det verkar dock inte ha gjorts systematiska kartläggningar om orsakerna till att en god man byts ut (ett byte kan naturligtvis också komma till stånd genom att den gode mannen begär att få bli entledigad från sitt uppdrag). Vi vet därtill lite om hur relationerna utvecklas på ett tidigt stadium när barnet fått en god man för första gången, vilket kan ses som en del av villkoren för det fortsatta samarbetet (se Hedlund kommande).

För det femte verkar det finnas en spänning mellan att särskilt vilja skydda ensamkommande barn från rättsförluster genom speciallagstiftningen LGEB och att samtidigt inte ge dem det motsvarande skydd som hade tillkommit barn som är medborgare eller som har uppehållstillstånd genom en noggrannare utredning och förordnande av en särskilt förordnad vårdnadshavare.

För det sjätte förefaller det finnas en ambivalens mellan att skydda ensamkommande barn ”som grupp” och att samtidigt ha ett individ- eller barncentrerat perspektiv där utgångspunkten är att barnen kan ha mycket varierande behov. Att barnens åsikter verkar vara starka och polariserade mellan att å ena sidan se den gode mannen som en person som bryr sig nästan som en förälder skulle ha gjort och å den andra sidan som en otillgänglig främling (se Canow 2016), verkar också vara en indikation på att de individuella behoven är stora och skiftande. Det kan förstås som att det borde finnas ytterligare krav på en god mans kompetens och möjlighet att bemöta barnets förväntningar på ett rimligt sätt.

Avslutande reflektioner

Trots att tusentals minderåriga har anlänt till Sverige som ensamkommande, och därför har haft en god man som skydd mot rättsförluster, så är det ett område som har beforskats i mycket liten omfattning. Syftet med det här kapitlet har därför varit att ställa en populärvetenskaplig översikt till förfogande, där både den forskning som genomförts och gällande regelverk länkas samman så att dilemman i godmanskapet har kunnat identifieras. Det handlat om den gode mannens roll, uppdragets gränser, överförmyndarnas rekrytering av gode män, barnets möjlighet till deltagande i godmanskapet samt den potentiella spänningen mellan speciallagstiftning och likabehandlingsprinciper. På ett övergripande plan skulle djupare, empiriskt grundade insikter i godmanskapets dilemman kunna bidra till bättre teoretisk förståelse för hur asylmottagarstater som Sverige utövar sitt ansvar för barn som i praktiken är statslösa (Bhabha 2011; Hedlund m.fl. 2018).

Som konstaterats tidigare i kapitlet verkar funktionen som god man handla om en huvudsakligen ”byråkratisk” föräldraroll. Det påminner om det minimalistiska skydd som Graeve m.fl. (2017) påpekat kan bli resultatet av att ensamkommande barns status som asylsökande betonas snarare än att det handlar om just barn. Utöver diskussionen om likabehandling av barn med olika legal status (Leviner 2018) så leder det in på frågan om eller hur godmanskapet kan relateras till integration. Integration är ett begrepp med flera innebörder (Ager m.fl. 2008), men i detta kapitel avses en social betydelse. Det skulle innebära att undersöka hur vissa av de aspekter som flera av de gode männen redan tar sig an, som går utöver den ”byråkratiska” rollen, kan bevaras eller utvecklas. Eftersom uppdragets gränser redan kan vara otydliga i praktiken skulle det möjligen vara centralt att i forskning och inför utfärdande av rekommendationer resonera djupare om hur de gode männens stödjande potential kan bidra till att barnet får långsiktigare social stabilitet med utökad möjlighet till längre perspektiv på tillvaron. Det förefaller som att riktlinjer och rekommendationer idag fokuserar på just den byråkratiska funktionen (Fälldin m.fl. 2010; Riksförbundet frivilliga samhällsarbetare 2017; Schéele m.fl. 2017; SKL 2018) utifrån logiken att om ett barn får mer stöd så kan andra barn uppfatta det som ojämlig behandling (se exempelvis Schéele m.fl. 2017). Det verkar emellertid inte vara omöjligt, ens med gällande bestämmelser, att skifta fokus en aning till att kartlägga hur fler gode män kan bli mer aktiva ställföreträdare som i högre grad reflekterar kring barnperspektivet. Då skulle perspektivet på likabehandling kunna inkludera högre ambitioner, i stället för att idealet

ska vara en god man som (endast) är en god byråkrat. På så sätt kan också synen på ställföreträdarskapets praktiska sida omformuleras (Graeve m.fl. 2017).

Redan idag är det praktiska utövandet av uppdraget, det vill säga varje relation mellan en god man och ett ensamkommande barn ett unikt samspel (Hedlund kommande). Det verkar därför vara svårt och förmodligen inte heller önskvärt att försöka etablera tydligare gränser för uppdraget genom att exempelvis utveckla detaljerade manualer för hur samarbete och interaktion mellan en god man och ett ensamkommande barn borde se ut. Förutom det uppenbara, att varje barn har individuella behov, kan också dynamiken mellan olika aktörer i det formella nätverket skifta i form, exempelvis beroende på hur den gode mannens personliga kontakt med ett visst boende eller en specifik socialsekreterare fungerar.

Det verkar för närvarande inte finnas någon politisk diskussion om förändringar i lagstiftningen på godmanskapsområdet. Det innebär att godmanskapets konstruktion som en provisorisk lösning för att tillgodose barnens behov av ställföreträdare och den skiftande administrativa hanteringen sannolikt kommer att fortgå. Det finns därtill i skrivande stund en ökande osäkerhet gällande migrationslagstiftningen, eftersom det ännu är oklart vad som kommer att hända när den tillfälliga utlänningslagstiftningen närmar sig sitt slutdatum den 19 juli 2019. Till följd av att godmanskapet är en institution som är länkad till barnets status som asylsökande individ utan uppehållstillstånd är eventuella risker med hur systemet med ställföreträdare fungerar särskilt betydelsefullt att uppmärksamma. Att fortsätta undersöka hur dilemman i godmanskapet för ensamkommande relaterar till den migrationspolitiska färdriktningen, välfärdsstatens utveckling och integration förefaller därför angeläget.

Källförteckning

Offentligt tryck

Motion 2011/12:C313 *Gode män för ensamkommande barn*

Motion 2008/09:C452 *Gode män för ensamkommande flyktingbarn*

Proposition 2004/05:136 *Stärkt skydd för ensamkommande barn*

Proposition 2005/06:46 *Mottagande av ensamkommande barn*

Litteratur

Ager, Alastair & Strang, Alison (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. doi:10.1093/jrs/fen016

Bhabha, Jacqueline (2011). From citizen to migrant: The scope of child statelessness in the twenty-first century. I Jacqueline Bhabha (red.), *Children without a state: A global human rights challenge*, 1–39. Cambridge, MA: MIT Press

Canow, Isabella (2016). *Möt mig där jag är: En bok om bemötandet av ensamkommande barn och ungdomar*. Stockholm: Skyddsvärnet

Erhag, Thomas, Leviner, Pernilla & Lind, Anna-Sara (2018). Inledning. I Thomas Erhag, Pernilla Leviner & Anna-Sara Lind (red.), *Socialrätt under omvandling: Om solidaritetens och välfärdsstatens gränser* (s. 10–16). Stockholm: Liber

Eriksson, Björn (2010). "Hem, ljuva hem": Redovisning av uppdraget som regeringens koordinator för ensamkommande barn. Slutrapport. I SOU 2011:64 *Asylsökande ensamkommande barn: En översyn av mottagandet*

Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity

Fälldin, Kerstin & Strand, Görel (2010). *Ensamkommande barn och ungdomar: En praktisk handbok om flyktingbarn*. Stockholm: Natur och kultur

Graeve, Katrien De & Bex, Christof (2017). Caringscapes and belonging: An intersectional analysis of care relationships of unaccompanied minors in Belgium. *Children's Geographies*, 15(1), 80–92. doi:10.1080/14733285.2016.1254727

Halldén, Gunilla (2003). Barnperspektiv som ideologiskt och/eller metodologiskt begrepp. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 8(1–2), 12

- Hedlund, Daniel (2016). *Drawing the limits: Unaccompanied minors in Swedish asylum policy and procedure*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms universitet
- Hedlund, Daniel & Salmonsson, Lisa (2018). Challenges in the guardianship of unaccompanied minors seeking asylum. *International Journal of Children's Rights*, 26(3), 489–509. doi:10.1163/15718182-02603008
- Hedlund, Daniel (Kommande). Att bli en ”god” god man. I Mehrdad Darvishpour & Niclas Månsson (red.), *Ensamkommandes upplevelser och professionellas erfarenheter: Integration, inkludering och jämställdhet*. Stockholm: Liber
- Jahanmahan, Farhad & Bunar, Nihad (2018). Ensamkommande barn på flykt: Berättelser om flyktingskap, interaktioner och resiliens. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 25(1), 47–65
- Kohli, Ravi K. S. (2007). *Social work with unaccompanied asylum seeking children*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Leviner, Pernilla (2018). Våra barn och andras ungar: Om solidaritet och (o)likabehandling av barn i det svenska välfärdssystemet. I Thomas Erhag, Pernilla Leviner & Anna-Sara Lind (red.), *Socialrätt under omvandling: Om solidaritetens och välfärdsstatens gränser* (s. 94–131). Stockholm: Liber
- Lipsky, Michael (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation
- Odlöw, Torbjörn (2005). *Ställföreträdare för vuxna: Kamrer eller handledare?* Doktorsavhandling. Göteborg och Stockholm: Göteborgs universitet och Jure
- Riksrevisionen (2017). *Tillsyn av ställföreträdare och överförmyndare: Statens bristande ansvar för samhällets mest utsatta* (RiR 2017:33)
- Schéele, Eva von & Strandberg, Ingemar (2017). *Ensamkommande barns rätt: En vägledning för den gode mannen, kommunen m.fl.* 4 upplagan. Stockholm: Wolters Kluwer
- Salmonsson, Lisa & Hedlund, Daniel (2018). Where do we go from here? Challenges and strategies following additional asylum policy restrictions in Sweden. Policy brief. *Journal of Human Rights Practice*, 10(3), 524–535. doi:10.1093/jhuman/huy029
- Stretmo, Live & Melander, Charlotte (2013). *Får jag vara med? Erfarenheter från barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp*. Göteborg: FoU i Väst/GR

- Wallgren, Jan (2011). *Gode mannens ABC: Handbok för gode män och förvaltare*. 1 upplagan. Stockholm: Norstedts juridik
- Wernesjö, Ulrika (2015). Landing in a rural village: Home and belonging from the perspectives of unaccompanied young refugees. *Identities*, 22(4), 451–467. doi:10.1080/1070289X.2014.962028

Övrigt

- Migrationsverket (2018a). *Asyl*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Asyl.html> [besökt 2018-10-27]
- Migrationsverket (2018b). *Dagersättning och särskilt bidrag*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.migrationsverket.se/Andra-aktorer/Gode-man/Dagersattning-och-sarskilt-bidrag.html> [besökt 2018-09-03]
- Migrationsverket (2018c). *Aktuell statistik: Anvisningar till kommuner av ensamkommande barn*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Aktuell-statistik.html> [besökt 2018-09-06]
- Riksförbundet frivilliga samhällsarbetare (2017). *Rollkoll: Ett material om god man och förvaltare i relation till andra aktörer*. Elektronisk. Tillgänglig: http://www.rfs.se/Global/Pdf/Rollkoll_aktors%20-%20uppdaterad%20vt2017.pdf [besökt 2018-08-25]
- SKL (2018). *God man för ensamkommande barn*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://skl.se/integrationsocialomsorg/socialomsorg/barnochunga/placeradebarnochunga/ensamkommandebarnochunga/overformyndaregodman/godmanensamkommandebarn.3609.html> [besökt 2018-08-29]
- Skyddsvärnet (2018). *Om oss*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://www.skyddsvarnet.se/om-oss/> [besökt 2018-11-03]
- Socialstyrelsen (2016). *Ny placeringsform, stödboende för barn och unga 16–20 år*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/20023/2016-1-1.pdf> [besökt 2018-11-03]
- Sveriges Överförmyndare (2016). *Svar på remiss av departementspromemorian Åldersbedömning tidigare i asylprocessen Ds 2016:37*. Elektronisk. Tillgänglig: http://www.regeringen.se/4adf34/contentassets/4397c95637c64e46b92f9c1b429aef1e/60_sveriges-overformyndare.pdf [besökt 2018-04-23]

Kapitel 7

Ett dömande eller ett fördömande rättsväsende? – En fråga om integration

Katrin Lainpelto

Abstract

Det här kapitlet handlar om hur rättsstatsideal verkar i en tid som präglas av förhöjd social oro och vilken betydelse frågan om rättssäkerhet kan få för möjligheterna till delaktighet och integration för unga med utländsk bakgrund, särskilt nyanlända ungdomar. Kapitlet beskriver inledningsvis en komplex förskjutning i de europeiska mediala och politiska diskurserna alltsedan händelserna i Köln under nyårsnatten 2015/2016 och som beskrivs ligga bakom den samtida debatten där såväl ett visst brottsligt handlande som benägenheten att handla på det sättet har konstruerats som en fråga om kulturell tillhörighet. Vidare beskriver kapitlet de sociala konsekvenser som en sådan diskursförskjutning kan ge upphov till och särskilt de konsekvenser som kan uppstå inom ramen för rättsväsendets praktik. Rättsväsendets praktik har studerats genom två empiriska studier vars syfte var att undersöka hur det svenska rättsväsendet bemöter ungdomar som är mellan 15 och 17 år och som misstänks för brottet sexuellt ofredande. Studiernas resultat visar att särskilt nyanlända ungdomar riskerar att missgynnas när de åtalas för ett brottsligt handlande som i debatten har tillskrivits personer med en viss kulturell tillhörighet. Ett sådant bemötande kan leda till social exkludering och begränsade möjligheter till delaktighet i en tid då kraven på anpassning och integration har ökat. Kapitlets slutsats är att den kulturaliserade debatten kan leda till sociala konsekvenser som motarbetar de uttalade integrationsmålen vad gäller gruppen nyanlända ungdomar.

Inledning

I början av september 2015, under familjen Kurdis flykt från Kobane och kriget i Syrien, kapsejsade båten som familjen färdades i på Medelhavet. Bilden av den treåriga Alan Kurdis döda kropp, som hade spolats upp på en strand i den turkiska staden Bodrum, spreds över hela världen och blev snabbt en symbol för den, vid tidpunkten, rådande flyktingsituationen. Bildens genomslagskraft visades inte minst genom dess påverkan på opinionen: Inom loppet av en vecka ökade andelen svenskar som uttryckte sig positiva till ett ökat flyktningmottagande (se exempelvis Brandel 2015).

Bara fyra månader senare kom bilden av Alan Kurdi att åter få uppmärksamhet. I satirtidningen Charlie Hebδος januariupplaga 2016 publicerades en teckning av Alans livlösa kropp infogad i en annan teckning. Den andra teckningen visade två män som med utsträckta armar jagade två flyende kvinnor. Bildtexten löd: ”*Vad skulle det ha blivit av lille Aylan [sic!] om han hade blivit stor? En som tafsar på rumpor i Tyskland.*”¹ Den drunknade pojken porträtterades nu som en sexualbrottsling.

Det här kapitlet handlar om hur rättsstatsideal, så som likabehandling och icke-diskriminering, verkar i en tid som präglas av förhöjd social oro och vilken betydelse frågan om rättssäkerhet kan få för möjligheterna till delaktighet och integration för unga med utländsk bakgrund, särskilt nyanlända ungdomar. Inledningsvis beskriver kapitlet en komplex förveckling i de europeiska diskurserna alltsedan årsskiftet 2015/2016 – en förveckling som beskrivs ligga bakom en kulturalisering av sexualbrotten där såväl ett visst brottsligt handlande som benägenheten att handla på det sättet har tillskrivits en viss kulturell tillhörighet (jämför Humphrey 2007) och således den senare porträtteringen av Alan Kurdi. Därefter behandlas vilka sociala konsekvenser en sådan kulturaliseringsprocess kan leda till och särskilt de konsekvenser som kan uppstå inom ramen för rättsväsendets praktik. Det senare har studerats genom två empiriska studier vars syfte var att undersöka hur det svenska rättsväsendet bemöter ungdomar som är mellan 15 och 17 år och som misstänks för brottet sexuellt ofredande. Den huvudsakliga frågan som ställdes vid genomförandet av dessa studier var om ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund behandlades lika inför lagen.²

¹ Författarens översättning av originaltexten: *Que serait devenu le petit Aylan [sic!] s'il avait grandi? Triporteur de fesses en Allemagne.*

² I framställningen används samma definitioner vad gäller svensk och utländsk bakgrund som

Tidigare forskning har kunnat belägga ett samband mellan upplevelser av diskriminering och social exkludering samt fysisk och psykisk ohälsa, särskilt hos ungdomar (se exempelvis Kauff m.fl. 2017; Brody m.fl. 2016; Montgomery & Foldspang 2008). Flera negativa konsekvenser följer dessutom ofta med ungdomarna upp i vuxen ålder (Adam m.fl. 2015). Upplevelser av social exkludering riskerar vidare att leda till begränsade möjligheter till delaktighet i samhället och vidareutveckling och kan även skapa likgiltighet inför förändring (se exempelvis Shuman & Hamilton 1993). Sambandet ges även utrymme i såväl FN:s konvention om barnets rättigheter som i Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2016/800 av den 11 maj 2016 om rätts säkerhetsgarantier för barn som är misstänkta eller tilltalade i straffrättsliga förfaranden som båda föreskriver att barnet, i straffprocessens alla skeden, ska behandlas på ett sätt som stärker barnets respekt för andras mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Vidare ska barnet ges möjlighet att återanpassas och ta på sig en konstruktiv roll i samhället.³ Även FN:s kommitté för barnets rättigheter har förtydligat att exempelvis stigmatisering, social isolering och negativ publicitet, som kan hämma barnets fullständiga deltagande, ska undvikas (CRC/C/GC/10 p. 96 och 29).

Nyårsnatten i Köln – en vändpunkt?

Morgonen den 5 januari 2016, bara två månader efter terrorattackerna i Paris i november 2015, vaknade Europas befolkning upp till ordet ”attack” på morgontidningarnas löpsedlar. Den här gången handlade det emellertid inte om ett terroristdåd liknande det som tidigare drabbade Paris. I medierna beskrevs i stället hur unga män med ”nordafrikanskt” eller ”arabiskt” utseende hade antastat kvinnor sexuellt under nyårsnatten 2015/2016 i den tyska staden Köln (se exempelvis Connolly 2016; SVT 2016a). Något som tycks ha bidragit till den intensiva debatten efter händelserna är att polisen i Köln initialt uttalade att nyårsnattens firande hade varit lugnt. Emellertid hade det redan spridits bilder och videoklipp på sociala medier som visade en helt annan bild av den aktuella natten varför polisen anklagades

anges i MIS 2002:3. Med att en ungdom har *svensk bakgrund* avses således att ungdomen är född i Sverige och har minst en inrikes född förälder. Med att en ungdom har *utländsk bakgrund* avses att ungdomen är utrikes född eller inrikes född med två utrikes födda föräldrar. Med nyanländ avses en ungdom som inte har vistats i Sverige längre tid än tre år.

³ Se även FN:s standardminiregler för rättsskipning som rör ungdomsbrottslighet (Peking-reglerna), FN:s riktlinjer för förhindrande av ungdomsbrottslighet (Riyadh-riktlinjerna) och FN:s regler om skydd av frihetsberövade ungdomar (Havanna-reglerna).

för att försöka dölja händelserna. Även medierna som, mot bakgrund av polisens initiala uttalande, inte rapporterade om händelserna förrän efter några dagar anklagades för att ha försökt mörklägga händelserna (se exempelvis Hestermann 2018; Weber 2016a). Inom loppet av några dagar rapporterades det om liknande händelser i andra tyska och europeiska städer, däribland Kalmar i Sverige (Melnik 2017; Abdelmonem m.fl., 2016; Nordström 2016). Ju fler rapporteringarna blev desto tydligare konstruerades bilden av en ”våg” av kriminella muslimer som hade skickats till Europa för att utöva sexuellt våld (Dietze 2016). I denna diskurs presenterades övergreppen som planerade och organiserade och således som en del av en ny muslimsk terrorstrategi (se exempelvis Wyke & Akbar 2016).

Flera forskare är eniga om att Kölnhändelserna innebar en vändpunkt i den europeiska debatten om flyktingar och flyktingmottagandet. För det första ökade händelserna i Köln toleransen för vilka frågor som kunde behandlas i samhällsdebatten. Ett exempel på en fråga som fick stort utrymme är sambandet mellan benägenheten att begå vissa brott och kulturell tillhörighet (se exempelvis Melnik 2017; Chavez 2017). Kölnhändelserna ledde, för det andra, till en sammanslagning av flera negativt präglade diskurser vad gäller gruppen ”muslimer”, och därigenom gruppen ”flyktingar”. För det tredje kan man urskilja ett samband mellan Kölnhändelserna och ett attitydskifte hos de europeiska samhällsmedborgarna vad gäller såväl flyktingarna som flyktingmottagandet. Redan terrorattackerna i Paris i november 2015 hade skapat vissa spänningar i flyktingdebatten, som efter Kölnhändelserna ökade avsevärt (Beltran 2017). I en komplex diskursförveckling, som involverade både de mediala, politiska och allmänna diskurserna, ökade nu skepticismen och den sociala oron kring gruppen flyktingar (se exempelvis Ibrahim 2017; Hestermann 2018; Klaus m.fl. 2018; Modest & de Koning 2016; Amnesty International 2017). För det fjärde ledde Kölnhändelserna till en rad konsekvenser för såväl politiska som sociala frågor. I det följande ska den sistnämnda utvecklingen behandlas mer ingående.

Den kulturaliserade debatten om sexualbrotten

En dominerande del av debatten efter Kölnhändelserna kretsade kring frågan om kulturella skillnader mellan väst och de muslimska samhällena. Inom en vecka efter de första medierapporteringarna drogs det i flera medier paralleller mellan händelserna i Köln och händelserna i Egypten

några år tidigare. År 2011 omringades kvinnliga protesterande och journalister på Tahrirtorget i Egypten och utsattes för sexuella övergrepp och trakasserier. I medierapporteringen såväl 2011 som 2016 användes det arabiska begreppet *taharrush gamea* (sexuella trakasserier i grupp). Abdelmonem med flera (2016) menar att mediernas parallelldragning mellan händelserna och användningen av det arabiska begreppet för trakasserierna medverkade till att skapa en association mellan handlingarna i fråga och kulturen i en viss region.

Retoriken vad gäller kulturella skillnader, som tidigare hade begränsats till mer högerextrema sammanhang, flyttade efter Kölnhändelserna in i de etablerade medierna liksom i de politiska och allmänna debatterna (Klaus m.fl. 2018; Chavez 2017; Hestermann 2018). Kölnhändelserna kom att inramas i en övergripande diskurs om två motstående kulturer i konflikt med varandra (se exempelvis Modest & de Koning 2016; Chavez 2017; Ibrahim 2017; Eerdmans 2016). I denna diskurs konstruerades en homogen ”muslimsk kultur” där ingen hänsyn togs till gruppledammarnas individuella egenskaper eller olika geografiska ursprung (Beltran 2017). Vidare framställdes ”kultur” som något statiskt och således som något näst intill oföränderligt (jämför Fredrickson 2003). Genom att konstruera ett samband mellan Kölnhändelserna och en viss kultur förmedlades bilden av att ”nya” former av sexualbrott hade spridit sig till Europa i och med flyktingarna. Med andra ord konstruerades det sexuella våldet som en konsekvens av ett ökat flyktingmottagande (Hart 2017; Abdelmonem m.fl. 2016; Charlton 2016).

Vidare kom kulturkonflikten vad gäller sexualbrotten att inramas av en värderingsdiskurs där motsättningar vad gäller jämställdhet och sexualitet lyftes fram (jämför Keskinen 2011/2016). Sexualbrotten kom således att symbolisera ett större och mer generellt hot: ”Det muslimska hotet” mot grundläggande europeiska och liberala värderingar och det ”västerländska sättet” att leva (se exempelvis Genova 2018; Hart 2017). Med andra ord konstruerades sexualbrotten som en ”attack” mot hela det västerländska samhället snarare än övergrepp mot enskilda brottsoffer.

Debatten efter Kölnhändelserna präglades inte sällan av orientalistiska representationer och islamofobi (se exempelvis Hart 2017; Eerdmans 2016). I den orientalistiskt präglade diskursen framställs ofta gruppen ”muslimer” som bland annat ”omoderna”, ”ociviliserade” och ”barbariska” (Said 2003). Den muslimska kulturen förknippas dessutom ofta med en förlegad kvinnoosyn och ett utbrett kvinnoförtryck (se exempelvis Fekete

2006; Hart 2017). Vidare kan man urskilja två vanligt förekommande gestaltningar av den ”muslimska mannen”: Antingen som ”pervers” och som ett ”sexuellt rovdjur” eller som ”puritan” med en ”undertryckt sexualitet” (se exempelvis Ouis 2009). Oavsett vilken av gestaltningarna man studerar återkommer de båda till frågan om en okontrollerbar sexualdrift (Tufail 2015; Abdelmonem m.fl., 2016). Uppfattningen om den okontrollerbara sexualdriften ligger också till grund för konstruktionen av en ”våldtäktskultur” utmärkande för Mellanöstern och Nordafrika (se exempelvis Ibrahim 2016; Abdelmonem m.fl. 2016; Humphrey 2007).

Sedan länge har kvinnokroppen tillmätts såväl kulturella som symboliska värden och får ofta symbolisera ”nationen” (jämför Eduards 2012). Även i debatten efter Kölnhändelserna konstruerades den europeiska kvinnans kropp som ett symboliskt slagfält i kampen mellan de motstående kulturerna där ett angrepp på den europeiska kvinnan jämfördes med ett angrepp mot nationen (Hart 2017; jämför Keskinen 2011/2016). I början av år 2016 publicerades det en rad bilder i de europeiska etablerade medierna som förstärkte konstruktionen av det symboliska slagfältet (Lalami 2016). På exempelvis framsidan av den tyska nyhetstidningen *Focus* i januari 2016 publicerades en bild av en naken kvinnokropp där kroppen hade påmålats avtryck av svarta händer. Bildtexten lød: ”*Kvinnornas klagomål: Efter migranternas sexuella övergrepp – Är vi fortfarande toleranta eller är vi redan blinda?*”⁴ På framsidan av det polska veckomagasinet *WSieci* publicerades i februari 2016 en bild av kvinna inlindad i den europeiska flaggan. Flaggan slets från kvinnans nakna kropp av svarta och bruna händer. Bildtexten lød: ”*Islamisk våldtäkt av Europa*”.⁵ De publicerade bilderna sände ett budskap om att de europeiska kvinnornas frihet var hotad och att de arabiska kvinnornas kamp mot kvinnoförtryck och sexuellt våld nu hade blivit de europeiska kvinnornas kamp (Della Libera 2017). Genom de orientalistiskt präglade representationerna konstruerades den europeiska kvinnans kropp som ett föremål för ”de andras” okontrollerbara sexualdrift (Hart 2017) samtidigt som kulturaliserade stereotyper förstärktes (jämför Baird 2009).

Även de politiska diskurserna kan påverkas av medierapporteringen liksom förstärka de representationer som förmedlas i medierna (Dijk 1993). I Sverige dominerade frågan om sexuella trakasserier begångna av asylsökande den första partiledardebatten år 2016 (SVT 2016b). Under par-

⁴ Författarens översättning av originaltexten: ”Frauen klagen an: Nach den sex-attacken von migranten – Sind wir noch tolerant oder schon blind?”.

⁵ Författarens översättning av originaltexten: ”Islamski gwałt na Europie”.

tiledartalen i Almedalen samma år var det fler partiledare än tidigare som valde att tala om problem, otrygghet och hot (Huikuri 2016). Vid tidpunkten ökade också användningen av begreppet ”svenska värderingar” drastiskt i den politiska diskursen (Roslund 2017). En sådan retorik kan sägas ha sociala syften: Retoriken positionerar de grundläggande samhällsvärderingarna i syfte att stärka ”vi-gemenskapen” i en tid som präglas av förhöjd social oro (Goode & Ben-Yehuda 1994). Retorikens baksida är emellertid att den också skapar ett ”dem”: En konstruktion som förstärker motsatsförhållandet mellan ”oss” och ”de andra”.

Kulturaliseringens sociala konsekvenser

I den debatt som följde efter Kölnhändelserna kan man urskilja en tydlig diskursförskjutning. Den redan existerande diskursen om ”den muslimska terroristen” och diskursen som uppstod efter Kölnhändelserna om ”den kriminella muslimen” sammanfördes i en övergripande säkerhetsdiskurs (Ibrahim 2017; Genova 2018; Eerdmans 2016). Med andra ord konstruerades ”de andra” som ett säkerhetshot mot Europa och Europas länder (jämför Dagistanli & Grewal 2012/2016). Kulturaliseringen av såväl terrorbrotten som sexualbrotten innebar därför att frågan om kultur och kulturell tillhörighet blev synonym med frågan om nationell säkerhet (jämför Humphrey 2007).

Att gruppen ”muslimer” framställdes som ett säkerhetshot fick en rad sociala och politiska konsekvenser. Redan efter terrorattackerna i Paris i november 2015 kunde man urskilja ett attitydskifte som kom att förstärkas efter Kölnhändelserna (se exempelvis Klaus m.fl. 2018). Det spred sig en anti-muslimsk och xenofobisk retorik i Europa som inte längre begränsades till de högerextrema sammanhangen (Lüthi 2017; Hart 2017; ECRI 2017). Slogans som exempelvis ”Rapefugees not welcome” spreds på sociala medier och syntes i samband med manifestationer (se exempelvis Sinram 2017; Shammass 2016). Ett flertal europeiska attitydundersökningar från tidpunkten visar en förhöjd social oro och en mer negativ attityd till flyktningmottagandet (se exempelvis Klaus m.fl. 2018; Hestermann 2018). Den sociala oron ledde bland annat till en ökad försäljning av pepparspray och gaspistoler i Tyskland (se exempelvis Tageschau 2016). Även i Sverige minskade den upplevda tryggheten samtidigt som oron för att utsättas för brott ökade vid sidan av en ökad oro för frågor relaterade till invandring och integration (BRÅ 2017). En förklaring till resultaten var mediernas

fokus på en ökande brottslighet (SVT 2017). En studie utförd av Delegationen för migrationsstudier (Strömbäck & Theorin 2017) visade bland annat att oron för den ökade invandringen kunde relateras till främst kulturella frågor snarare än ekonomiska. I den nämnda studien och i Mångfaldsbarometern (2016) visades att attityderna gentemot personer från främst Afrika och Mellanöstern hade försämrats och i den senare studien uppfattade hälften av de tillfrågade att det fanns stora skillnader mellan den svenska kulturen och kulturen i Afrika och Mellanöstern.

Albertson & Kushner Gadarian (2015) menar att förhöjd social oro kan skapa en emotionellt grundad politisk agenda där de politiska partierna tävlar om att presentera lösningar på de problem som har gett upphov till oron. I flera europeiska länder stramades flyktingmottagandet åt liksom den gemensamma asylpolitiken på EU-nivå (Weber 2016b; Hart 2017). I flera länder infördes även ändringar i den nationella sexualbrottslagstiftningen (se exempelvis Hörnle 2016). Ett ökat fokus på säkerhetsdiskursen ledde vidare till ett närmande av migrationsrätten och straffrätten i flera europeiska länder. Fenomenet har benämnts *crimmigration* och innebär att migrationsrättsliga överträdelser i allt högre utsträckning har blivit straffrättsligt sanktionerade (Stumpf 2016; Brouwer m.fl. 2017). Ju mer negativa attityderna till flyktingmottagandet blev desto närmare knöts straffrätten till migrationsrätten. Stumpf (2006) förklarar ett sådant samband med att fenomenet *crimmigration* i grund och botten handlar om frågan om inkludering och exkludering. När ”de andra” uppfattas avvika från samhällets grundläggande värderingar blir gruppen ett hot mot den sociala ordningen och nationens stabilitet samtidigt som gruppen framkallar en känsla av förlorad kontroll (se exempelvis Humphrey 2007; Dagistanli & Grewal 2012/2016; Abdelmonem m.fl., 2016). Utifrån ett socialpsykologiskt perspektiv kan därför ett bemötande som präglas av fördömande och exkludering ses som ett sätt att avvärja hotet och återta kontrollen (Esses m.fl. 2013; Ibrahim 2005). En social konsekvens är emellertid att distanseringen mellan ”oss” och ”de andra” ökar och kulturaliseringsprocessen omvandlas till en fråga om vem som ska tillåtas tillhöra gemenskapen och vem som inte ska tillåtas tillhöra gemenskapen (jämför Said 2003; Modest & de Koning 2016).

I det följande ska de huvudsakliga resultaten från två empiriska studier som har genomförts inom ramen för det aktuella forskningsprojektet

presenteras.⁶ Studierna undersöker hur särskilt nyanlända ungdomar som anklagas för brottet sexuellt ofredande bemöts i det svenska rättsväsendet och således om kulturaliseringsprocessen kan sägas ha lett till sociala konsekvenser även i rättsväsendets praktik.

Rättsväsendets bemötande av unga med utländsk bakgrund – en experimentell studie

Studien syftade till att undersöka om svenska lagfarna domare och nämndemän i sin bevisvärdering påverkades av gärningspersonens etniska bakgrund och, i så fall, hur.⁷ Studien genomfördes under hösten 2017 i form av en digital enkätundersökning som skickades ut till såväl underrätter som nämndemannaföreningar. Mot bakgrund av en ökad medierapportering om sexuella ofredanden av asylsökande på svenska badhus (se exempelvis By 2016) utformades studien utifrån ett autentiskt fall där en 13-årig flicka misstänktes ha blivit utsatt för ett sexuellt ofredande på ett badhus av en för henne tidigare okänd 16-årig ungdom.

Domarna och nämndemännen fick ta del av viss bakgrundsinformation, så som grunden för polisanmälan och en sammanfattning av målsägandens uppgifter. Bevisläget i det beskrivna fallet kan betecknas vara vagt. Utöver målsägandens uppgifter fanns det ingen annan bevisning till stöd för brottsmisstanken. Efter att respondenterna hade tagit del av bakgrundsinformationen fick de se det videoinspelade polisförhøret med den 16-årige misstänkte ungdomen. Studiens experimentella upplägg bestod i att polisförhøret hade spelats in i två versioner. I den ena versionen uppgavs den misstänkte heta Mudhafar och i den andra versionen Erik. Rollen som Mudhafar spelades av en ungdom med utländsk bakgrund och rollen som Erik spelades av en ungdom med svensk bakgrund. Innehållsmässigt var de båda förhøren identiska och samma förhørsledare förekom i båda versionerna. Den enda skillnaden var att Mudhafar lämnade sina uppgifter på svenska med viss brytning.

Efter att respondenterna hade tagit del av det inspelade polisförhøret med den unge misstänkte ombads de svara på sex skattningsfrågor (skala

⁶ För en mer omfattande resultatredovisning, se Lainpelto & Bisso (under granskning).

⁷ Studien genomfördes inom ramen för det aktuella forskningsprojektet i form av ett examensarbete vid Juridiska institutionen, Stockholms universitet. En fördjupad resultatredovisning hittas i Bisso (2017).

1–10, där 1 motsvarande ”inte alls” och 10 motsvarade ”mycket”) samt en flervalsfråga. De första fyra frågorna utformades mot bakgrund av de kriterier som Högsta domstolen har presenterat vad gäller utsageanalys (se exempelvis NJA 2017 s. 316 I och II). 1) *Hur trovärdig anser du att NN är som person?* 2) *Anser du att NN:s uppgifter är detaljrika?* 3) *Anser du att NN:s uppgifter är sammanhängande?* 4) *Hur tillförlitliga anser du att NN:s uppgifter är?*

Den femte och sjunde frågan syftade till att undersöka om respondenterna bedömde att bevisningen var tillräcklig för att meddela fällande dom och således om resultaten av de övriga frågorna påverkade bedömningen av skuldfrågan. 5) *Hur sannolikt anser du det vara att NN är skyldig till det sexuella ofredandet?* 7) *Hade du dömt NN?*

Den sjätte frågan syftade till att undersöka om den unge misstänktes etniska bakgrund påverkade respondenterna på ett känslomässigt sätt. 6) *Hur stort obehag känner du av NN:s påstådda handlande?*

I studien deltog 34 lagfarna domare och 320 nämndemän. Trots ett brett rekryteringsförfarande var det svårt att få de lagfarna domarna att medverka i studien. Även om domargruppens resultat redovisas i tabellen nedan går det emellertid, mot bakgrund av det stora bortfallet, inte att dra några generella slutsatser om den aktuella gruppen. Därför kommer resultatredovisningen främst att behandla nämndemannagruppens resultat. Emellertid återkommer kapitlet till domargruppen i det följande.

I tabell 1 redovisas båda respondentgruppernas medelvärden vad gäller fråga 1–6 samt om det finns en statistisk signifikant skillnad mellan medelvärdena för Mudhafar och Erik (p-värde⁸). De frågor där en statistisk skillnad har visat sig är markerade med fet stil.

⁸ Studiens nollhypotes formulerades mot bakgrund av den misstänktes etniska bakgrund inte påverkade bevisvärderingen. Om p-värdet är lika med eller understiger 0.05 kan nollhypotesen förkastas vilket innebär att studiens alternativa hypotes, det vill säga att den misstänktes etniska bakgrund påverkade bevisvärderingen, i stället är mest trolig. Ju lägre p-värde desto lägre risk för att utfallet är ett utslag av slumpen. Analysen har genomförts med Wilcoxons tvåstickprovstext (Mann-Whitney U test).

	Lagfarna domare		Nämndemän	
	Mudhafar	Erik	Mudhafar	Erik
Fråga 1 – trovärdighet				
<i>medelvärde</i>	4,31	4,94	3,55	4,91
<i>p-värde</i>		0,230		0,000
Fråga 2 – detaljrikedom				
<i>medelvärde</i>	4,06	4,56	3,18	4,33
<i>p-värde</i>		0,322		0,000
Fråga 3 – sammanhängande				
<i>medelvärde</i>	4,38	5,06	3,68	4,59
<i>p-värde</i>		0,204		0,000
Fråga 4 – tillförlitlighet				
<i>medelvärde</i>	4,19	4,44	3,36	4,58
<i>p-värde</i>		0,591		0,000
Fråga 5 – skuld				
<i>medelvärde</i>	6,31	7,11	7,05	6,17
<i>p-värde</i>		0,221		0,000
Fråga 6 – upplevt obehag				
<i>medelvärde</i>	5,59	3,78	6,88	4,96
<i>p-värde</i>		0,024		0,000

Tabell 1.

Resultaten av frågorna till nämndemannagruppen visar en markant skillnad i bedömningarna av de båda förhørsversionerna och resultaten av bedömningarna på samtliga frågor är statistiskt signifikanta. Av resultaten på de första fyra frågorna framgår att nämndemännen bedömde att Erik var betydligt mer trovärdig än Mudhafar samt att Eriks utsaga bedömdes vara betydligt mer tillförlitlig än Mudhafars utsaga. Resultaten av fråga fem

(hur sannolikt det var att NN var skyldig till brottet) visar att Mudhafar i betydligt högre utsträckning än Erik ansågs vara skyldig till brottet.

Resultaten av fråga sex (det upplevda obehaget) visar den största medelvärdesskillnaden. Mudhafars påstådda handlande väckte, bland såväl nämndemännen som de lagfarna domarna, ett avsevärt större obehag än Eriks påstådda handlande. Resultatet var också det enda statistiskt signifikanta av domargruppens samtliga bedömningar.

Fråga sju utformades som en flervalfråga (om respondenterna skulle ha dömt NN) och respondenterna kunde välja mellan svarsalternativen *ja/nej/avstår från att svara*. Nämndemannagruppens resultat ligger i linje med resultaten av de övriga frågorna. 59 procent av nämndemännen uppgav att de skulle ha dömt Mudhafar medan 28 procent uppgav att de skulle ha dömt Erik. Ett liknande resultat hittades vad gäller svarsalternativet ”nej”. Endast 13 procent av nämndemännen uppgav att de *inte* skulle ha dömt Mudhafar medan 38 procent uppgav att de *inte* skulle ha dömt Erik. Med andra ord, tre gånger fler nämndemän uppgav att de skulle ha frikänt Erik jämfört med andelen som uppgav att de skulle ha frikänt Mudhafar. Vidare var det fler nämndemän som valde att avstå att svara på frågan då de hade tagit del av förhöret med Erik. En hypotes som kan förklara det resultatet är att nämndemännen snabbare bestämmer sig i skuldfrågan då den unge misstänkte är av utländsk härkomst. En annan hypotes är att nämndemännen, för fällande dom, accepterar vagare bevisning då den unge misstänkte är av utländsk härkomst. Den andra studien, som ska presenteras nedan, undersöker dessa hypoteser närmare.

Rättsväsendets bemötande av unga med utländsk bakgrund – en studie av underrättsavgöranden

Studien syftade till att undersöka underrätternas hantering av mål som rör brottet sexuellt ofredande där den tilltalade vid tidpunkten för det påstådda brottet var mellan 15 och 17 år. Mot bakgrund av det stora bortfallet av lagfarna domare i den experimentella studien kan denna studie ses som ett komplement till densamma.⁹ Materialet bestod av samtliga avgöranden från landets alla tingsrätter avseende vald brottslighet från åren 2013, 2015

⁹ Därför är av vikt att redan här uppmärksamma att de lagfarna domarna endast var skiljaktiga vad gäller skuldfrågans bedömning i ett av de studerade avgörandena från år 2017.

och 2017. Av utrymmesskäl ska emellertid huvuddelen av resultatredovisningen ägnas åt de avgörandena som avkunnades år 2017.

I avgörandena från år 2017 förekom 113 åtalspunkter avseende brottet sexuellt ofredande varav 88 procent ledde till fällande dom och 12 procent ledde till friande dom. 35 procent av åtalspunkterna rörde unga med svensk bakgrund och 65 procent rörde unga med utländsk bakgrund. I gruppen unga med utländsk bakgrund rörde 70 procent av åtalspunkterna nyanlända ungdomar. Av samtliga åtalspunkter i båda ungdomsgrupperna rörde nästan hälften nyanlända ungdomar (45 procent). Av de åtalspunkter som ledde till fällande dom rörde 29 procent unga med svensk bakgrund och 71 procent unga med utländsk bakgrund. Av de åtalspunkter som ledde till friande dom rörde 85 procent unga med svensk bakgrund och 15 procent unga med utländsk bakgrund. Studerar man ungdomsgrupperna var för sig dömdes unga med svensk bakgrund i 72 procent av åtalspunkterna och friades i 28 procent. Unga med utländsk bakgrund dömdes i 97 procent av åtalspunkterna och friades i 3 procent.

Mellan jämförelseåren föreligger det inga större skillnader vad gäller andelen unga med svensk bakgrund (2013: 36 procent, 2015: 40 procent, 2017: 35 procent) och andelen unga med utländsk bakgrund (2013: 64 procent, 2015: 60 procent, 2017: 65 procent). Däremot har andelen nyanlända ungdomar ökat i avgörandena från år 2017 jämfört med de tidigare undersökningsåren och en generell ökning av antalet ärenden kan tillskrivas den aktuella ungdomsgruppen (antalet ärenden ökade med 60 procent jämfört med 2013 och 36 procent jämfört med 2015). Av de som dömdes år 2013 hade 37 procent svensk bakgrund och 63 procent utländsk bakgrund. Motsvarande siffror för år 2015 var 46 respektive 54 procent. År 2017 minskade andelen unga med svensk bakgrund som dömdes för brott till 29 procent samtidigt som andelen unga med utländsk bakgrund ökade till 71 procent. Av de som friades år 2013 hade 30 procent svensk bakgrund och 70 procent utländsk bakgrund. Det aktuella året hittades inget statistiskt samband mellan etnisk bakgrund och skuldfrågans bedömning (p -värde 0,068¹⁰). Av de som friades år 2015 hade 22 procent svensk bakgrund och 78 procent utländsk bakgrund. Inte heller detta år hittades ett statistiskt samband mellan etnisk bakgrund och skuldfrågans bedömning (p -värde 0,710). I avgörandena från år 2017 hittades en förändring vad gäller de friande domarna

¹⁰ Studiens nollhypotes formulerades mot bakgrund av att etnisk bakgrund inte påverkar skuldfrågans bedömning och studiens alternativa hypotes formulerades mot bakgrund av att etnisk bakgrund påverkar skuldfrågans bedömning.

då 85 procent rörde unga med svensk bakgrund och 15 procent rörde unga med utländsk bakgrund. Andelen unga med utländsk bakgrund som friades minskade således med 63 procentenheter jämfört med år 2015. Vidare hittades det år 2017 ett statistiskt signifikant samband mellan faktorerna etnisk bakgrund och skuldfrågans bedömning (p -värde $<0,001$).

En kvalitativ undersökning

Det räcker inte med att konstatera att det föreligger ett statistiskt samband mellan den unges etniska bakgrund och skuldfrågans bedömning vad gäller avgörandena från år 2017 eftersom det kan finnas omständigheter i de avgjorda målen som kan förklara sambandet. Därför studerades dessa avgöranden mer ingående och de övergripande resultaten av denna kvalitativa undersökning ska presenteras i det följande.

En möjlig förklaring till sambandet mellan etnisk bakgrund och domstolarnas bedömning av skuldfrågan kan vara att unga med utländsk bakgrund i högre utsträckning än svenska ungdomar väljer att erkänna brott. Av ungdomarna med svensk bakgrund var det 28 procent som erkände brott, vilket kan beskrivas vara en hög andel i jämförelse med andra brotts typer. Den motsvarande siffran för unga med utländsk bakgrund var endast en procent. Ytterligare fyra procent av de misstänkta med utländsk bakgrund vidgick delar av gärningsbeskrivningen men förnekade ändå brott. Det innebär att den unges inställning till anklagelserna inte kan förklara sambandet. Snarare framstår sambandet som än mer oförklarligt mot bakgrund av de utländska ungdomarnas inställning i förhållande till antalet fall.

Det förelåg inga skillnader mellan ungdomsgrupperna vad gäller partspecifika omständigheter som skulle kunna förklara sambandet, som till exempel den tilltalades och målsägandenas kön och ålder. Emellertid hittades en skillnad vad gäller parternas tidigare relation och platsen för det påstådda brottet. I endast en åtalpunkt vad gäller de svenska ungdomarna var den unge vid det påstådda gärningstillfället sedan tidigare okänd för målsäganden (3 procent). I en stor del av fallen som rörde unga med svensk bakgrund hade de påstådda brotten begåtts via sociala medier (40 procent), i skolmiljö (30 procent) och i målsägandens eget hem (20 procent). När det gäller unga med utländsk bakgrund var den unge sedan tidigare okänd för målsäganden i 63 procent av fallen och majoriteten av dessa fall rörde gruppen nyanlända ungdomar. Att parterna inte kände varandra sedan tidigare förklarar sannolikt skillnaden mellan ungdomsgrupperna vad gäl-

ler platsen för det påstådda brottet. I majoriteten av åtalspunkterna handlade det om sexuella ofredanden i offentliga miljöer (73 procent). De vanligaste förekommande platserna var publika musikevenemang, vid besök på badhus och vid resa i kollektivtrafiken.

I majoriteten av fallen som rörde unga med svensk bakgrund kan bevisläget beskrivas vara gott. Den främsta anledningen är att en stor del av fallen rörde sexuella ofredanden via sociala medier där åklagarna kunde framlägga omfattande teknisk bevisning i form av exempelvis undersökningar av IP-adresser och mobilutläsningar. Det goda bevisläget kan också vara en förklaring till varför de svenska ungdomarna i så hög utsträckning valde att erkänna brott. Även då de påstådda brotten hade inträffat i skolmiljö kan bevisläget beskrivas vara gott eftersom det i flera av fallen fanns direkta vittnen till händelserna. Vad gäller unga med utländsk bakgrund handlade inte ett enda fall om sexuella ofredanden via sociala medier. Det betyder att den tekniska bevisningen som åberopades i målen som rörde de svenska ungdomarna inte kunde åberopas i målen som rörde de utländska ungdomarna. Det vanligaste bevisläget vad gäller ungdomar med utländsk bakgrund, särskilt nyanlända ungdomar, var i stället att målsägandens uppgifter stod emot den unges, utan direkt stöd i annan bevisning. Med hänsyn till att majoriteten av de påstådda brotten hade begåtts i offentliga miljöer fanns det i det studerade materialet förvånansvärt få direkta vittnen. Ett motsvarande bevisläge, det vill säga en ord-mot-ord-situation, förekom endast i ett av fallen som rörde de svenska ungdomarna. I detta fall friades den unge med hänvisning till att målsägandens berättelse saknade stöd i annan bevisning. De nyanlända ungdomarna dömdes dock i majoriteten av ord-mot-ord-situationerna och i flera av dessa fall är det svårt att urskilja domstolarnas argumentation eftersom domskälen var mycket kort beskrivna trots de svåra bevislägena.

I flera av fallen som rör nyanlända ungdomar förekom att målsägandena hade pekat ut eller på annat sätt identifierat de påstådda gärningspersonerna. Att sådana utpekanden inte förekom när det gäller svenska ungdomar beror på att parterna i majoriteten av dessa fall kände varandra sedan tidigare. Mot bakgrund av att parterna i majoriteten av fallen som rörde nyanlända ungdomar inte kände varandra sedan tidigare borde det ha förekommit fler reella konfrontationer. Emellertid finns det bara uppgift om en fotokonfrontation i hela materialet. Flera av de förekommande utpekandena kan i stället beskrivas vara enkelkonfrontationer, det vill säga att målsäganden förevisas en person eller ett fotografi för att bekräfta eller

bestrida om den förevisade personen är gärningspersonen. Enkelkonfrontationsförfarandet är emellertid förenat med en rad risker, främst för att avsaknaden av andra figuranter kan leda till att en person som utseende- eller klädesmässigt liknar gärningspersonen felaktigt utpekade (se exempelvis Steblay m.fl. 2003). Därför ska enkelkonfrontationer, enligt Rikspolisstyrelsens riktlinjer, inte användas i annat än undantagsfall (RPS 2005; RH 2011:35; RH 1997:11). I riktlinjerna förespråkas i stället gruppkonfrontationer och det sekventiella förfarandet där figuranterna förevisas en och en. De undantag som kan medge en användning av enkelkonfrontationsförfarandet är då gärningspersonen har ett säreget utseende som gör det svårt att finna andra lämpliga figuranter eller då målsäganden är direkt delaktig i det omedelbara sökandet efter gärningspersonen. I de granskade fallen framgår det emellertid inte att målsäganden har varit direkt delaktig i det omedelbara sökandet. I ett av de studerade fallen hade målsäganden blivit sexuellt ofredad av en för henne okänd person då hon stigit av bussen. I direkt anslutning till brottet lämnade målsäganden ett förhållandevis vagt signalement. Först efter flera timmar kom polisen till målsägandens bostad och visade ett digitalt fotografi av en person. Målsäganden bekräftade att fotografiet föreställde gärningspersonen och den unge nyanlände dömdes emot sitt nekande mot bakgrund av endast målsägandens utpekande. I det här fallet går det att ifrågasätta varför polisen inte anordnade en reell foto-konfrontation (jämför Svea hovrätt 2016). Det kan dock konstateras att det inte finns några incitament för polisen att förändra sina arbetsmetoder mot bakgrund av tingsrätternas acceptans av mer tveksamma utpekanden.

När det gäller utpekanden på plats har den nyanlända ofta befunnit sig på platsen tillsammans med andra personer i samma ålder och av samma etniska ursprung. Det kan till exempel handla om att ett boende för ensamkommande har besökt ett badhus. Tidigare forskning visar att människor har lättare för ansiktigenkänning när det handlar om att peka ut personer av samma etniska ursprung som dem själva och fenomenet har kallats för *own-race bias* (se exempelvis Wells & Olson 2003). Förklaringen är att människan initialt kodar in individens ursprung innan andra detaljer kodas in (Levin 2000). Handlar det om ett snabbt händelseförlopp, där dessutom flera personer befinner sig i närheten, kan det finnas skäl för domstolarna att beakta risken för ett eventuellt felaktigt utpekande. Detsamma gäller utpekanden med hjälp av enkelkonfrontationsförfarandet.

Flera av utpekandena i det studerade materialet bygger på ytterst vaga signalementsbeskrivningar, till exempel ”svart hår” och ”mörka byxor”. I ett

av de studerade fallen omhändertogs en nyanländ ungdom vid ett musik-evenemang och vid rättegången uppgav målsäganden att gärningspersonen vid brottstillfället hade haft på sig en grå kofta och svartgråa byxor. Målsäganden konfronterades med uppgifter från polisförhøret då hon i stället hade uppgivit att gärningspersonen hade haft en randig kofta på sig. Utöver målsägandens uppgifter uppgav ett vittne att gärningspersonen hade haft en vinrød kofta på sig. Trots de vaga signalementsbeskrivningarna dömdes den unge emot sitt nekande utan stöd i annan bevisning.

I flera av fallen som rör nyanlända ungdomar förekommer det även vaga tidsangivelser vad gäller tidpunkten för brottet – en omständighet som kan inskränka den tilltalades möjligheter att försvara sig och uppbringa motbevisning (Diesen 2009–2010). En motsvarande brist hittades inte i de fall som rörde svenska ungdomar. De vaga tidsangivelserna tycks inte kunna förklaras av faktorer som till exempel upprepad brottslighet i hemmiljö, en omständighet som kan efterge precisionskravet (se exempelvis NJA 1992 s. 446). I stället handlade fallen om påstådd brottslighet vid ett enskilt tillfälle av en okänd person. I exempelvis ett av de studerade fallen kunde målsäganden inte precisera när i tiden det påstådda brottet hade inträffat, varför åklagaren valde att utsträcka tiden i åtalet till en månad. Det av åklagaren åberopade vittnet kunde inte ens bekräfta eller motsäga om händelsen hade inträffat under den månad som åklagaren uppgav. Anmälan gjordes fem månader efter den påstådda händelsen och huvudförhandlingen hölls inte förrän åtta månader efter den påstådda händelsen. Utöver målsägandens utsaga fanns det ingen annan bevisning till stöd för åtalet. Den unge dömdes emot sitt nekande och i domskälen, som förövrigt var mycket korta mot bakgrund av det vaga bevisläget, skrev tingsrätten: ”[Den tilltalade] har å sin sida inte kunnat säga om han var på [platsen] i oktober 2016.” Fallet väcker frågan om den unge nyanländes möjligheter att verifiera respektive falsifiera anklagelserna på samma villkor som åklagaren faktiskt respekterades – en rättighet inom ramen för rätten till en rättvis rättegång. Dessutom kan domstolens formulering tolkas som att en förklaringsbörd ålades den unge i en situation där brister i åtalet i stället ska belasta åklagarens talan.

Det var inte endast oprecisa gärningsbeskrivningar som ledde till svårigheter för de unga med utländsk bakgrund, särskilt de nyanlända ungdomarna, att bemöta anklagelserna på ett adekvat sätt. I flera av fallen belastades utredningarna av anmärkningsvärt långa utredningstider. I exempelvis ett av de studerade fallen gjordes polisanmälan bara ett fåtal

dagar efter den påstådda händelsen. Ändå hördes inte målsägandena, två yngre barn, förrän åtta månader efter den påstådda händelsen. Den misstänkte 15-åringen hördes inte förrän efter ett år. I målet hade dessutom den unges försvarare inte beretts möjlighet att närvara vid barnförhören – även det en rättighet inom ramen för rätten till en rättvis rättegång. Tingsrätten menade att de inspelade förhören med barnen ändå kunde läggas till grund för domen eftersom målsägandeförhören inte var den enda bevisningen i målet. Det är emellertid svårt att förstå vilken bevisning tingsrätten hänvisade till eftersom åklagaren inte hade åberopat någon annan bevisning av mer direkt karaktär. Den unge dömdes emot sitt nekande.

Att försvararna inte hade beretts tillfälle att närvara vid barnförhören förekom i flera fall som rörde nyanlända ungdomar. Visserligen hade försvararna beretts möjlighet att begära kompletterande förhör men sådana förhör hade inte kommit tillstånd eftersom försvararna, ofta med hänvisning till målsägandenas ringa ålder, inte ansåg det vara meningsfullt att så lång tid efter anmälningarna begära förnyade förhör. Att lägga videoinspelade förhör till grund för fällande dom är inte förenligt med rätten till en rättvis rättegång om inte den tilltalade vid förhöret eller i ett senare skede har givits tillfälle att motsäga och utfråga uppgiftslämnaren och om uppgifterna varit den enda, eller i vart fall den avgörande, bevisningen emot den tilltalade (S.N. mot Sverige; NJA 2015 s. 222). I de studerade fallen har således de ungas rätt till en rättvis rättegång inte kränkts formellt men måste ändå anses ha inskränkts i betydande mån som en konsekvens av de långa utredningstiderna.

Vidare visar undersökningen att domstolarna sällan tog hänsyn till de ungas, särskilt de nyanländas, alternativa förklaringar till de påstådda händelserna (jämför NJA 2015 s. 702). Så var fallet även då de ungas förklaringar fick visst stöd av åklagarnas åberopade vittnen. I ett av de studerade fallen uppgav den nyanlände ungdomen att han vid ett besök på badhuset hade hamnat i nöd på grund av bristande simkunnighet och att det därför hade handlat om oavsiktliga beröringar. Ett vittne berättade att målsäganden hade uppgett att den unge upprepade gånger hade bett om hjälp. Kompletterande frågor gick inte att ställa till målsäganden eftersom densamma, på grund av sin ringa ålder, inte medverkade vid rättegången. Den unges alternativa förklaring nämndes inte i domskälen och den unge dömdes emot sitt nekande mot bakgrund av endast målsägandens uppgifter.

En diskussion om rättsväsendets bemötande av nyanlända ungdomar

Sammantaget visar de genomförda studierna att ungdomar med utländsk bakgrund, särskilt nyanlända ungdomar, döms mot bakgrund av såväl vagare som mer diskutabel bevisning jämfört med svenska ungdomar. Det tycks också som att åklagarna endast väljer att väcka åtal mot svenska ungdomar då det finns övertygande bevisning men att det för väckande av åtal mot nyanlända ungdomar inte ställs samma robusthetskrav på bevisningen. Slutsatsen av den kvalitativa undersökningen av underrättsavgörandena är således att nyanlända ungdomar befinner sig i ett påtagligt bevisunderläge när de åtalas för ett brott som i diskurserna har konstruerats som en fråga om kulturell tillhörighet. Visserligen kan de studerade avgörandena från år 2017 ge uttryck för en tillfällig avvikelse i jämförelse med de tidigare undersökningsåren. Sambandet mellan faktorerna etnisk bakgrund och domstolens bedömning av skuldfrågan får dock stöd av den experimentella studien. Därför kan man, mot bakgrund av utvecklingen i andra europeiska länder, diskutera om resultaten ger uttryck för en rad sociala konsekvenser till följd av den kulturaliserade sexualbrottsdebatten. Oavsett hur man väljer att förklara resultaten kan man emellertid urskilja ett bemötande som inte utgår från allas likhet inför lagen.

Förekomst av missgynnande och diskriminering i rättsväsendet är svårt att studera och belägga (jämför Gur-Ayre 2018). Vidare tycks det finnas ett starkt motstånd emot att erkänna en sådan förekomst (se exempelvis SOU 2005:56). Motståndet beror sannolikt på att det uppfattas som stötande att den institution som ska värna om allas likhet inför lagen inte gör just det. Mot bakgrund av de svårigheter det innebär att studera diskrimineringens förekomst och motståndet emot att erkänna densamma verkar det ha tillskapats en utbredd övertygelse om att diskriminering i rättsväsendet inte existerar. Att frågan är svår att studera och att fenomenet är svårt att belägga är emellertid inte samma sak som att missgynnande och diskriminering inte förekommer.

Vi vet sedan tidigare att även lagfarna domare frekvent faller offer för olika slags felkällor, särskilt i bevisvärderingssituationen (se exempelvis Guthrie m.fl. 2001; Pettersson m.fl. 2017–2018; Schantli & Strömberg 2015; Diesen 2002). Eftersom den svenska bevisprövningen bygger på principen om fri bevisvärdering är det ofrånkomligt att prövningen i viss mån präglas av subjektivitet. Tidigare forskning visar att risken för missgynnande är

som allra störst vid det så kallade diskretionsutrymmet, det vill säga då de juridiska bedömarna åtnjuter en större handlingsfrihet (Diesen 2002; BRÅ 2008). Det förklarar också varför forskningen har kunnat belägga en ökad risk för missgynnande i mål som rör mindre grova brott och då bevisläget är tvetydigt (Tittle & Curran 1988; Rachlinski & Wistrich 2017).

Tidigare forskning visar vidare att risken för missgynnande ökar för det fall brottet uppfattas hota samhällets grundläggande värderingar. Det förklarar varför mål som rör sexualbrottslighet ofta innebär en överhängande risk för missgynnande (Tittle & Curran 1988). När dessutom en viss utpekad grupp förknippas med ett visst brott som uppfattas hota samhällets grundläggande värderingar kan det leda till en ökad benägenhet att väcka åtal mot personer i den utpekade gruppen eller att dessa personer oftare döms och/eller döms till hårdare straff än andra (Weenink 2009; Gur-Arye 2018; Garland 2008). Ungdomsgrupper är inget undantag (se exempelvis Pakes 2012/2016). Studier från exempelvis Nederländerna visar bland annat att ungdomar från minoritetsgrupper löper en 2.3 gånger ökad risk att åtalas jämfört med nederländska ungdomar (Weenink 2009). Resultaten kan sannolikt förklaras av behovet av att fördöma den grupp som pekats ut som ett hot som samhällsordningen. Med andra ord, såväl medvetna som icke-medvetna antipatier kan omvandla den dömande verksamheten till en fördömande verksamhet (se exempelvis Gur-Arye 2018, Dagistanli 2007). Även om fördömandet kommer till uttryck i en isolerad prövning har det en vidare social funktion av särskild vikt i en tid som präglas av förhöjd social oro. Fördömandet handlar i grund och botten om en exkluderande handling som syftar till att stärka "vi-gemenskapen" och framhäva de värderingar som "de andra" har uppfattats utgöra ett hot emot (se exempelvis Pakes 2012/2016; Lamb 2003). Bemötandet av de nyanlända ungdomarna kan ur detta perspektiv ses som en slags "disciplinerande verksamhet" och ett statuerande av exempel. Dömandet blir på det här sättet en slags avskräckande maktpraktik som syftar till att få den aktuella ungdomsgruppen att internalisera de samhällsvärderingar som den anklagas för att ha avvikit ifrån. Med andra ord får rättstatsideal stå åt sidan mot bakgrund av ett högre syfte och fördömandet framstår därför som rättfärdigat.

Utöver detta finns det i de studerade avgörandena vad gäller de nyanlända ungdomarna en rad omständigheter som kan medverka till att förstärka känslor av rädsla och förbittring. I majoriteten av fallen hade de påstådda sexuella ofredandena skett på offentliga platser av för målsägandena tidigare okända gärningspersoner. Sådana omständigheter kan repro-

ducera mediernas stereotypa beskrivningar av den ”ensamma och försvarslösa kvinnan” som inte kan röra sig ute på gatorna ensam (jämför Keskinen 2011/2016; Bitsch & Klemetsen 2016). I en sådan beskrivning konstrueras två figurer i omedelbar symbios: Det ideala brottsoffret och den ideala gärningspersonen. Ju mer idealt brottsoffret framställs, desto mer ideal blir gärningspersonen och tvärtom. I flera av de studerade underrättsavgörandena hade brottsoffret ägnat sig åt en ”respektabel aktivitet” på en plats som densamma inte kunde ”klandras för” att befinna sig på (Christie 2001). Vidare ökar såväl offret som gärningspersonens ”idealstatus” om förövaren är ”främmande” och tillhör ”de andra” (jämför Madriz 1997). En sådan partskonstruktion kan också förklara varför mindre grova sexualbrott begångna av asylsökande har givits ett så stort utrymme i medierapporteringen. Denna typ av brottslighet anses ha ett högt nyhetsvärde eftersom den förstärker en stereotyp bild samt förmedlar en känsla av risk: Vem som helst kan utsättas var som helst av ”de onda andra” (jämför Greer 2007).

De juridiska bedömarens ofta tidspressade arbetssituation innebär vidare att de många gånger tvingas förlita sig på kognitiva genvägar (se exempelvis Kahneman 2011). En sådan är kategoriseringen av människor, vilken ofta bygger på generaliseringar och stereotyper som förmedlas i samhällsdiskurserna (se exempelvis Guthrie m.fl. 2001). Tidigare forskning har också kunnat belägga ett samband mellan det som förmedlas i mediediskurserna och domstolarnas bevisprövning (se exempelvis Lim m.fl. 2015; Lim 2015). Det antyder att kulturaliseringen av ett visst brott kan omvandlas till en felkälla vid bevisvärderingen mot bakgrund av en konstruerad kollektiv identitet. Med andra ord, när en person med en viss kulturell tillhörighet åtalas för ett brott som har förknippats med den aktuella kulturen kan det leda till en subjektivt uppfattad presumtion för skuld (jämför Höijer 2008). En sådan presumtion kan vidare leda till en oförmåga för den juridiska bedömarens att ta till sig information och bevisning som talar emot den tilltalades skuld liksom en förmåga att lättare uppmärksamma information och bevisning som talar för den tilltalades skuld (Lindholm 2005; Diesen 2002).

Även en överrepresentation av en viss grupp i vissa typer av mål kan medverka till en subjektivt uppfattad presumtion för skuld. Den tidigare erfarenheten av att en viss grupp återkommande förekommer i vissa typer av mål kan således få verkan som en slags erfarenhetssats. I själva verket kan överrepresentationen bero på andra faktorer, som till exempel en ökad anmälningsbenägenhet rörande en viss grupp eller en selektering av ären-

den vid såväl förundersökningens inledande som vid åtalsbeslutet (Weenink 2009). Att den tidigare erfarenheten ges utrymme att verka som en erfarenhetssats kan förklara varför domstolarna tycks acceptera ett vagare bevisläge för en fällande dom i mål som rör nyanlända ungdomar. Emellertid kan en sådan praktik underbygga ett missgynnande i ett tidigare skede av rättsprocessen, det vill säga att domstolarnas praktik inte skapar incitament för varken polisen eller åklagarna att uppbringa mer robust bevisning. På det här sättet kan domstolarna bli en del av en diskrimineringspiral som medverkar till att bekräfta kulturargumentets legitimitet (jämför Cohen 2011).

I de studerade underrättsavgörandena kan bevisläget i majoriteten av fallen som rör nyanlända ungdomar beskrivas vara ord-mot-ord-situationer. I sådana situationer blir den tilltalades trovärdighet och de lämnade uppgifternas tillförlitlighet ofta av särskild vikt för bedömningen av skuldfrågan (Diesen 2006). I den experimentella studien visades att nämndemännen bedömde att ungdomen med svensk bakgrund var betydligt mer trovärdig än ungdomen med utländsk bakgrund. Samma bedömning gjordes vad gäller tillförlitligheten av den unges uppgifter. Det innebär att bevisprövningens resultat kan påverkas av omständigheter utan juridisk relevans. Det är också i sådana bevislägen som konstruktionen av ”det försvarslösa offret” som attackerats av ”den onde andre” kan få betydelse. Med andra ord kan det vara graden av förbittring som omständigheterna i målet väcker som blir avgörande snarare än den framlagda bevisningen. Ur detta perspektiv är den antipati som hittades i resultaten av den experimentella studien, i form av ett större upplevt obehag då den unge var av utländsk härkomst, särskilt intressant. En grundläggande rättighet i straffprocessen är rätten till kontradiktion, vilken innebär en rätt att bemöta allt som har anförts eller lagts fram. Frågan är emellertid hur den unge ska kunna kontradiktera en känsla av förbittring och obehag som grundar sig på en fördom.

Slutord

Det här kapitlet väcker frågan om den kulturaliserade debatten har påverkat domstolarnas förmåga att upprätthålla rättsstatsideal och således om den diskursiva diskrimineringen har lagt grunden för en strukturell diskriminering. Frågan är i allra högsta grad aktuell för vidare forskning eftersom debatten tycks fortgå, bland annat (i skrivande stund) i samband med

Uppdrag gransknings avsnitt *Dömda för våldtäkt* som sändes på SVT den 22 augusti 2018. Mot bakgrund av den formella sociala kontrollen som rättsväsendets aktörer utövar är det av särskild vikt att den vidare forskningen verkar för en generell kunskaphöjning om bevisvärderingens subjektiva inslag och felkällor, inte minst i syfte att öka kunskapen om sådana inslag och mekanismer bland de juridiska bedömarna.

Kapitlet ska avslutas med en diskussion om vad upplevelser av diskriminering och social exkludering kan innebära för såväl gruppen nyanlända ungdomar som för samhället i stort. En framgångsrik integration kan beskrivas vara en symbiotisk process mellan individens egenmakt att införlivas i samhällsgemenskapen och de förutsättningar som samhället tillåter denna egenmakt att verka inom. Det här kapitlet beskriver vad som kan tolkas vara en motsättning mellan dessa två förutsättningar: Det svenska rättsväsendets bemötande av nyanlända ungdomar riskerar att placera en stor grupp unga i ett permanent utanförskap i en tid som allt tydligare har kommit att präglas av ett omvänt rättighetsperspektiv – samtidigt som gruppen exkluderas från samhällsgemenskapen ställs det allt högre krav på anpassning och integration. Att förvisas från samhällsgemenskapen leder till faktiska begränsade möjligheter till delaktighet och vidareutveckling. Att därutöver uppleva förvisandet som ett permanent tillstånd kan påverka individens motivation och egenmakt. Vad gäller gruppen unga lagöverträdare kan denna motivation beskrivas vara av yttersta vikt vad gäller frågan om återanpassning varför också flera internationella rättsakter betonar vikten av ett bemötande av den unge lagöverträdaren som motverkar social isolering och stigmatisering. Den vidare forskningen behöver därför verka för att öka kunskapen om ungdomarnas upplevelser av missgynnande och social exkludering och om, och i så fall hur, sådana upplevelser kan påverka de ungas livsmöjligheter och känsla av tillhörighet.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 2005:56 *Det blågula glashuset: Strukturell diskriminering i Sverige*
MIS 2002:3 *Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik*
FN:s kommitté för barnets rättigheter (2007) *Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 10, Barnets rättigheter inom rättskipning för unga lagöverträdare*. Reviderad 2014. CRC/C/GC/10

Rättspraxis

S.N. mot Sverige, 02/07/2002
NJA 1992 s. 446
NJA 2015 s. 222
NJA 2015 s. 702
NJA 2017 s. 316 I och II
RH 1997:11
RH 2011:35
Svea hovrätt, B 9552-15, avgörandedatum 2016-02-09

Litteratur

Abdelmonem, Angie, Bavelaar, Rahma Esther, Wynne-Hughes, Elisa & Galán, Susana (2016). The 'Taharrush' connection: Xenophobia, islamophobia, and sexual violence in Germany and beyond. *Jadaliyya*. Elektronisk. Tillgänglig: <http://orca.cf.ac.uk/87454/1/TheTaharrush-ConnectionInGermany.pdf> [besökt 18-12-04]

Adam, Emma. K., Heissel, Jennifer. A., Zeiders, Katherine H., m.fl. (2015). Developmental histories of perceived racial discrimination and diurnal cortisol profiles in adulthood: A 20-year prospective study. *Psychoneuroendocrinology*, 62, 279–291. doi: 10.1016/j.psyneuen.2015.08.018

Albertson, Bethany, Kushner Gadarian, Shana (2015). Prologue. I Bethany Albertson & Shana Kushner Gadarian (red.), *Anxious Politics: Democratic citizenship in a threatening world*. New York: Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9781139963107.001

Amnesty International (2017). *Dangerously disproportionate: The ever-expanding security state in Europe*. EUR 01/5342/2017. London: Amnesty International ltd. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/5342/2017/en/> [besökt 10-12-04]

- Baird, Barbara (2009). Morality and patriarchal white sovereignty: Three stories of gang rape in Australia. *International Feminist Journal of Politics*, 11(3), 372–391. doi: 10.1080/14616740903017695
- Beltran, Veda E. (2017). *Xenophobia, populism, and the rise of the far-right in France and Germany*. CMC Senior Theses, Claremont McKenna College. Elektronisk. Tillgänglig: https://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/1478 [besökt 18-12-04]
- Bisso, Ramil (2017). *Fördomar mot utlandsfödda i brottmålsprocessen*. Stockholms universitet: Juridiska institutionen
- Bitsch, Anne & Klemetsen, Marit E. (2017). The legal grading of sexual citizenship: Sentencing practices in Norwegian rape cases. *Gender, Place & Culture*, 24(1), 174–188. doi: 10.1080/0966369X.2017.1298572
- Xiaoja Ge
- Brody, Gene H., Chen, Yi-Fu., Murry, Velma. M., Ge, Xiaoja, Simons, Ronald. L., Gibbons, Frederick X., Gerrard, Meg & Cutrona, Carolyn E. (2006). Perceived discrimination and the adjustment of African American youths: A five-year longitudinal analysis with contextual moderation effects. *Child Development*, 77(5), 1170–1189. doi: 10.1111/j.1467-8624.2006.00927.x
- Brouwer, Jelmer & Woude, Maartje V.D. (2017). Framing migration and the process of crimmigration: A systematic analysis of the media representation of unauthorized immigrants in the Netherlands. *European Journal of Criminology*, 14(1), 100–119. doi: 10.1177/1477370816640136
- BRÅ (2008). *Diskriminering i rättsprocessen: Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Rapport 2008:4. Elektronisk. Tillgänglig: https://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f180007887/1371914724514/2008_4_diskriminering_i_rattsprocessen.pdf [besökt 2018-12-04]
- BRÅ (2017). *Nationella trygghetsundersökningen 2016: Om utsatthet, otrygghet och förtroende*. Rapport 2017:1. Elektronisk. Tillgänglig: https://www.bra.se/download/18.37179ae158196cb172d6047/1483969937948/2017_1_Nationella_trygghetsundersokningen_2016.pdf [besökt 2018-12-04]
- Chavez, Elisa (2017). From immigrants to sex offenders: The case of a failed integration system in Norway. *Global Politics Review*, 3(1), 61–78
- Christie, Nils (2001). Det idealiska offret. I Malin Åkerström & Ingrid Sahlin (red.), *Det motspänstiga offret* (s. 46–62). Lund: Studentlitteratur

- Cohen, Stanley (2011). *Folk devils and moral panics*, Routledge: Taylor & Francis e-Library
- Dagistanli, Selda (2007). *Boys like them: The role of the courts in moral panics around "Muslim" gang rape*. PhD Thesis. Sydney: University of Western Sydney
- Dagistanli, Selda & Grewal, Kiran (2012/2016). Perverse Muslim masculinities in contemporary orientalist discourse: The vagaries of Muslim immigration in the West. I George Morgan & Scott Poynting (red.), *Global islamophobia: Muslims and moral panic in the West* (kapitel 7). Omtryck i e-boksformat. Abingdon: Routledge
- Genova, Nicholas D. (2018). The "migrant crisis as racial crisis: Do black lives matter in Europe? *Ethnic and Racial Studies*, 41(10), 1765–1782. doi: 10.1080/01419870.2017.1361543
- Hart, Betty D. (2017). Sexuality, race and masculinity in Europe's refugee crisis. I Carolus Grütters, Sandra Mantu & Paul Miderhoud (red.), *Migration on the move: Essays on the dynamics on migration*, vol 42, (s. 27–53). Leiden & Boston: Brill Nijhoff. doi: 10.1163/9789004330467_004
- Della Libera, Marta (2017). Sex with the Other: Anxieties and representations of gender in Europe during the refugee crisis. *Belgrade Journal of Media and Communications*, vol 12, 67–80. doi: 10.18415/ijmmu.v3i6.59
- Diesen, Christian (2002). Felkällor vid bevisprövning. I Gudrun Holgersen, Kai Krüger & Kåre Lilleholt, *Festskrift till Nils Nygaard: Nybrott og odling* (s. 1–16). Bergen: Fagbokforlaget
- Diesen, Christian (2006). Negativ särbehandling i rättskedjans alla led. I Jerzy Sarnecki (red.), *SOU 2006:30 Är rättvisan rättvis?: Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet* (s. 183–224)
- Diesen, Christian (2009–2010). Precision i straffprocessen: Om gärningsbeskrivning, bevisuppgift och förebringande av förundersökningsut-saga. *Juridisk Tidskrift*, nr 3 2009/2010, 502–529
- Dietze, Gabriele (2016). Ethnosexismus: Sex-mob-narrative um die Kölner sylvesternacht. *Movements Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 2(1), 1–16
- Eduards, Maud (2012). *Kroppspolitik om Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas

- Eerdmans, Femke (2016). *Portraying the other: The use of orientalist discourse in the representation of the refugee crisis in Dutch newspapers*. Masters thesis. Utrecht: Research MA Comparative Literary Studies, Utrecht University
- Esses, Victoria M., Medianu, Stelian & Lawson, Andrea S. (2013). Uncertainty, threat, and the role of the media in promoting the dehumanization of immigrants and refugees. *Journal of Social Issues*, 69(3), 518–536. doi.org/10.1111/josi.12027
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (2017). *Annual report on ECRI's activities covering the period from 1 January to 31 December 2016*. ECRI Secretariat, Strasbourg. Elektronisk. Tillgänglig: <https://rm.coe.int/annual-report-on-ecri-s-activities-covering-the-period-from-1-january-/16808ae6d6> [besökt 2018-12-04]
- Fekete, Liz (2006). Enlightened fundamentalism?: Immigration, feminism and the Right. *Race and Class*, 48(2), 1–22. doi: 10.1177/0306396806069519
- Fredrickson, George M. (2003). *Racism: A short history*. Princeton: Princeton University Press
- Garland, David (2008). On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture: An International Journal*, 4(1), 9–30. doi: 10.1177/1741659007087270
- Goode, Erich & Ben-Yehuda, Nachman (1994). Moral panics: Culture, politics, and social construction. *Annual Review of Sociology*, vol 20, 149–171. doi: 10.1146/annurev.so.20.080194.001053
- Greer, Chris (2007). News media, victims and crime. I Pamela Davies, Peter Francis & Chris Greer (red.), *Victims, crime and society* (s. 20–49). London: Sage Publications ltd. doi: 10.4135/9781446212202.n2
- Gur-Arye, Miriam (2018). The legitimacy of judicial responses to moral panic: Perceived vs. normative legitimacy, *Criminal Justice Ethics*, 37(2), 141–163. doi: 10.1080/0731129X.2018.1500130
- Guthrie, Chris, Rachlinski, Jeffrey I. & Wistrich, Andrew J. (2001). Inside the judicial mind. *Cornell Law Review*, 86(4), 777–830
- Hestermann, Thomas (2018). Refugees and migrants in the media: The black hole. I Helmut Kury & Slawomir Redo (red.), *Refugees and migrants in law and policy: Challenges and opportunities for global civic education* (s. 125–136). Cham: Springer International Publishing. doi: 10.1007/978-3-319-72159-0

- Hörnle, Tatjana (2017). The new German law on sexual assault and sexual harassment. *German Law Journal*, 18(6), 1309–1330
- Huikuri, Pari (2016). *Har riksdagspartierna blivit populistiska?: En jämförande studie av Almedalstalen 2015 jämfört med Almedalstalen 2016*. Kandidatuppsats. Umeå: Samhällsvetenskapliga fakulteten, Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet
- Humphrey, Michael (2007). Culturalising the abject: Islam, law and moral panic in the West. *Australian Journal of Social Issues*, 42(1), 9–25. doi: 10.1002/j.1839-4655.2007.tb00036.x
- Höijer, Birgitta (2008). Sociala representationer. I Mats Ekström (red.), *Mediernas språk* (s. 139–164. Malmö: Liber
- Ibrahim, Maggie (2005). The securitization of migration: A racial discourse. *International Migration*, 43(5), 163–187. doi: 10.1111/j.1468-2435.2005.00345.x
- Ibrahim, Monica (2017). *“Rapefugees not welcome”. Ideological articulations of media discourses on migrants and refugees in Europe: New racism and othering – A critical discourse analysis*. Master’s thesis. London: Department of Media and Communications, London School of Economics and Political Science
- Kahneman, Daniel (2011). *Thinking fast and slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux
- Kauff, Mathuas, Wölfer, Ralf & Hewstone, Miles (2017). Impact of discrimination on health among adolescent immigrant minorities in Europe – The role of perceived discrimination by police and security personnel. *Journal of Social Issues*, 73(4), 831–851. doi: 10.1111/josi.12250
- Keskinen, Suvi (2011/2016). Borders of the Finnish nation: Media, politics and rape by “foreign” perpetrators. I Elisabeth Eide & Kaarina Nikunen, *Media in motion: Cultural complexity and migration in the Nordic region*, (kapitel 7). Omtryck i e-boksformat, Abingdon: Routledge
- Klaus, Witold, Lévy, Miklós, Rzeplińska, Irena & Scheinost, Miroslav (2018). Refugees and asylum seekers in central European countries: Reality, politics and the creation of fear in societies. I Helmut Kury & Slawomir Redo (red.), *Refugees and migrants in law and policy: Challenges and opportunities for global civic education* (s. 457–494). Cham: Springer International Publishing. doi: 10.1007/978-3-319-72159-0
- Lainpelto, Katrin & Bisso, Ramil (under granskning). Behandlas lika fall olika?: Social oro som felkälla i bevisvärderingssammanhang

- Lamb, Sharon (2003). The psychology of condemnation: The underlying emotions and their symbolic expression in condemning and shaming. *Brooklyn Law Review*, 68(4), 929–958
- Levin, Daniel T. (2000). Race as a visual feature: Using visual search and perceptual discrimination tasks to understand face categories and the cross-race recognition. *Journal of Experimental Psychology General*, 129(4), 559–574. doi: 10.1037/0096-3445.129.4.559
- Lim, Claire S.H., Snyder Jr., James M. & Strömberg, David (2015). The judge, the politician, and the press: Newspaper coverage and criminal sentencing across electoral systems. *American Economic Journal*, 7(4), 103–135. doi: 10.1257/app.20140111
- Lim, Claire S.H. (2015). Media influence on courts: Evidence from civil case adjudication. *American Law and Economics Review*, 17(1), 87–126. doi: 10.1093/aler/ahv005
- Lindholm, Torun (2005). Socialpsykologiskt perspektiv: Fördomar och diskriminering – Klassiska problem i modern skepnad. I Christian Diesen (red.), *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur
- Lüthi, Barbara (2017). Agitated times: Why historians need to question the rhetoric of the “refugee crisis”. *Histoire@Politique*, no 31, 55–63. doi: 10.3917/hp.031.0055
- Madriz, Esther I. (1997). Images of criminals and victims: A study on women’s fear and social control. *Gender and Society*, 11(3), 342–356. doi: 10.1177/089124397011003005
- Melnyk, Iurii (2017). ”Something is immensely rotten in the media republic”: The information dimension of the refugee crisis in Europe. *Social Communication*, 3(1), 40–53. doi: 10.1515/sc-2017-0005
- Modest, Wayne & Koning, Anouk D. (2016). Anxious politics in the European city: An introduction. *Patterns of Prejudice*, 50(2), 97–108. doi: 10.1080/0031322X.2016.1161384
- Montgomery, Edith & Foldspang, Anders (2008). Discrimination, mental problems and social adaptations in young refugees. *European Journal of Public Health*, 18(2), 156–161. doi: 10.1093/eurpub/ckm073
- Mångfaldsbarometern (2016). *Mångfaldsbarometern*. Högskolan i Gävle. Elektronisk. Tillgänglig: https://www.hig.se/download/18.62385c32157b0d73e1d2578e/1476908317545/H%C3%B6gskolan+i+G%C3%A4vle_M%C3%A5ngfaldsbarometern+2016.pdf [besökt 2018-12-04]

- Ouis, Pernilla (2009). "Den verkliga kulturkonflikten?": Islamisk sexualmoralism i liberala Sverige. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 16(3–4), 250–368. Hämtad från: <http://muep.mau.se/>
- Pakes, Francis (2012/2016). A panicky debate: The state of Moroccan youth in the Netherlands. I George Morgan & Scott Poynting (red.), *Global islamophobia: Muslims and moral panic in the West* (kapitel 2). Omtryck i e-boksformat. Abingdon: Routledge
- Pettersson, My, Dahlman, Christian & Sarwar, Farhan (2017/2018). Är det sant att lekmanndomare påverkas av juridiskt irrelevanta omständigheter, men inte juristdomare? *Juridisk Tidskrift*, nr 2 2017/2018, 502–529
- Rachlinski, Jeffrey J. & Wistrich, Andrew J. (2017). Judging the judiciary by the numbers: Empirical research on judges. *Annual Review of Law and Social Science*, vol 13, 203–229. doi: 10.1146/annurev-law-socsci-110615-085032
- Rikspolisstyrelsen (2005). *Vittneskonfrontation*. RPS Rapport 2005:2
- Roslund, Carita (2017). "Svenska värderingar" i *politisk debatt: En diskursanalys av begreppets konstruktion*. Kandidatuppsats. Umeå: Samhällsvetenskapliga fakulteten, Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet
- Said, Edward (2003). *Orientalism*. London: Penguin
- Schantli, Mikael & Strömberg, Emilia (2015). Att känna rätt: En tvärvetenskaplig studie om emotionell påverkan vid bevisvärdering, *Svensk Juristtidning*, 2015, 666–684
- Shuman, Daniel W. & Hamilton, Jean, A. (1993). Jury service – It may change your mind: Perceptions of fairness of jurors and nonjurors, *SMU Law Review*, 46(2), 449–479
- Sinram, Jana (2017). 'I am not a racist, but...': The phenomenon of hate comments on refugees in Germany and how to deal with them. I Annette Jünemann, Nicolas Fromm & Nikolas Scherer (red.), *Fortress Europe?: Challenges and failures of migration and asylum policies* (s. 159–165). Wiesbaden: Springer VS. doi.10.1007/978-3-658-17011-0
- Stebly, Nancy, Dysart, Jennifer, Fulero, Solomon & Lindsay, R.C.L. (2003). Eyewitness accuracy rates in police showup and lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, 27(5), 523–540
- Strömbäck, Jesper & Theorin, Nora (2017). *Attityder till invandring: En analys av förändring och medieeffekter i Sverige 2014–2016*. Delega-

- tionen för migrationsstudier, DELMI rapport 2018:4. Elektronisk. Tillgänglig: <http://www.delmi.se/publikationer-seminarier#!/attityder-till-invandring-en-analys-av-forandringar-och-medieeffekter-i-sverige-2014-2016-rapport-oc>
- Stumpf, Juliet P. (2006). The crimmigration crisis: Immigrants, crime, and sovereign power. *American University Law Review*, 56(2), 367–420
- Tittle, Charles & Curran, Debra A. (1988). Contingencies for dispositional disparities in juvenile justice. *Social Forces*, 67(1), 23–58. doi: 10.2307/2579099
- Tufail, Waqas (2015). Rotherham, Rochdale, and the racialised threat of the “Muslim grooming gang”. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 4(3), 30–43. doi: 10.5204/ijcjsd.v4i3.249
- Dijk, Teun V. (1993). *Elite discourse and racism*. Newbury Park: Sage
- Weber, Beverly (2016a). The German refugee “crisis” after Cologne: The race of refugee rights. *English Language Notes*, 54(2), 77–92. doi: 10.17613/M67K39
- Weber, Beverly (2016b). ”We must talk about Cologne”: Race, gender, and reconfigurations of “Europe”. *German Politics and Society*, 34(4), 68–86. doi: 10.3167/gps.2016.340405
- Weenink, Don (2009). Explaining ethnic inequality in the juvenile justice system: An analysis of the outcomes of Dutch prosecutorial decision making. *The British Journal of Criminology*, 49(2), 220–242. doi: 10.1093/bjc/azn078
- Wells, Gary L. & Olson, Elisabeth A. (2003). Eyewitness testimony. *Annual Review of Psychology*, 54(1), 277–295. doi: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145028

Övriga källor

- Brandel, Tobias (2018). *SIFO: Svenskarnas syn på flyktingar har ändrats snabbt*, Svenska dagbladet 2015-09-07. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.svd.se/sifo-svenskarnas-syn-pa-flyktingar-har-andrats-snabbt> [besökt: 2018-06-04]
- By, Ulrika (2016). ”Alla drabbas av de som missköter sig”. Dagens nyheter 2016-02-02. Tillgänglig: <https://www.retriever.se/product/mediearkivet/> [besökt: 2018-05-03]
- Charlton, Corey (2016). *The Arabic gang-rape ‘Taharrush’ phenomenon which sees women surrounded by groups of men in crowds and sexually assaulted... and has now spread to Europe*. The Daily Mail 2016-01-12.

- Tillgänglig: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3395390/The-Arabic-gang-rape-Taharrush-phenomenon-sees-women-surrounded-groups-men-crowds-sexually-assaulted-spread-Europe.html> [besökt: 2017-10-18]
- Connolly, Kate (2016). *Cologne inquiry into 'coordinated' New Year's Eve sex attacks*. The Guardian 2016-01-06. Tillgänglig: <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/05/germany-crisis-cologne-new-years-eve-sex-attacks> [besökt: 2018-05-12]
- Lalami, Laila (2016). *Who is to blame for the Cologne sex attacks?* The Nation 2016-03-10. Tillgänglig: <https://www.thenation.com/article/who-is-to-blame-for-the-cologne-sex-attacks/> [besökt: 2017-11-23]
- Nordström, Isabelle (2016). *Tioal kvinnor sexuellt ofredade på torg*. Aftonbladet 2016-01-07. Tillgänglig: <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/m6VAbO/tioal-kvinnor-sexuellt-ofredade-pa-torg> [besökt: 2017-11-18]
- Shammas, John (2016). *'Rape fugees not welcome' – Protesters in Cologne force Merkel response following mass New Year's Eve sex attacks*. Mirror 2016-01-12. Tillgänglig: <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/rape-refugees-not-welcome-protesters-7162503> [besökt: 2018-05-18]
- SVT Nyheter (2016a). *Våg av övergrepp i tyska Köln*. SVT 2016-01-05. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/utrikes/vag-av-overgrepp-i-tyska-koln> [besökt: 2018-02-15]
- SVT Nyheter (2016b). *Sextrakasserier i debattfokus*. SVT 2016-01-14. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/svtforum/sextrakasserier-i-debattfokus> [besökt: 2017-05-21]
- SVT Nyheter (2017). *Våld oroar svenskarna mest*. SVT 2017-07-12. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/vald-oroar-svenskarna-mest> [besökt: 2017-10-23]
- Tageschau (2016). *Sprunghafter anstieg seit november "kleiner waf-fenschein" hat konjunktur*. Tageschau 2016-02-09. Tillgänglig: <http://archive.is/773IL#selection-1167.7-1167.18> [besökt: 2017-07-18]
- Wyke, Tom & Akbar, Jay (2016). *Migrant rape fears spread across Europe: Women told not to go out at night alone after assaults carried out in Sweden, Finland, Germany, Austria and Switzerland amid warnings gangs are co-ordinating attacks*. Mail Online 2016-01-08. Tillgänglig: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3390168/Migrant-rape-fears-spread-Europe-Women-told-not-night-assaults-carried-Sweden-Finland-Germany-Austria-Switzerland-amid-warnings-gangs-ordinating-attacks.html> [besökt: 2018-07-03]

Kapitel 8

Om barn som migranter och som barn

Rebecca Thorburn Stern

Migration som fenomen och faktum

Migration kallas ofta för en av vår tids stora frågor; kanske till och med den allra största. Migration som begrepp syftar, enkelt uttryckt, på när människor rör sig över gränser av olika slag med intentionen att bosätta sig i ett annat land än ursprungslandet. Möjligheterna att röra sig över gränser har i och med ökad globalisering och bättre transporter och kommunikationsteknologi gjort det enklare för fler människor att idag både få kunskap om andra delar av världen och kunna resa till dem (Castles m.fl. 2013). Samtidigt skapar destinationsstater (länder till vilka människor migrerar) allt fler och större hinder för migranter i en önskan att reglera migrationen och att behålla kontrollen över vem som reser in och stannar i landet. Den ökade globaliseringen har ju inte bara inneburit ökad rörlighet av människor, kapital och tjänster över gränser utan också bidragit till att traditionella nationsgränser luckras upp alltmer, och att statssuveräniteten – i vilken kontrollen över det egna landets territorium är en viktig del – utmanas och kanske minskar i betydelse. Att kontrollera migrationen kan i detta sammanhang ses som ett sätt att värna det som finns kvar av statssuveräniteten. Det ökade fokus på frågor om nationell säkerhet i relation till migration (s.k. securitisation of migration) och skapandet av regelverk och praxis som försvårar migration av olika slag kan ses som exempel på detta upprätthållande av en existerande (om än utmanad) ordning, och som ett svar på det hot som ökad migration av vissa anses innebära mot välfärdsstaten och den rådande fördelningen av resurser (jfr Dauvergne 2014). Samtidigt måste statens intresse av att bevara en viss ordning ställas i relation till individens rättigheter och intressen, som rätten att söka och eventuellt få asyl samt rätten till familjeliv. Det är sådana intressekonflikter som gör migrationen till den komplexa fråga den är idag.

Migration är emellertid inget nytt fenomen eller något specifikt för vår tid. Människor har alltid flyttat på sig, och av många olika skäl: för arbete, av familjeskäl, för att undkomma faror av olika slag eller helt enkelt i strävan efter ett bättre liv. Migrationsströmmar har under historiens gång rört sig åt olika håll över hav och kontinenter, beroende på politiska och religiösa skeenden liksom möjligheterna att förtjäna sitt levebröd. Ur ett svenskt perspektiv var det inte så länge sedan vårt land var ett utvandrарland från vilket mer än en miljon människor migrerade, mer eller mindre frivilligt, för att söka en bättre framtid främst i Amerika (SCB 2018). Skillnaden idag mot tidigare är främst att antalet destinationsländer minskat medan antalet ursprungsländer ökat och att migrationsströmmarna i stor utsträckning rör sig mot ett mindre antal rika länder i väst (Castles m.fl. 2013).

Ytterligare en skillnad mot tidigare är att vi under en längre tid sett en ökning av människor som befinner sig på flykt undan förföljelse, andra kränkningar av mänskliga rättigheter, och väpnade konflikter. Som nämns i denna boks inledning uppskattar UNHCR, FN:s flyktingorgan, att det år 2017 fanns 68,5 miljoner människor på flykt i världen (UNHCR 2018).¹ Av dessa befann sig cirka 28 miljoner på flykt utanför sina hemländer. UNHCR anger vidare att uppskattningsvis 52 procent av alla människor på flykt är under 18 år, det vill säga barn (UNHCR 2018). Statistiken för 2017, som i skrivande stund är den mest aktuella som finns tillgänglig, visar att antalet människor på flykt år 2017 var det högsta någonsin. Detsamma gällde för 2016 (65,6 miljoner människor på flykt), 2015 (65,3 miljoner) och flera år därförinnan (UNHCR 2018; UNHCR 2017; UNHCR 2016). Samtidigt ska det framhållas att majoriteten av de människor som befinner sig på flykt antingen är internflyktingar, det vill säga inte har passerat en nationsgräns, eller befinner sig i samma region som hemlandet. UNHCR anger att 85 procent av de människor som befinner sig på flykt befinner sig i utvecklingsländer (UNHCR 2018).² Längre bort, till destinationsländer i Europa och Nordamerika, tar sig således jämförelsevis få människor, även om antalen i sig är stora.

¹ "Människor på flykt" är ett bredare begrepp än "flyktingar". Det sistnämnda innebär i juridisk mening enbart de personer som uppfyller kraven i flyktingdefinitionen i FN-konventionen om fastställande av flyktingars rättsliga ställning (artikel 1A(2)) och därmed kan få formell status som flykting. Man kan således vara på flykt och ha både behov av och rätt till internationellt skydd (asyl) utan att vara flykting i Flyktingkonventionens relativt snäva mening.

² 2017 var Turkiet, Pakistan och Uganda de länder som tagit emot flest människor på flykt (UNHCR 2018).

Under 2015 tog sig cirka 1,3 miljoner människor till Europeiska Unionen (EU) för att söka asyl (Eurostat 2016). Under sommaren och hösten 2015 publicerades dagligen bilder och filmer på människor som färdats över Medelhavet i små gummibåtar, och som tog sig vidare genom Europa med tåg, med bil, och till och med till fots, i traditionella och sociala medier. Även om migrationsströmmarna över Medelhavet inte var något unikt för 2015 så kom det under några månader 2015 betydligt fler personer än som varit fallet motsvarande perioder tidigare år (Eurostat 2016). Det största skälet till ökningen var den väpnade konflikten i Syrien men också konflikter och förföljelse i länder som Afghanistan och Irak (UNHCR 2016). Migranterna möttes inledningsvis med välkomnande ord om solidaritet från vissa EU-länder men samtidigt med skepsis och motvilja från andra. Ju längre in på hösten det gick och ju fler båtar och människor som anlände, desto mer negativa blev emellertid mottagar- och transitländer. Många länder menade sig inte kunna eller vilja hantera det stora antalet migranter som kom, att det innebar en för stor påfrestning på välfärdsstaten och dess begränsade resurser, samt – i en del fall – att migranterna kom från kulturer som inte passade ihop med den europeiska eller nationella; att migranterna innebar ett hot mot de samhällen till vilka de kom (Karageorgiou m.fl. 2018). Resultatet av detta blev bland annat interna gränskontroller inom EU, stängsel för att hålla migranter borta från territoriet och en generellt sett hårdnande attityd mot migranter i allmänhet och asylsökande i synnerhet, samt ett ifrågasättande av individens rätt att söka asyl.

Sverige är ett tydligt exempel på denna utveckling. Det stora antal asylsökande som anlände till Sverige under 2015 (totalt knappt 163 000 personer) ledde till att politiken svängde från att vara välkomnande och understryka vikten av solidaritet med människor på flykt till att i november 2015 tala om behov av andrum och risk för systemkollaps (SOU 2017:12). Även om bilden av systemkollaps ifrågasattes både i november 2015 (MSB 2015; Berg 2015) och senare (SOU 2017:12) så är det ändå denna uppfattning om situationen i Sverige 2015 och efterföljande år, samt den anknytande diskussionen om behovet av att kontrollera och minska migrationen, som i viss utsträckning präglar synen på de utmaningar migration och integration innebär för vårt land, liksom för de människor som kommit hit. Detta gäller inte minst de många barn som sökt asyl i Sverige och som kommit att stanna här. Samtidigt finns i Sverige både viljan och kompetensen att ge dessa människor ett gott mottagande och möjligheter att utöva sina rättigheter. Att mer kunskap om mottagande och integration av, och livsvillkor

för, de barn som kommit till Sverige är centralt för att den politik och de beslut som fattas gällande dessa barn ska bygga på ett gediget faktaunderlag blir tydligt i de kapitel som ingår i denna antologi och understryker också värdet av sådana flervetenskapliga satsningar som den Stockholms universitet gjort i projektet *Barn, migration och integration*.

Migranter i första hand, barn i andra hand

Av de asylsökande som kom till Sverige under 2015 var en stor andel barn. Som nämns i inledningskapitlet till denna antologi sökte enligt Migrationsverkets statistik totalt 70 384 personer under 18 år asyl 2015 (Migrationsverket 2016). Av dessa var 35 369 så kallade ensamkommande barn, det vill säga barn som kommit till Sverige och sökt asyl utan sina föräldrar eller annan legal vårdnadshavare. De intressekonflikter och utmaningar som jag nämnt ovan gällande migration och integration blir särskilt tydliga i relation till barn, där särskilda hänsyn ska tas till barns förutsättningar, behov av skydd, och specifika levnadsvillkor. Det ska tilläggas att detta inte bara gäller asylsökande barn, utan aktualiseras i lika stor omfattning när det gäller barn som av andra skäl vistas i Sverige utan att ha mer än tillfälliga uppehållstillstånd, eller inga tillstånd alls. Det här väcker många frågor om hur vi ser på barn, på barns förmågor och skyddsbehov och på barn som rättighetsbärare. Att migration idag ses som någonting som i stor utsträckning ska inskränkas och stävjas får betydelse för hur de barn som också är migranter behandlas både när de kommer till Sverige och när de beviljats uppehållstillstånd.

Det finns en tendens att se på barn som migrerar som i första hand migranter och först i andra hand som barn. Detta är något som visats och diskuterats i forskning under lång tid (jfr Bhabha 2001; Crawley 2007). Med ”migrant först, barn sedan” avses inte att dessa individer inte betraktas som barn i strikt juridisk mening, utan snarare att de i policy och praktik i första hand identifieras och förstås i relation till sin status som migranter, och inte förrän i andra hand som en ung person, som ett barn, med allt vad det innebär i fråga om sårbarhet men också rättigheter. Här aktualiseras således konflikten mellan individens intresse och rätt av att få skydd och statens intresse av att reglera invandringen och att upprätta hålla en viss samhällsstruktur (jfr Lundberg m.fl. 2017).

Synen på barn som migrerar som migranter i första hand och barn i andra hand krockar emellertid med synen på barn generellt som sårbara

och i behov av skydd. Sårbarhet är förvisso inte något specifikt för barn – exempelvis Fineman (2008) beskriver sårbarhet (”vulnerability”) som ett universellt mänskligt tillstånd (”universal human condition”) som tar sig olika uttryck och omfattning beroende på individens specifika situation. Icke desto mindre är det ett brett accepterat antagande både i barnrättsdiskursen och i samhället i stort att barn är särskilt sårbara på grund av sin fysiska och psykologiska omognad jämfört med vuxna och för att de i stor utsträckning är beroende av vuxna för sin utveckling och välmående. Även om man skulle kunna argumentera för att det förstnämnda hänger ihop med biologiska förutsättningar medan det sistnämnda också är en konsekvens av samhällsstrukturer och hur (makt)relationer mellan barn och vuxna ser ut världen över, så är den verkliga liksom den upplevda sårbarheten ett faktum att förhålla sig till och också något som genomsyrar internationella juridiska instrument till skydd för barn, inte minst FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen).

Barnkonventionen från 1989 bygger på, enkelt uttryckt, två begrepp: rätten att kunna delta och påverka (”participation”) och rätten till skydd (”protection”). Rätten till deltagande handlar om att se barnet som en egen individ, som en person med rätt och kapacitet att kunna påverka sitt eget liv. Denna rättighet (som uttrycks på flera olika sätt i Barnkonventionen) är central för att barn ska ses som just rättighetsbärare, och inte enbart skyddsvärda objekt (van Bueren 1998). Rätten till skydd kan ses som ett uttryck för en mer traditionell syn på barn, men också som just kopplad till barnets sårbarhet, en sårbarhet barn har gemensamt i egenskap av att vara barn. Även om mer generella juridiska instrument till skydd för mänskliga rättigheter gäller också barn så har det ansetts nödvändigt med ett särskilt instrument, en särskild konvention, för att tillgodose barns särskilda behov och för att tillerkänna dem de rättigheter som deras särskilt sårbara situation kräver. Sårbarhet och utsatthet är också begrepp som används relativt frekvent i relation till barn och barns rättigheter, och som ett sätt att motivera att barnkonventionen tar upp alla de rättigheter den innehåller. Tobin (2015) hänvisar just till barns särskilda sårbarhet som ett skäl till varför barn ska anses ha särskilda rättigheter (i förhållande till vuxna) och Sandberg (2015) menar att barns sårbarhet bör kompenseras genom särskilda rättigheter. Barnrättskommittén har formulerat sig kring barns sårbarhet på följande sätt ”[P]å en universell nivå anses alla barn 0–18 år som sårbara tills deras neurologiska, psykiska och sociala tillväxt och utveckling är fullbordad” (Barnrättskommittén, Allmän Kommentar nr 13 2011 punkt 72 f).

Man skulle kunna säga att det råder en konsensus om att barn a) är sårbara, b) ska tillerkännas särskilda rättigheter på grund av denna sårbarhet, c) att rätten till skydd ska ses i relation till rätten till deltagande, och att d) det måste finnas en balans mellan dessa två perspektiv på barn och hur barn ska bemötas.

Barn som tillhör vissa kategorier kan vara särskilt sårbara jämfört med barn generellt sett, och löpa större risk att utsättas för negativ särbehandling och uttalad diskriminering.³ Exempel på detta är flickor, barn som tillhör etniska eller religiösa minoriteter, barn med funktionsvariationer, barn i socioekonomiskt utsatta situationer, och barn i väpnade konflikter. I barnkonventionen återfinns diskrimineringsförbudet i artikel 2. Denna artikel utgör också en av konventionens allmänna principer (Barnrättskommittén 2003).⁴ I artikeln anges även särskilt att barn inte ska diskrimineras på grund av vad deras föräldrar eller andra vårdnadshavare är eller gör.

Barn på flykt är ytterligare en sådan grupp vars utsatta ställning förstärks av att de inte befinner sig i det egna landet och därför utom räckhåll för det skydd ett medborgarskap – i alla fall i teorin – innebär. Barnkonventionens artikel 22 tar särskilt sikte på barn som är flyktingar eller söker flyktingstatus och stadgar att konventionsstaterna ska göra det som krävs för att säkerställa att dessa barn får det skydd som är lämpligt och humanitärt bistånd för att kunna utöva sina rättigheter enligt barnkonventionen och andra rättighetskonventioner. När det gäller barn som är på flykt, i synnerhet ensamkommande barn, så har barnrättskommittén lyft fram att de befinner sig i en särskilt utsatt situation med risk för att utsättas för hot mot liv, att behandlas inhumant och degraderande och att

³ Att vara barn i sig kan emellertid ses som en omständighet som leder till ökad risk för negativ särbehandling: diskriminering av barn för att de är barn (det vill säga på grund av ålder) är generellt sett accepterat i samhället utan att problematiseras i någon större utsträckning: exempel på detta är begränsad rätt att delta i politiska beslutsprocesser som påverkar ens framtid, rätten att inte utsättas för våld (i de många länder där barnaga inte är förbjudet), eller att inte kunna vara part i en rättslig process. I det kommande forskningsprojektet "Treated Like a Child: Age Discrimination in Sweden and in the UK" (med Pernilla Leviner, Rebecca Thorburn Stern och Aoife Daly) analyseras dessa och anknytande frågor.

⁴ Barnkonventionens artikel 2: "1. Konventionsstaterna ska respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess förälders eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, funktionsnedsättning, börd eller ställning i övrigt.

2. Konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barnet skyddas mot alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro."

utsätts för trafficking och sexuellt våld, för att bara nämna några av de människorättskränkningar med vilka många barn på flykt är alltför väl bekanta (Barnrättskommittén 2005). Barns särskilda utsatthet i en migrationskontext (oavsett orsakerna till migrationen) har vidare lyfts fram i två gemensamma kommentarer av barnrättskommittén och kommittén för migrantarbetare och deras familjer (FN:s migrantarbetarkommitté & FN:s barnrättskommitté 2017a; FN:s migrantarbetarkommitté & FN:s barnrättskommitté 2017b). I dessa poängteras dels att barn är dubbelt sårbara såsom varandes både barn och migranter (FN:s migrantarbetarkommitté & FN:s barnrättskommitté 2017b, punkt 3), dels att stater har en skyldighet att se till att barn behandlas som först och främst barn (FN:s migrantarbetarkommitté & FN:s barnrättskommitté 2017b, punkt 11). Det är på sin plats i sammanhanget att understryka att stater som har ratificerat barnkonventionen – vilket innebär alla FN:s medlemsstater utom en – är folkrättsligt förpliktigade (det vill säga bundna enligt internationell rätt) att genomföra alla de rättigheter som erkänns i konventionen och att detta gäller för alla barn, oavsett medborgarskap eller juridisk status, som vistas inom konventionsstatens jurisdiktion.

Trots att det förefaller vara ett väl känt och erkänt faktum att barn som migrerar, kanske i synnerhet barn på flykt, är särskilt sårbara finns det många exempel på att de icke desto mindre betraktas som migranter i första hand, och barn först i andra hand. I en kontext där migration ses som en form av hot (mot välfärd, kultur, eller bara status quo) får detta tydliga negativa konsekvenser för dessa barn, på olika plan.

Två exempel är de frågor som diskuteras av Zillén respektive Lainpelto i denna antologi. I Zilléns diskussion om underåriga unionsmedborgares rätt till hälsa poängteras dessa individers tredubbelt utsatta position: de är barn, de är migranter, och de tillhör en kategori migranter som är negativt särbehandlade i relation till andra migranter, inklusive sådana som vistas i Sverige irreguljärt. Skälen till denna grupps utsatthet är flera: de är EU-medborgare men fattiga sådana, de tillhör en diskriminerad minoritet, och de är en grupp människor som den svenska staten inte anser sig ha ansvar för (då detta åligger en annan medlemsstat i den Europeiska Unionen). Lainpelto analyserar i sitt bidrag synen på unga lagöverträdare, och visar hur rättsväsendets syn på 15–17-åringar som är misstänkta för brottet sexuellt ofredande skiljer sig markant åt beroende på om barnet har svensk eller utländsk bakgrund. Barnen med utländsk bakgrund bedöms hårdare än barnen med svensk bakgrund och Lainpelto visar hur en kulturaliserad

debatt om sexualbrott – kulturaliserad i den mening att sexualrelaterade brott knyts till förövarens förmodade kulturella bakgrund, att det är sådant som ”de andra” gör, inte etniska svenskar – bidrar till en negativ syn på migration och ett rättfärdigande av önskan om att begränsa antalet migranter och öka kontrollen av migrationen. Detta sistnämnda riktar sig framför allt mot män och pojkar, som ses som potentiella förövare oavsett ålder.

Ett tredje exempel (inte hämtat från föreliggande volym) på när barn betraktas som migranter i första hand och barn i andra hand är så kallade åldersbestämningar av unga asylsökande. Majoriteten av de personer som söker asyl har inte identitetshandlingar som kan styrka namn och födelsedatum på ett av mottagarstaten accepterat sätt. Eftersom det innebär vissa fördelar i asylprocessen att betraktas som barn – både vad gäller själva bedömningen av skyddsbehov och mottagningsförhållanden – finns det ett intresse från staten att veta vem som är ett barn och vem som inte är det. I de fall staten inte tar den asylsökandes uppgifter om sin ålder för gott så finns möjligheten att göra en så kallad medicinsk åldersbestämning, vilket innebär olika former av medicinska undersökningar med syfte att i möjligaste mån fastställa den sökandes biologiska ålder. Frågan aktualiseras i första hand när det gäller barn i övre tonåren, och kanske särskilt när det gäller barn som inte passar in i bedömarens bild av hur ett barn i en viss ålder ska se ut eller bete sig: exempelvis pojkar med skäggväxt och vuxet sätt, eller flickor som själva är mödrar (Crawley 2006; Crawley 2011). Om det är frivilligt eller inte att genomgå en sådan undersökning varierar mellan olika länder. I Sverige är undersökningen frivillig. Den medicinska undersökningen innefattar generellt sett röntgenundersökningar av olika delar av kroppen, företrädesvis tänder, knän och handleder. Resultatet av undersökningarna bedöms utifrån medicinska kriterier som sedan ”översätts” till juridik i det att det bedöms vara mer eller mindre sannolikt att en person har den kronologiska ålder hen uppgivit (Noll 2016). Dessa undersökningar, vars medicinska värde för syftet att fastställa en kronologisk ålder är omdebatterat, kan uppfattas som kränkande och skrämmande för den som underkastas dem. Dess potentiella medicinska följder kan dessutom vara negativa för den som utsätts (röntgenstrålning är allt annat än ofarligt). Icke desto mindre används medicinska åldersbestämningar i stor utsträckning på dessa unga personer utan att ta hänsyn till att det är barn, eller i varje fall unga personer, som utsätts för ur medicinskt hänseende onödiga procedurer i syfte att tillgodose statens intresse av att kontrollera migrationen.

Avslutande reflektioner

Att barn som migrerat behandlas som migranter i första hand och barn i andra hand har många och komplexa orsaker och har därför inga enkla lösningar. Något som lyfts fram i den svenska debatten som ett sätt att stärka barns ställning, inte minst barn som också är migranter, är att öka barnkonventionens genomslag och dess rättsliga ställning på nationell nivå. Som jag nämnt tidigare i denna text är konventionen folkrättsligt bindande för alla de stater som ratificerat den och staterna är därmed skyldiga att genomföra, dvs. implementera, konventionen i respektive land. Vad detta innebär i den specifika staten, vad det kräver av konventionsstaten i fråga om olika åtgärder och hur konventionens olika artiklar ska tolkas i en nationell kontext måste förstås i relation till respektive land. När det gäller genomförande av konventionens artiklar på nationell nivå så förordar Barnrättskommittén att konventionsstater ”inkorporerar” konventionen.⁵ Med inkorporering menar Barnrättskommittén att barnkonventionen ska kunna tillämpas direkt inför domstolar och tillämpas av nationella myndigheter och att konventionen ska ha företräde om den står i strid med nationell lagstiftning eller allmän praxis (Barnrättskommittén 2003, punkt 20). För att detta ska vara möjligt i en svensk kontext måste själva konventionstexten göras till svensk lag (jfr Mahmoudi m.fl. 2014). Detta är också skälet till att, efter långa och många diskussioner och utredningar, riksdagen i juni 2018 röstade för att barnkonventionen ska bli svensk lag från och med januari 2020. Detta sågs på många håll som en seger för barns rättigheter och något som skulle påverka situationen för alla barn, inte minst utsatta barn som exempelvis migranter och asylsökande (jfr Leviner 2018), eftersom barns rättigheter nu skulle behöva tas på större allvar än tidigare, och barnkonventionen faktiskt kunna tillämpas i enskilda fall.

Även om inkorporeringen av barnkonventionen i svensk rätt förhoppningsvis kommer att leda till en ökad förståelse för barnet som rättighetsbärare finns det emellertid en risk med att se inkorporering som svaret och målet, och att det nu ”bara” handlar om att öka tillämparnas kunskap och kompetens för att barns rättigheter ska få en starkare ställning. Dels kan det ifrågasättas om synen på barnet som någon som kan behandlas annorlunda än vuxna och på grundval av sin ålder inte ha lika stor möjlighet att kunna

⁵ I originalversionen på engelska av den Allmänna kommentaren om implementering används ordet ”incorporation” (GC 5 punkt 5). I den svenska översättningen av kommentaren, framtagen av Barnombudsmannen, används dock uttrycket ”införliva” i samma stycke.

kräva och utöva sina rättigheter kommer att förändras i och med inkorporering (jfr Thorburn Stern 2017). Dels är det oklart om det sätt inkorporeringen av barnkonventionen är tänkt att utformas kommer att leda till att, på migrationsområdet, balansen mellan å ena sidan statens och å andra sidan barnet förändras (en intressekonflikt i vilken statens intressen per definition tillmäts större vikt än barnets). Hur en sådan intressekonflikt och intresseavvägning tar sig uttryck är tydligt i förarbetena till den tillfälliga lagen om uppehållstillstånd (2016:752) enligt vilka det är legitimt att exempelvis barnets rätt till familjeliv med sina föräldrar underordnas intresset av att kraftigt minska antalet asylsökande till Sverige (jfr prop. 2015/16:174). Inkorporeringen av barnkonventionen kommer sannolikt inte att förändra denna balans då konventionen, på grund av att den får status som ”vanlig” lag, inte kommer att ha företräde framför annan lag i händelse av konflikt mellan olika syften och intressen som tar sig uttryck i lagstiftningen.

Jag menar att en väg framåt (av flera) för den som vill främja rättigheter för barn kan vara att lägga större fokus på att barns rättigheter handlar om *mänskliga rättigheter* för en viss kategori människor, inte någon annan sorts rättigheter för barn som kan tillmätas mindre vikt. Som de Boer-Buiquicchio (2005) påpekade för mer än ett decennium sedan handlar det inte om ”mini rights for mini humans”, utan mänskliga rättigheter som för vilken vuxen person som helst. Utifrån detta perspektiv är det viktigt att påpeka att behandla vissa barn annorlunda och sämre än andra barn på grund av deras juridiska status eller medborgarskap i ett annat land utgör diskriminering och ska ses som den kränkning av en absolut central fråga inom människorätten som det är, inte något som är mindre allvarligt för att det gäller barn. Till syvende och sist handlar hur vi hanterar dessa frågor om vad det är för intressen och rättigheter som ska tillgodoses, vilka prioriteringar vi gör, hur vi ser på rättigheter generellt och, slutligen, vilket sorts samhälle vi vill ha – ett där rättigheter betyder något för alla, eller bara för de som passar in i en viss mall.

Källförteckning

Offentligt tryck

- Prop. 2015/16:174 Förslag om att tillfälligt begränsa möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige
- SOU 2017:12 Att ta emot människor på flykt Sverige hösten 2015
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2003). *Allmän kommentar nr 5, Allmänna åtgärder för genomförandet av konventionen om barnets rättigheter*, 27 november 2003. CRC/GC/2003/5
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2005). *Allmän kommentar nr 6, Behandlingen av ensamkommande barn och barn som har skilts från föräldrarna utanför ursprungslandet*, 1 september 2005, CRC/C/GC/6
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2011). *Allmän kommentar nr 13, Barnets rätt till frihet från alla former av våld*, 18 april 2011, CRC/C/GC/13
- FN:s migrantarbetarkommitté & FN:s kommitté för barnets rättigheter (2017a). *Joint general comment No. 3 of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 22 of the Committee on the Rights of the Child on the general principles regarding the human rights of children in the context of international migration*. 16 November 2017, CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22
- FN:s migrantarbetarkommitté & FN:s kommitté för barnets rättigheter (2017b). *Joint general comment No. 4 of the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and No. 23 of the Committee on the Rights of the Child on State obligations regarding the human rights of children in the context of international migration in countries of origin, transit, destination and return*. 16 November 2017, CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23

Litteratur

- Berg, Erik (2015). *Systemkollapsen som aldrig fanns*. Opinionstext. Flamman 2015-12-22. Tillgänglig: <http://flamman.se/a/systemkollapsen-som-aldrig-fanns> [besökt 2018-12-02]
- Bhabha, Jacqueline (2001). Minors or Aliens? Inconsistent State Intervention and Separated Child Asylum-Seekers. *European Journal of Migration & Law*, 3(3/4), 283–314
- Bring, Ove, Mahmoudi, Said & Wrangle, Pål (2014). *Sverige och folkkräkten*. 5 uppl. Stockholm: Norstedts Juridik

- Castles, Stephen, De Haas, Hein, Miller, Mark J. (2013). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Publications
- Crawley, Heaven (2007). *When Is a Child Not a Child? Asylum, Age Disputes and the Process of Age Assessment*. London: ILPA
- Crawley, Heaven (2011). 'Asexual, Apolitical Beings': The Interpretation of Children's Identities and Experiences in the UK Asylum System. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37(8), 1171–1188
- Dauvergne, Catherine (2014). Irregular Migration, State Sovereignty and the Rule of Law. I Vincent Chetail & Céline Bauouz (red.), *Research Handbook on International Law and Migration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- de Boer-Buiquicchio, Maud (2005). Tal från 2005, citerat i Carlyne Willow (2012). Children's Human Rights. I Barry Goldson (red.), *Dictionary of Youth Justice*. Abdingdon: Routledge
- Fineman, Martha Albertson (2008). The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. *Yale Journal of Law & Feminism*, 20(1), Article 2
- Karageorgiou, Eleni & Stoyanova, Vladislava (2018). *The New Asylum and Transit Countries in Europe during and in the Aftermath of the 2015/2016 Crisis*. International Refugee Law Series. Leiden: Brill
- Leviner, Pernilla (2018). Barnkonventionen som svensk lag: en diskussion om utmaningar och möjligheter för att förverkliga barns rättigheter. *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 2018(2), 287–310
- Lundberg, Anna & Lind, Jacob (2017). Technologies of Displacement and Children's Right to Asylum in Sweden. *Human Rights Review*, 18(2), 189–208
- Noll, Gregor (2016). Junk Science? Four Arguments against the Radiological Age Assessment of Unaccompanied Minors Seeking Asylum. *International Journal of Refugee Law*, 28(2), 234–250
- Sandberg, Kirsten (2015). The Convention on the Rights of the Child and the Vulnerability of Children. *Nordic Journal of International Law* 84(2), 221–247
- Thorburn Stern, Rebecca (2017). *Implementing Article 12 of the Convention on the Rights of the Child. Participation, Power and Attitudes*. Leiden: Brill
- Tobin, John (2015). Understanding Children's Rights: A Vision Beyond Vulnerability. *Nordic Journal of International Law*, 84(2), 155–182

- UNHCR (2016). *Global Trends: Forced Displacement in 2015*. Tillgänglig: <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html> [besökt 2018-12-04]
- UNHCR (2017). *Global Trends: Forced Displacement in 2016*. Tillgänglig: <https://www.unhcr.org/globaltrends2016/> [besökt 2018-12-04]
- UNHCR (2018). *Global Trends: Forced Displacement in 2017*. Tillgänglig: <https://www.unhcr.org/globaltrends2017/> [besökt 2018-12-04]
- van Bueren, Geraldine (1998). *The International Law on the Rights of the Child*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers

Övrigt

- Statistiska Centralbyrån (SCB) (2018). *Utvandring från Sverige*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/utvandring-fran-sverige/> [besökt 2018-11-23]
- Eurostat (2016). Eurostat news release. *Asylum in the EU Member States*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/790eba01-381c-4163-bcd2-a54959b99ed6> [besökt 2018-12-02]
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) (2015). *MSB-analytiker: Ingen systemkollaps*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://blogg.msb.se/krisinformation/2015/12/11/msb-analytiker-ingen-systemkollaps/#comments> [besökt 2018-12-02]
- Migrationsverket (2016). *Inkomna ansökningar om asyl 2015*. Elektronisk. Tillgänglig: <https://www.migrationsverket.se/download/18.7c00d8e6143101d166d1aab/1485556214938/Inkomna%20ans%C3%B6kningar%20om%20asyl%202015%20-%20Applications%20for%20asylum%20received%202015.pdf> [besökt 2018-11-21]

Författarpresentationer

Med. Dr **Lisa Berg** arbetar som forskare vid Institutionen för Folkhälsovetenskap vid Stockholms Universitet. Lisa har en bakgrund inom folkhälsovetenskap, epidemiologi och sociologi. Ett av hennes huvudsakliga forskningsområden är betydelsen av barns och ungdomars levnadsvillkor för hälsa, utbildning och social anpassning över livsloppet, med ett särskilt fokus på barn som är anhöriga, det vill säga barn till föräldrar som lider av sjukdom eller missbruksproblem. Ett annat forskningsfokus är migration och ojämlik hälsa. Lisa ansvarar bland annat för ett forskningsprojekt med fokus på skolprestationer och vårdkonsumtion hos barn till flyktingföräldrar drabbade av posttraumatisk stress. Lisa har ett särskilt intresse för hur sociala och socioekonomiska skillnader påverkar människors hälsa och livsvillkor och hennes forskning har ofta ett livsloppsperspektiv och fokus på intergenerationella effekter.

Fil. Dr **Daniel Hedlund** är postdoktor vid Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Daniels grundprofession är jurist och han har tidigare arbetat som tillståndshandläggare på Migrationsverket. Hans forskning har bland annat handlat om riksdagsledamöters prioriteringar vid förhandlingen om 2005 års utlänningslag, trovärdighetsbedömningar i asylprövningen av ensamkommande barn och även svensk migrationspolitik mer generellt. Förutom att fortsätta analysera olika aspekter av asylprövningen fokuserar hans nuvarande forskningsintressen på migrationsrättens utveckling och godmanskapet för ensamkommande barn.

Docent **Katrin Lainpelto** arbetar som universitetslektor och forskare vid Juridiska institutionen vid Stockholms universitet. Katrin bedriver forskning inom det processrättsliga området med ett särskilt fokus på bevisrättsliga frågeställningar. Ett av hennes huvudsakliga forskningsområden handlar om bemötandefrågor inom rättsväsendet, särskilt vad gäller bemötandet av vissa barngrupper, samt vilken betydelse vissa bemötandepraktiker kan få för den juridiska bevisprövningen.

Erik Lundkvist är filosofie doktor i psykologi och kombinerar sin postdoktortjänst på Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet med ett lektorat på Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm. Eriks avhandling handlade om idrottstränares arbetsituation med inriktning mot stress och utbrändhet. Efter disputationen har forskningsintresset rört idrott och fysisk aktivitet hos ungdomar, dels utifrån vilka effekter det har på mental hälsa ur ett brett perspektiv och dels hur man kan arbeta med att få fler unga att bli fysiskt aktiva. I Barn, migration och integration-satsningen har Erik undersökt idrott och integration, då framförallt sambanden mellan att vara idrottsaktiv och mental hälsa, antisociala beteenden och vän-nätverk hos ungdomar med invandrarbakgrund.

Rebecca Thorburn Stern är docent i folkrätt vid juridiska fakulteten, Uppsala universitet där hon också avlade sin doktorsexamen i folkrätt 2006. Hennes huvudsakliga forskningsfält är asylrätt, mänskliga rättigheter – särskilt barns rättigheter – samt relationen mellan internationell och nationell rätt. Rebecca är en av grundarna av forskningsnätverket Göteborg/Lund/Uppsala Migration Law Network (GL/UMIN) och har tidigare arbetat för Raoul Wallenberginstitutet för mänskliga rättigheter och humanitär rätt, Svenska Röda Korset, Rådgivningsbyrån för asylsökande och flyktingar och Utlänningsnämnden. Under 2018–2019 var hon gästforskare vid Barnrättscentrum vid Stockholms universitet och knuten till projektet Barn, migration och integration.

Fil. Dr **Sari Vuorenpää** arbetar som universitetslektor i läs- och skrivutveckling och postdoktor vid Institutionen för språkdidaktik vid Stockholms universitet och är legitimerad lärare mot förskola, grundskola och gymnasium med svenska som andraspråk och specialpedagogik som huvudinriktningar. Avhandlingen *Litteracitet genom interaktion* med fokus på samtal om skrivande i grundskolans tidiga år i flerspråkiga miljöer var en avstamp till den pågående forskningen *Litteracitet – en dörröppnare till livet* som också innefattar skolans mottagande av nyanlända elever. Saris forskning sker i nära samarbeten med flera olika grupper av lärare, skolledare och forskare i Sverige, Finland och i Spanien. Sammantaget belyser forskningen en del av den vardag som elever och lärare formar tillsammans och visar på skolans betydelse som integrationsarena.

Kavot Zillén är jurist, doktor i medicinsk rätt och universitetslektor vid Stockholms universitet. Kavot har skrivit en avhandling om hälso- och sjukvårdspersonalens religions- och samvetsfrihet och disputerade i mars 2016. Hennes forskningsintresse ligger i skärningspunkten mellan juridik, medicin och etik och hon har tidigare arbetat med medicinträttsliga frågor vid hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd.

I världen ser vi en historisk ökning av människor som lämnar sina hem på grund av väpnade konflikter, förföljelse eller fattigdom. Det ställer nya krav på bland annat Sveriges förmåga att ta emot och stödja de människor, inte minst barn och unga, som kommer till landet. Vi befinner oss också i en tid där migration och integration står högt på den politiska agendan och det finns en uppenbar risk att fakta blandas med åsikter. Det är därför viktigare än någonsin med forskning vars resultat och slutsatser kan stå stadigt i en polariserad debatt.

I den här boken presenteras sex forskningsprojekt som drivs inom ramen för en satsning på temat barn, migration och integration på Stockholms universitet. Alla undersöker olika utmaningar som barn och unga som söker skydd och ett bättre liv i Sverige möter.

Några av bokens kapitel visar på allvarliga integrationsproblem och att det svenska samhället inte lever upp till rättsstatsideal och principer om likabehandling och icke-diskriminering. Andra kapitel analyserar vilken roll samhällsaktörer som skolan, idrottsrörelsen och sjukvården spelar för att underlätta för barn och unga som är nya i Sverige. Syftet med boken är ytterst att skapa förutsättningar för samhället att på ett bättre sätt möta den utmanande tid vi tillsammans står inför.

ISBN: 978-91-85333-97-4

www.ragulka.se